

De højkirkeliges forhistorie

Af *Flemming Kofod-Svendsen*

Ordet højkirkelig er igennem de sidste århundreder brugt med et noget forskelligt indhold.

Højkirkelig om den lutherske ortodoksi

Urban Schrøder beskriver i sin fremstilling af *Enevældens første år*¹, hvordan biskopperne Bagger (1646-1693) og Kingo (1634-1703) samt hofpræst Leth i en skrivelse til kongen frarådede ham at imødekomme nogle franske, reformerte flygtninges anmodning om adgang til bosættelse og fri religionsudøvelse i Danmark. Schrøder betegner den holdning som et klart udtryk for tidens højkirkelighed. Her bruger Schrøder ordet *højkirkelig* om datidens lutherske ortodoksi.

Det samme gør P.G.Lindhardt², når han taler om, at der af flere grunde efter 1660 opstod en »kras højkirkelighed«. Det resulterede bl.a. i en kongelig forordning om embedet, der sagde, at det var grundet »med himlisk myndighed på Jorden«. Lindhardt konkluderer om embedet, at for at værgе det mod kritik og hævde det socialt over for politikerne indførte ritualet af 1685 en ordinationsformular, ifølge hvilken bispēn i den treenige Guds navn »overantvorder« præsten embedet »med magt og myndighed«. Lindhardts konklusion er, at »præstedømmet nu blev et apostolat, og de højkirkelige derfor har ret i, at vi har et ærkekatolsk ordinationsritual«, ligesom Lindhardt understreger, at kirkeretligt har de højkirkelige dækning for deres embedstækning.

Højkirkelighed i det 19. århundrede

I *Den danske Kirkes historie*, bd. VII bruger Lindhardt flere gange betegnelsen højkirkelig om personer, der var aktive i perioden 1849-1901³, men uden at definere indholdet. Lindhardt må nærmest hentyde til en konservativ embedsmandstype. I bogen *To Højkirkemænd*⁴ brin-

1. Schrøder 1959 s.395.

2. Lindhardt 1964 s.23ff.

3. Lindhardt 1958-1 s.252.294.310.312.368.369.

4. Lindhardt 1958-2.

ger Lindhardt en interessant brevveksling mellem de to meget politisk konservative bisper H. Stein (1840-1900) og J. Svane (1821-1903), men brevvekslingen er nærmest kemisk rensat for teologiske overvejelser. De to biskopper repræsenterer ikke de senere højkirkelige mærkesager. Bisperne er traditionens mænd. De er betænkelige både ved grundtvigianerne og Indre Mission (IM). Deres egen retning – den folkekirkelige – vil de to biskopper ikke have organiseret. De følte det nærmest krænkende, hvis de skulle tilhøre den *tredje retning*⁵. De følte sig netop hævet over de kirkelige retninger. Skulle de tilhøre nogen retning, måtte det være *Den første*. De er forskrækkede over den fremvoksende socialisme, som især Stein vil bekæmpe ved at opruste menighederne til kristelig-social aktivisme. I sin anmeldelse af denne bog⁶ raser Poul Ulsdal over, at Lindhardt kalder disse to biskopper for højkirkelige. Det er tydeligt, at Ulsdal enten ikke er klar over eller ikke vil acceptere, at man i det 19. århundrede brugte ordet højkirkelighed om dem, der videreførte biskop Martensens (1808-84) grundholdninger.

I sin bog om Morten Pontoppidan betegner Lindhardt biskop Fog (1819-1896) som *højkirkelig*, ven og elev af Martensen og dennes tro efterfølger⁷.

I *Vækkelse og kirkelige retninger*⁸ skriver Lindhardt: »Også det kirkelige centrum er *en blandet affære*; i alt fald dets ene fløj lod sig aldrig organisere; det var den »højkirkelige«. Ikke i moderne, men i det 19. århundredes forstand. De højkirkelige betonedede ikke specielt sakramenterne – i så fald er grundtvigianismen mest højkirkelig – men præstembedet som det bærende og samlende i kirken, ikke fordi de lagde særlig vægt på ordination endsige på »apostolsk succession« (de afskyede alle »katolske« tilbøjeligheder), men fordi embedets kulturelle og teologiske tradition var dem et værn mod alle »opløsende tendenser«. Angsten for deklassering bundede hos højkirkemændene – foruden i håndgribelige økonomiske hensyn – i frygt for, at præstestanden religiøst og kulturelt skulde miste sin position i sognets liv, at gudstjenesten skulde tabe sin enestående stilling og præstehjemmet ikke have råd til at være kulturcentrum. *Kultus og kultur* var endnu for dem nært forbundne begreber. De var *Martensens* elever; hans romantisk-orthodoxe *teologi* havde overvundet rationalismen, erobret en midterposition i kirken og optaget kampen både mod grundtvigsk og pietistisk ensidighed.«

5. Lindhardt 1958-2 s.20.

6. Studsgaard&Ulsdal 1978 s.35.

7. Lindhardt 1954, s.71.

8. Lindhardt 1978 s.167-168.

I kildesamlingen *Omkring Kirkefondet*⁹ redegør Hans Ravn Iversen for kirkesynsdebatten omkring Kirkefondet. Heri betegner han også biskopperne Stein og Svane som *højkirkelige*, ligesom han taler om »de socialt orienterede højkirkelige præster fra Københavns IM«. Ravn Iversen indregner også de *højkirkelige* som dem, der var modstandere af en kirkeforfatning¹⁰. I sin bog om Det Danske Missionselskab¹¹ skilddrer N. Bundgaard H. C. Rørdam (1803-1869) med ordene »selv om han ikke selv var grundtvigianer, var han på frihedens side imod alt højkirkeligt væsen«. Bundgaard indholdsbestemmer ikke ordet højkirkeligt, men det er tydeligt noget negativt i hans øjne.

J. Rasmussen bruger i sin bog *J. P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854* ordene *højkirkelig* og *højgejstlighed* (*det kirkelige højre*) nærmest som synonym¹². Dermed får han noget væsentligt frem. Selv om datidens højkirkelige lagde stærkt vægt på embedet, var der ikke tale om en sakramental værdighed hos den gejstlige, men derimod nærmest den gamle stænderdeling mellem lægfolket og gejstligheden, hvor sidstnævnte fik tillagt en overordnet betydning. Datidens højkirkelige ville først og fremmest værne om enhedskulturen, som de opfattede Folkekirken som garant for. Da måtte Folkekirken ikke ødelægges af vækkel-sesbevægelserne. Ifølge Rasmussen var det især biskop Martensen, der lagde navn til datidens højkirkelige retning¹³.

H. Koch¹⁴ beskriver, hvordan der i sidste halvdel af det 19. århundrede var tre opfattelser af, hvem der var kirkens subjekt: 1. Hele folket, med mindre man ikke meldte sig ud af kirken. Det svarede til grundloven og det politiske demokrati. Det var noget i den retning Monrad og H.N. Clausen ønskede. 2. Gejstligheden, stadig med kongen som formelt overhoved. Det var biskop Martensens synspunkt, som blev forfægtet af kirkerådets ledende mænd og adskillige af biskopperne. Man ville ikke prisgive kirkens forhold til en tilfældig og temmelig uvidende majoritet. 3. Kirkens subjekt var de aktive, de troende, de vakte, eller hvordan man nu vil udtrykke det. Herom var grundtvigianere og missionsfolk enige. H. Lundsteen¹⁵ gennemgår Martensens kirketanker. Det centrale er præstestanden. Derfor tillagde Martensen præstevielsen overordentlig stor betydning som en overdragelse af magt og myndighed. Martensen siger

9. Harms s.23,36.

10. Harbsmeier&Iversen 1995 s.43-44.

11. Bundgaard 1935 s.90.

12. Rasmussen 1999 s.29.241f.253.261.

13. Rasmussen 1999 s.253.

14. Koch 1960 s.29.

15. Koch 1960 s.279-297.

udtrykkelig, at »det særegne Præstedømme kræves af den christelige samfundsorden«¹⁶. Ud fra den grundholdning ønskede Martensen en kirkeforfatning, bl.a. for at modvirke vækkelsesbevægelsernes »individualistiskirkelige« holdning. Lundsteen¹⁷ betegner Martensens kirkesyn som »højkirkelighed«, men tilføjer, at der ikke er tale om en sakramental værdighed, som præsten har, men om en dogmatisk begrundet stænderdeling. Lundsteen betegner Martensens arvtagere som højkirkelige, hvoraf flere blev biskopper¹⁸.

Kirkeligt Centrum og de højkirkelige

I sin beskrivelse af Kirkeligt Centrums (KC) historie (stiftet 1899)¹⁹ omtaler Knud Gjesing, at KC er, hvad man tidligere kaldte »tredie retning«²⁰. Til den hørte ikke alene biskopperne over Sjællands Stift Martensen og hans efterfølger Fog, men også de fleste af biskopperne i det øvrige land. Det gælder fx biskop Swane, som Lindhardt betegnede som højkirkelig, men som Gjesing med en helt anden konsistent argumentation end Lindhardts betegner som hørende til »tredie retning«²¹. Ifølge Gjesing hørte også størstedelen af det teologiske fakultets medlemmer i det 19. århundredes sidste halvdel til tredje retning. Gjesing siger også, at flere af de præster, der efter dannelsen af Københavns IM i 1865, var med dér »nærmest stod på tredie retnings linje«²². Gjesing nævner bl.a. Blædel, Stein, Volf og Paulli. Det er nogle af de personer, Lindhardt m.fl. kalder højkirkelige. Gjesing introducerer i KCs sidste jubilæumsskrift bevægelsen med ordene: »Det er betegnende for, hvor stærkt retningerne dominerede, og hvor meget man tænkte i retninger, at de, der hverken sluttede sig til Grundtvigianerne eller IM, ofte blev kaldt for tredie retning. Det var helt misvisende, eftersom de dels var en videreførelse af den ikke-retningsdelte folkekirke, dels udgjorde en meget broget flok uden specielle særmener. V. Beck kaldte dem undertiden hånligt for de unævnelige. Andre kaldte dem højkirkelige, skønt kun et fåtal af dem med rette kunne henregnes til denne kategori«²³.

Gjesing skriver om KC efter 2. verdenskrig. »I disse år fik KC også forbindelse med flere yngre præster, hvis kirkesyn nærmest må karak-

16. Martensen 1849 s.533.

17. Koch 1960 s.290.

18. Koch 1960-a s.293.

19. Gjesing 1949 og Schjøtt 1989.

20. Gjesing 1949 s.13.

21. Se fx Schjøtt 1989 s.15.

22. Gjesing 1949 s.14.

23. Schjøtt 1989 s.13-14.

teriseres som højkeligt, hvilket bl.a. giver sig udslag i en stærk interesse for en rigere liturgi. Liturgiske emner blev nu hyppigere behandlet i bladet (bl.a. af S. Borregaard, M. Buch og T. Lunn).

KC's præg var dog afgjort ikke højkeligt. Formanden tog ved flere lejligheder kraftig afstand fra denne betegnelse. Redaktøren var derimod ikke så bange for ordet højkeligt. Således skriver han i 1942 under overskriften »Højkelighed«: »Hidtil har mange været såre ængstelige for det ord. Og det skal ikke nægtes, at ordet i lang tid blev i den grad misbrugt, at det knap var til at bruge. Nu mener vi, at tiden er kommet til, at ordet kan fyldes med nyt indhold. Der har været folk indenfor KC – og det ikke de ringeste –, som har hævdet, at KC i virkeligheden var lavkeligt. Og så har de fortsat med at sige noget, som hører bedst ind under det højkelige, når det ord tages i sin rette betydning. Det gamle ord må til ære igen. Så kommer mere end ordet frem, thi det drejer sig ikke her om en strid om ord.«²⁴

Delkonklusion

I sidste halvdel af det 19. århundrede møder vi en række biskopper og præster, der lagde vægt på præsteembedet, ville værne om kirkens enhed, ville bevare enhedskulturen, som de opfattede Folkekirken som garant for. De var skeptiske over for grundtvigianere og missionsfolk, da de frygtede, at de kunne sprænge kirkens enhed. Endelig var de optaget af, at de som kongens embedsmænd skulle være en levende demonstration af syntesen mellem dannelsen og kristendommen. De repræsenterede den Mynstersk-Martensenske linie. De blev af flere i samtiden kaldt højkelige, ligesom forskellige kirkehistorikere bruger samme betegnelse om dem. På mange måder er de forløbere for KC.

De nye højkelige – Højkelige i det 20. århundrede

De nye højkelige afviser at have noget med det 19. århundredes højkelighed at gøre²⁵. De betegner den som »den gamle, stive embedsmandshøjkelighed« eller det højtidelige »statsebedsmandsvælde.« Ulsdal understreger, at den nye højkelighed ikke deler den gamle højkeligheds frygt for Den romersk-katolske kirke, ligesom nadveren hos de nye højkelige har en helt anden central placering end hos den gamle højkelighed.

24. Gjesing 1949 s.163.

25. Ulsdals anmeldelse af Lindhardt 1958-2 i Studsgård&Ulsdal 1978 s.35; Ulsdal 2006, bagsiden; Reform. nr. 7, 1961 s. 98-100.

Hvad er baggrunden for, at der i Danmark opstod en ny højkirkelig bevægelse? Olav Fog²⁶ understreger, at den højkirkelige bevægelse i Danmark er del af en international bevægelse, som skød frem i flere forskellige protestantiske kirker i første halvdel af det 19. århundrede. Fog mener, at den må forstås på baggrund af oplysningstiden, rationalismen og den dermed sammenhængende liberalisme, både den politiske og teologiske liberalisme. Her blev mennesket og ikke Gud sat i centrum, både som udgangspunkt og som mål – også når det drejede sig om tro og Bibel. Således satte bibelkritikken spørgsmålstegn ved adskillige af kristendommens grundsandheder, så menighederne blev usikre på, hvad der var kristendom.

Den engelske højkirkelighed

I den situation opdagede flere kirkemænd fra forskellige lande, at troens faste grund måtte være kirken, dens levende Herre og dens tro, sådan som den kommer til udtryk i menighedens gudstjeneste. Kristentroen kunne ikke bygge alene på en Bibel, der i den grad kunne mistolkes af teologerne. Man havde kort sagt opdaget kirken. Man satte kirken højt – deraf navnet »højkirkelig«.

Ordet højkirkelig kommer fra den anglikanske kirke (Eng. *High Church*)²⁷ og skal ses i sammenhæng med den kirkelige udvikling i det 19. århundrede. Den anglikanske højkirkelighed, der senere ofte blev kaldt den anglo-katolske vækkelse, blev til i Oxford. Startskuddet var den unge præst John Kebles berømte prædiken i St. Mary i Oxford den 14. juli 1833 over 1 Sam 12,23 »National Apostacy«, Nationalt Frafald, hvor han advarede mod liberalismens religionsløse statsideal. Den gav stødet til en vækkelse, som fra Oxford bredte sig ud i hele England med den fremragende begavede John Henry Newman (1801-1890) som leder. 15 år gammel havde han under påvirkning af calvinismen oplevet en omvendelse, der prægede ham for livet. En tid var han under indflydelse af Noëtikernes intellektualistiske liberale kirkelighed, men ikke mindst Keble førte ham ind i anglikansk højkirkelighed med dens krav om en fast ydre autoritet, en sikker dogmatisk grundvold og dens understregning af sakramenternes betydning. Energisk kastede han sig over de anglikanske og de oldkirkelige, særlig de græske fædre. Han blev mere og mere overbevist om, at Gud havde en særlig opgave til ham.

26. Fog 1995.

27. Allchin 1996; Grell 1995, s.4ff.; Holmquist&Nørregaard 1951, s.69ff.; Kilstrom 1990, s.9ff.; Ussing 1890, s.101ff.

Da Keble i sin prædiken havde råbt vagt i gevær, blev det Newman, der fik det egentlige lederskab gennem skrifter, prædikener og den daglige omgang med ligesindede fx Edward Pusey (1800-1882) i Oxford.

I september 1833 udsendte Newman den første af de berømte *Tracts for the Times*. Det lille skrift på fire sider virkede som et kraftigt trompetstød. Det viste samtidig sin forfatters store stilistiske evner. Det var rettet til præsterne og med sætningen: »Jeg frygter, at vi har forsømt den virkelige grundvold, som vor autoritet hviler på, den apostolske succession« løftede han et lærepunkt i den anglikanske dogmatik frem som et kampsymbol og et fælles banner. Efter Newmans opfattelse var kirken i sit væsen en guddommelig institution. Inden udgangen af 1833 var der udkommet 20 traktater, deraf ni af Newman, og der udkom nye traktater frem til 1841, da Oxfords biskop forbød videre udgivelse af denne skriftserie. I den første tid havde traktaterne så stor betydning, at hele bevægelsen blev kaldt *Traktarianismen*. En af de berømteste traktater hed *Via media*. Det klassiske udtryk for opfattelsen af den engelske kirke som liggende mellem romanisterne og reformatorerne. Der udbrød nu nærmest forfølgelse af *Traktarianismen* og dens tilhængere. Det medførte, at mange præster konverterede, og i 1845 forlod også Newman den anglikanske kirke og gik over til den romersk katolske. Derimod blev Pusey og Keble tro mod den anglikanske kirke og hindrede masseovergange til katolicismen. Pusey blev nu den virkelige leder af den anglo-katolske bevægelse, der trods stor modstand var i vækst og ofte blev kaldt *the Oxford Movement*. Pusey og hans tilhængere understregede kirkens egenart og så det som deres mål at fremhæve det objektive kirkebegreb. Bevægelsen måtte i overensstemmelse med sit udspring betone det kirkelige embedes værdighed. Dettets tyngdepunkt fandt man i bispeembedet, hvis særlige guddommelige ret begrundedes med den »apostolske succession«. Takket være den »apostolske succession« forbinder bispeembedet den anglikanske kirke med oldkirken og gør den sandt katolsk som en del af den universelle kirke. Bispeembedet som det konstituerende for kirken blev en af hjørnestenene i den højkirkelige bevægelses program. Derfra gik man videre til en fremdragelse af hele kirkens objektive side, frem for alt sakramenterne. Dåben blev forkyndt som genfødselsens bad i den strengeste betydning. I nadveren hævdedes under levende afsky for den puritanske spiritualisme realpræsens (troen på at Kristi legeme og blod virkelig er til stede i alterbrødet og vinen) på en måde, der nærmede sig den romersk-katolske transsubstantiationslære. Nadveren sås som inkarnationens endemål og krone, højde- og midtpunktet i al gudstjeneste på jord. I teologisk henseende angreb man det protestantiske »Bibelen alene« heftigt. Man henviste til,

at Bibelens autoritet jo hvilede på kirkens. Traditionen blev hævdet som selvstændig autoritet. Da man endnu måtte indrømme, at Romerkirken var faret vild, blev hovedopgaven at finde den ældre sande tradition. Derfor kom det patristiske studium i centrum.

I denne forbindelse søgte man på det personlige plan at genoplive de ældre fromhedsøvelser. I stedet for det evangeliske trosliv, der blev opfattet alt for individuelt og frit, indførte man bestemte former, bedetider, faste bønner (tidebønner), foreskrevne kirkelige meditationer, selvprøvelse efter opgivne skemaer osv. Man anbefalede personlig askese, faste o.l., ja efterhånden begyndte man at oprette en slags protestantiske klostre, hvor hele livet på mange måder blev indrettet som de romerske munkes.

Historisk set er højkirkelighedens modpol de *lavkirkelige* (Low Church Party eller Evangelical Party), som ifølge de højkirkelige savnede syn for det kirkelige embede og liturgiens betydning. Ja højkirkelige betegnede nogle gange de lavkirkeliges gudstjenester som vækkel-sesmøder med sentimentale sange.

I den kirkelige virksomhed udadtil genoplivedes sognebevidstheden. Mens de lavkirkelige præster nærmest betragtede sig som missionspræster, opfattede de højkirkelige præster sig som hyrder, og de lagde stor vægt på opdragelse af hele sognet. Kirkeskoler og menighedspleje (fattigforsørgelse) blev væsentlige initiativer for de højkirkelige præster. Flere af de højkirkelige præster blev kendt for at søge embeder, der var præget af laster og forbrydelse, snavs og sygdom. Det var embeder, som andre helst undgik. Men i de embeder gik de højkirkelige præster i gang med et stort socialt arbejde, der medførte, at de store arbejdermasser i England så med blidere øjne på kirken, end de gjorde i noget andet land²⁸.

Endelig betød den højkirkelige bevægelse en fornyelse af liturgien. Lederne var fra begyndelsen af mænd med en betydelig æstetisk dannelse. I modsætning til de lavkirkeliges ligegyldighed for alt ydre, betonedes man kravet om værdighed og skønhed i gudstjenesten. Man begyndte med kirkebygningerne, hvor de lavkirkelige hovedsagelig havde bekymret sig for antallet af siddepladser. Der opstod en stærk æstetisk bevægelse for at gengive de gamle domkirker deres præg og herlighed og for at bygge nye kirker i lignende stil. Men man kunne ikke standse med kirkebygningen, fordi der bag det æstetiske ikke kun lå en kunsthistorisk, men også en religiøs begejstring. I de store smukke kirker følte man, at også gudstjenesten burde løftes i æstetisk henseende. Derfor ud-

28. Kirken 1929 s.48.

sprang naturligt af den højkirkelige bevægelse den egentlige ritualisme. Alteret blev hævet og udsmykket med kors, krucifiks og lys, der havde været bandlyst i århundreder. De gamle messeklæder blev atter taget i brug. Orgelet fik større betydning, og man indførte kor af veluddannede børn, der sang iført kordragter. Man ønskede at gøre gudstjenesten tiltrækkende. Alt, hvad der i tidens løb var gået af brug af de i *Common Prayer Book*²⁹ forordnede ceremonier, blev genindført. Da det var opnået, fremførte man med dristighed den påstand, at *Common Prayer Book* kun angav minimum. Man gik ved sindrige fortolkninger videre og videre og indførte røgelse, processioner, knælen for den hellige jomfrus billede osv., indtil man nåede så vidt, at gudstjenesten hos en stærkt højkirkelig præst næsten ikke kunne skelnes fra den romersk-katolske messe (bortset naturligvis fra at den anglikanske gudstjeneste foregik på engelsk og ikke på latin). Ja måske gjorde enkelte højkirkelige præster endnu mere ud af ceremonierne end deres katolske kolleger.

Denne nye højkirkelige bevægelse bredte sig med en forbausende styrke ud over England. Den greb mange unge studerende, der bar deres overbevisning ud i menighederne. End ikke den oprindelige leder Newmans konversion til Romerkirken i 1845 kunne standse bevægelsen. Man kan spørge, om den højkirkelige bevægelse har forstået reformationens egentlige anliggende, eller den blot opfatter den som en kirkepolitisk detalje. Den højkirkelige bevægelse ser sig skilt fra både Rom og de lavkirkelige. Efter deres egen selvforståelse betegner de den rette *via media*, »vejen i midten«.

The Society of the Sacred Mission

For den højkirkelige bevægelse har det været væsentligt at fremme den religiøse udvikling gennem skabelsen af »sisterhoods« (en slags klostre, hvor kvinder bor sammen) og »brotherhoods« (en slags klostre, hvor mænd bor sammen). Mens der blev oprettet mange »sisterhoods«, blev der kun oprettet få »brotherhoods«. I 1893 tog Father Herbert Kelly (1860-1950) initiativ til at oprette *The Society of the Sacred Mission*

29. Betyder *Almindelig Bønnebog*. Den indeholder den anglikanske kirkes liturgi og bruges indtil 1980 ved dens gudstjeneste både af præsten og menigheden. *Common Prayer Book* blev afløst af *The Alternative Service Book* i 1980. Efter tabeller over de til den daglige læsning bestemte skriftstykker (lectio continua) følger ritualer for den daglige morgen- og aften-gudstjeneste, litaniet, bønner ved særlige lejligheder, kollekter, epistler og evangelier, ritualer for nadver, dåb (med en lille katekismus), konfirmation, brudevielse, sygebesøg, begravelse og kvinders kirkegang, Davids salmer, bønner til søs, ritualer for diakon-, præste- og bispeordination og endelig de 39 artikler. Første udgaven kom i 1549, derefter revideret flere gange.

(SSM)³⁰. Herbert Kelly tilhørte fra sin ungdom den højkirkelige bevægelse. Samtidig havde han en enestående trang til at leve et ordnet, regelmæssigt liv. For ham var det væsentligt, at man lærte at indordne sig under et hele, under en disciplineret enhed. Han brugte et billede fra det engelske sportsliv: »Teamwork does more than the work of brilliant individualists«³¹. Kelly studerede teologi i Oxford. I 1883 begyndte han i London med at samle en lille kreds af studenter for at uddanne dem til missionsarbejde i Korea. Studenterne nød godt både af hans videnskabelige forskerevner og af hans pædagogiske formidlingsevne. I 1893 blev kredsen en del af det nystiftede SSM. Da kredsen voksede, besluttede Father Herbert Kelly i 1903, som leder af SSM, at SSM skulle købe det store herresæde Kelham, der på grund af en fallit var billigt til salg. Herresædet ligger i naturskønne omgivelser kun tre kilometer fra byen Kelham, der er en stationsby på hovedruten London-Edinburgh. Den korte beretning om *The Theological College at Kelham*³² lyder sådan: »Verden trænger til evangeliet. Evangeliet trænger til kirken, som skal lære og prædike dette; kirken trænger til et præsteskab, og præsteskabet trænger til mænd, der kan fylde dets rækker; kirken behøver mænd, flere mænd, de bedste mænd – en stor forøgelse af deres virkekraft og af deres antal«³³. Det er det hovedsynspunkt, der lå bag oprettelsen af Kelham, og som har båret det lige siden. Kelham blev ret hurtigt anerkendt af den engelske kirke, og biskoppen i Southwell, i hvis stift Kelham ligger, har et særligt tilsyn med arbejdet dér.

Ved Kelhams teologiske uddannelse lægger man vægt på to ting: 1. Den intellektuelle uddannelse og 2. Den personlige eller religiøse udvikling. Målet er selvtænkning. Hukommelsesstoffet træder i baggrunden. Kelly understregede altid, at det værste, han kunne sige om en student, var, at han blot var en gramfonplade af sine lærere.

Det var ikke tilfældigt, at Father Kelly gav den orden, han stiftede, navnet *The Society of the Sacred Mission*. *The Sacred Mission* skal forstås ud fra den sendelse, som den engel havde, der i Åb 14,6 får til opgave at forkynde det evige evangelium for alle dem, der bor på jorden. Medlemmerne af denne orden havde en dobbelt opgave: 1. At lede Kelham ved forskning og undervisning og ved at tage vare på de mange gudstjenester, som er krumtappen i Kelhams arbejde. 2. Fremme ydre

30. SSM 1951; Kelly 1953; SSM 1957; SSM 1960; Kirken 1929 s.47-61. SSM home page.

31. Kirken 1929 s.49.

32. Vil fremover blot blive kaldt Kelham.

33. Kirken 1929 s.49-50.

missions arbejde. Målet med dette *brotherhood* er menneskets fulde overgivelse til Gud, sådan at Gud ikke blot ejer et menneskes fritimer eller dets arbejde, men derimod mennesket selv. Ved indtræden i dette fællesskab aflægges man ved en særlig indvielseshøjtid i klosterets kapel tre løfter om at leve i ubetinget lydighed, i fuldstændig fattigdom og endelig i ugift stand. Father Kelly ville ikke, at nogen i ungdommelig begejstring skulle aflægge disse meget forpligtende løfter. Idealet for ham var, at unge studenter boede på Kelham og så i løbet af studietiden blev overbevist om klosterlivet som et særligt kald. De fleste af disse livsvarige munke er teologer, der først har fået deres uddannelse og eksamen på Kelham. De er så bagefter enten præster, skriftefædre eller professorer for de unge teologer, eller de arbejder i ydre missions tjeneste. Derudover er der en del lægbrødre som gartnere, kokke og bogtrykkere, da der selvfølgelig ingen kvindelig betjening findes på Kelham.

Gudstjenesterne udfylder en meget stor del af dagen. Udover prim, tert, sext, non og completorium har man også på Kelham den udførlige morgen- og aftenandagt efter *Common Prayer Book*. Ved alle gudstjenester følger man ganske bestemte ritualer. Det betyder, at store dele af Bibelen læses i løbet af et år, og nadveren har en stærk placering. En fri forkyndelse lyder ikke. Dertil kommer de mange processioner og ceremonier. Det er det, der giver Kelham dens højkirkelige præg. Nerven i dette gudstjenesteliv er tilbedelsen af Gud. Ord som *adoration*, *worship* og *devotion* går igen. Dertil kommer den alvor og selvdisciplin, der er over forholdet til Gud. Fra Kelham er udgået nogle unge, der vidste, hvad de ville, og som satte alt ind på at tilbede Herren og tjene ham. Kelham havde fremgang indtil 1960'erne, hvor de havde 80 studenter, og adskillige var i gang med deres prøvetid, inden de aflagde de højtidelige løfter. Men så skete der ret pludseligt et drastisk fald i antallet af ansøgere, og Kelham og SSM kom i defensiven. I 1972 måtte Kelham lukke, mens SSM måtte tage en »time out«. Resultatet blev, at det fortsatte mindre prætentivt.

Den tyske højkirkelighed

I Tyskland var der omtrent samtidig med *Traktarianismen* i England betydelige teologer som Fr. J. Stahl (1802-61), Theodor Kliefoth (1810-1895), W. Löhe (1808-72) og A.F.Ch. Vilmar (de såkaldte nyluthere)³⁴, der i kampen mod liberalteologiens opløsning af kristentroen

34. Fog 1995; Holmquist&Nørregaard 1951 s.46-47; Kilström 1995 s.11.

også fandt frem til kirken med dens sakramenter, embede og gudstjeneste som det grundlæggende.

Den svenske højkirkelighed

Inspireret af den tyske højkirkelighed voksede gennem de lundensiske teologer E. G. Bring, W. Frensborg og A. N. Sindberg den såkaldte *Lundahögkyrkligheter*³⁵ frem samlet omkring tidsskriftet *Svensk Kyrkotidning* (1855-1863). Kirketanken, præsteembedet, nådemidlerne og deres betydning til at opbygge menigheden var det bærende. Denne højkirkelighed var stærkt luthersk-konfessionel og manglede det økumeniske perspektiv, der kendetegnede den senere højkirkelighed. Den blev et typisk akademisk foretagende uden folkelig gennemslagskraft. I en mere folkelig udgave fortsatte de højkirkelige tanker i sammenslutningen *Kyrkans Vänner*, hvis organ blev *Svensk Luthersk Kyrkotidning*, der udkom fra 1877 med pastor Per Andreas Berggren som redaktør. Denne udgave af højkirkeligheden var også optaget af liturgiske spørgsmål og var mere interesseret i andre kirkesamfund end den tidligere *Lundahøj-kirkelighed*.

Svensk Luthersk Kyrkotidning ophørte med at udkomme i 1883. Men samme år begyndte *Parament-Verkstadens Brev*, organ for Parament-Föreningen i Göteborg, at udkomme³⁶. I tillæg blev der udgivet skrifter om messeklæder, praktiske liturgiske emner, men også principielle tanker om kirken og sakramenterne. Dernæst etablerede disse liturgisk interesserede og bevidste kredse kontakt med de engelske højkirkelige. Disse kontakter blev befordrende for fremvæksten af den nye svenske højkirkelighed. Der skabtes en højkirkelig tænkning omkring kirken, embedet, sakramenterne og liturgiske spørgsmål, ligesom der skabtes forskellige broderskaber³⁷.

I begyndelsen af det 20. århundrede voksede den såkaldte *ungkirkebevægelse* frem. Den blev skabt under ledere som Manfred Björkquist (1884-1985, rektor for Sigtunastiftelsen 1918-1942, biskop i Stockholm 1942-1954) og Einar Billing (1871-1939, professor i systematisk teologi i Uppsala og biskop i Västerås 1920-1939)³⁸.

Gunnar Rosendal (1897-1988) er klart den svenske højkirkelige, der har betydet mest for fremvæksten af den nyere danske højkirkelighed.

35. Balling&Lindhardt 1967, s. 305.310; Fog 1995; Kilström 1995 s.17f.

36. Kilström 1990 s.20.

37. Kilström 1990 s.33ff.

38. Se Balling&Lindhardt 1967 s.317-320; Pedersen 2006-up s.4.

Rosendal foretog flere studierejser til England, hvor han blev præget for livet af den engelske højkirkelighed. Rosendal var både en lærd teolog, teol. dr. 1930³⁹ med et stort teologisk forfatterskab, hvor han navnlig interesserede sig for den lutherske ortodoksi og liturgiske spørgsmål⁴⁰. Især hans bog *Kyrklig Förnyelse*⁴¹ blev igangsættende for mange danskere. Samtidig var Rosendal den flittige sognepræst⁴² og inspirator i fremvæksten af den nye svenske højkirkelighed, der magtede at give bevægelsen en kompetent teologisk profil⁴³. Endelig var han et charmerende menneske, der magtede at knytte kontakter til alle dele af svensk kirkeliv. Bo Giertz opfordrede ham til at læse Rosenius' *Husandagtsbog* eller *Samlede Skrifter*⁴⁴. Det resulterede både i en dygtig bog om Rosenius⁴⁵, men bragte ham også i kontakt med rosenianske kredse herunder Bibeltroga Vänners leder Axel B. Svensson⁴⁶.

Den nye danske højkirkelighed

I Danmark er det den nye højkirkeligheds overbevisning, at Grundtvig var den første ægte højkirkelige herhjemme. De tolker hans opgør med professor H. N. Clausens holdning, som den kom til udtryk i bogen »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (1825) som et ægte højkirkeligt opgør, idet de opfatter Grundtvigs »Kirkens Gjenmæle« (1825) som et ægte højkirkeligt skrift. Det er i trosbekendelsen, dåbsordene med Fadervor og nadverordene, dvs. hvor menigheden er samlet til gudstjeneste, at vi møder den ægte kristendom, uforfalsket af alskens teologer⁴⁷.

Grundtvig og de højkirkelige

Henry Ussing (1855-1943) undersøgte de kirkelige retninger i den anglikanske kirke i England⁴⁸. Han definerer og indholdsbestemmer tre

39. Ljungman 1997 s.10.

40. Ljungman 1997 s.133-134.

41. Rosendal 1935.

42. Rosendal var i årene 1934-1962 sognepræst i Osby.

43. Se fx Rosental 1956, hvor han behandler emnerne askese og mystik med betydelig teologisk kompetence og samtidig i sin fremstilling af andre teologer og kirkesamfund udviser en betydelig indlevelsesevne.

44. Ljungman 1997 s.31.

45. Rosendal 1944.

46. Svensson 1943 s.154; Ljungman 1997 s.80-81.

47. Fog 1995, Jensen-2006-up; Ulsdal i tidsskriftet Universitas, dec. 1958, s.98-101; Studsgaard&Ulsdal 1978 s.61-63; Ulsdal 1959-up.

48. Ussing 1890.

grupper: 1. De højkirkelige. 2. De lavkirkelige. 3. De bredkirkelige. Disse tre grupper eller retninger overfører han så på danske forhold. Det er klart, at de engelske lavkirkelige med deres understregning af forkyndelsen i centrum med vægtlægning på den enkeltes omvendelse og tro svarer til de missionske vækkelsesbevægelser i Danmark, hvor IM er størst. De engelske højkirkelige vil man umiddelbart sammenligne med dem, der kaldes højkirkelige i Danmark, den Mynstersk-Martensenske retning. Her argumenterer Ussing imidlertid for, at den engelske kulturåbne bredkirkelige retning på mange måder svarer til den Mynstersk-Martenske retning og deres disciple, der i datiden blev kaldt de højkirkelige. Hvad så med de engelske højkirkelige? Her peger Ussing så på grundtvigianerne og tilføjer: »Det er da vist nok, at Grundtvigianerne ikke have nogen overvættes Lighed med den engelske Højkirke i deres hele Præg. Og ikke desto mindre er det sikkert, at hvad der findes af højkirkelige momenter i vor Kirke, er at søge paa denne Side, ja, at de oprindelige grundtvigske Principer væsentlig ere af højkirkelig Art«⁴⁹. Det uddyber Ussing så ved blandt andet at understrege, at fra begyndelsen har grundtvigianerne kaldt sig kirkelige, altså en understregning af kirkebegrebet. Ved dette navn ville man distancere sig fra dem, der til stadighed henviste til Bibelen eller til deres individuelle fornuft. Man pegede på kirken, Herrens menighed, som sandhedens bærer gennem tiderne og hævdede stærkt, at Herren selv kun var at finde i sin kirke. Ussing spørger: Hvad er det andet end højkirke-tanker? Spørger man grundtvigianerne, hvor i kirken man kan finde herren, peger de på sakramenterne som de egentlige livskilder – en central højkirkelig grundtanke. Sammen med de højkirkelige er grundtvigianerne polemisk indstillet mod talen om »Skriften, Skriften«, idet man er fælles om at understrege traditionens betydning, hvorefter både de højkirkelige og Grundtvig vender sig i åbenhed imod oldkirken. Både de højkirkelige og grundtvigianerne er skeptiske til det subjektivistiske i den lavkirkelige omvendelsesforkyndelse. Begge vil understrege dåbens og nadverens objektive virkning. Resultatet kan let blive »kirkelighed« i stedet for en personlig tro på Kristus, en objektiv antagelse og brug af trosbekendelsen og en ydre tilslutning til fællesskabet om sakramenterne. I gudstjenestefejringen fremtræder også det objektivt højkirkelige hos grundtvigianerne i den stærke betoning af sakramenteforvaltningen som midtpunkt og i prædikenen, hvor det vækkende træder tilbage for det oplysende, og i salmesangen, hvor den objektive lovsang helst vil forvise alle subjektive, pietistisk prægede salmer fra kirken. Endelig kan

49. Ussing 1890 s.145; jf. Lindhardt 1978 s.167.

det konstateres, at den engelske højkirkelighed var optaget af frikirke-tanker i en eller anden form, ligesom fri- og valgmenigheder i Danmark oprindeligt udgik fra den grundtvigske bevægelse.

Ussing er sig samtidig bevidst, at der er afgørende forskelle på den engelske højkirkelighed og de danske grundtvigianere. Han nævner først en forskellig forståelse af det kirkelige embede. Mens biske- og præsteembedet er en konstituerende del af den højkirkelige tænkning, betoner Grundtvig stærkt det almindelige præstedømmet. I kirkesynet er grundtvigianerne lavkirkelige, selv om Grundtvig i sine yngre år sværmede for biskeembedet. Men det er et kirkesyn, der er forskelligt fra det traditionelt lavkirkelige, hvor udgangspunktet er det genfødte og troende menneske og dets tjeneste og nådegaveudrustning i menigheden. Grundtvigianernes udgangspunkt er det almindelig demokratiske krav om frihed for mennesket som mennesket. Dette er et bredkirkeligt moment hos grundtvigianerne. Ved siden af det højkirkelige er der nemlig hos grundtvigianerne et stærkt bredkirkeligt element. Det ses af, at det menneskelige og det folkelige er et stærkt feltråb.

Ussing konkluderer, at ved grundtvigianismens fremvækst var der en alliance af højkirkelighed og bredkirkelighed, der i fællesskab holdt de lavkirkelige mærkesager ude. Som tiden gik, blev det højkirkelige element mindre og mindre fremtrædende, mens det bredkirkelige kom til at dominere mere og mere.

Det falder uden for denne artikels rammer at gå ind på en nærmere behandling af Grundtvigs kirkesyn. Jeg har bemærket, at Lindhardt⁵⁰ taler om *fire Grundtvig-udgangspunkter*, hvor det ene betegnes det *kirkeligt-sakramentale (menighedslivet)*, og det tidsfæster Lindhardt til 1825. H. Koch siger i sin omtale af vækkelsens historie. »Vel holdt i hvert Fald de ældre grundtvigske Præster saa godt som nogen Forsamlingsmand fast ved Forkyndelsen af Synd og Naade, men Midtpunktet var ikke længere Forsamlingen, men Menighedens Gudstjeneste, samlet om Daab og Nadver som det væsentlige. Vækkelsen blev saaledes ikke alene kirkelig, men udpræget sakramental – uden dog i mindste Maade at tendere imod det højkirkelige. Nu og da kan der hos Præsterne dukke en vis højkirkelig Betoning af Præsteembedet og Ordinationen som Sakramente op – saaledes f. Eks i det sydvestsjællandske Broderkonvents Forhandlinger – men Grundtvig selv var ved Mødet med den engelske højkirkelige Bevægelse blevet grundigt kureret for alle saadanne Tilbøjeligheder, og Lægfolket har her i Landet aldrig været modtageligt for Klerikalisme. Sikkert er det i alt Fald, at Vækkelsesbevægelsen blev

50. Lindhardt 1966 s.226.

kirkelig og sakramental, men samtidig bevarede sit klart lavkirkelige Præg – vist nok et i europæisk Kirkehistorie temmelig enestaaende Fænomen«⁵¹. Kristen Ejner Skydsgaard har udtrykt det sådan: »At nadveren i dag har den centrale og faste plads i vor højmesse, som den har, skyldes ikke mindst grundtvigsk indflydelse, ligeledes at trosbekendelsen igen fik hjemstedsret i gudstjenesten«⁵².

Helge Grell⁵³ finder, at Grundtvigs *Kirkelige Anskuelse* med hans klare understregning af trosbekendelsens, dåbens og nadverens centrale placering finder forståelse hos lederne af den engelske højkirkelige bevægelse. Der er givetvis flere årsager til, at Grundtvig møde med dem ikke blev så udbytterigt, som Grundtvig havde håbet, bl.a. var Newman ved at miste troen på den anglikanske kirke og på vej til at konvertere til den katolske kirke, ligesom de engelske højkirkelige med deres vægtlægning på den apostolske succession havde et andet embedssyn end Grundtvig⁵⁴.

M. Allchin siger om Grundtvigs syn, efter at han havde skrevet *Kirkens Gienmæle*, at »med sin forkastelse af et biblicistisk eller individualistisk begreb om kristentro og kristent liv står Grundtvig tydeligvis på linje med lederne af Oxfordbevægelsen, ligesom han også gør det i kraft af sin appel til oldkirkens historiske liv og vidnesbyrd«⁵⁵. Det er Allchins klare vurdering, at Grundtvig i adskilligt følte sig enig med Oxforderne⁵⁶. Allchin mener ligesom Grell, at den afgørende uenighed mellem Oxforderne og Grundtvig var synet på den apostolske succession. For Grundtvig er det Oxfordernes grundlæggende vildfarelse, at de så stædigt fastholder bispeordinationen som det grundlæggende sakramente⁵⁷. Sognepræst Sten Hartung Jørgensen stiller i Dansk Kirketidende⁵⁸ spørgsmålet: »Var Grundtvig højkirkelig?« Efter at have redegjort for Grundtvigs positive syn på at bruge messeklæder, hans positive vurdering af en rig liturgi og sammenhængen mellem at gøre sakramenterne og trosbekendelsen til kirkens grundvold og lægge vægt på udførelsen af gudstjenestefejringen konkluderer Hartung Jørgensen, at Grundtvig var højkirkelig på sin egen måde, nemlig ved sin store liturgiske bevidsthed og sin kultiske forståelse af gudstjenesten samt sin

51. Koch 1954 s.256-257.

52. Skydsgaard 1943 s. 50; jf. Sørensen 1969 s.87.

53. Grell 1995 s.30, s.48, s.86, s.103.

54. Grell 1995 s.61, 64.

55. Allchin 2002 s.104.

56. Allchin 2002 s.112; se også Allchin 1983 s.49.

57. Allchin 2002 s.111.113; se også Allchin 1983 s.50.

58. Dansk Kirketidende nr. 7/1997.

traditionsbevidsthed, der rækker langt bag om reformationen. Dog tilføjer han med rette, at Grundtvig var »ikke højkirkelig i sit embedssyn (i hvert tilfælde ikke på sine ældre dage), men nok snarere *gudstjenestebevidst* i egentligste og bedste forstand.«

Lindhardt⁵⁹ taler om, hvordan man ud fra det han kalder »de svenske kirketanker« kan drage »mere højkirkelige konsekvenser, eventuelt ved at sammensmelte de svenske »tanker« med en gammelgrundtvigsk sakramentalisme og samtidig (u-grundtvigsk) lægge en hovedvægt på embedet«.

Anders Nørgaard (1879-1943) argumenterer for, at Mynster var højkirkelig, og samtidig er han optaget af at karakterisere Grundtvig som ikke højkirkelig, sådan som ordet blev brugt om datidens embedshøjkirkelige. Ellers karakteriserede Mynster Grundtvig som en, der ikke var i overensstemmelse med almindelig luthersk-protestantisk dogmatik, idet han satte troens ord i stedet for Skriftens, og så havde han et halvkatolsk syn på sakramenterne. Med denne karakteristik af Grundtvig fremgår det faktisk, at Grundtvig havde et syn på sakramenterne, der svarede til de engelske højkirkelige. Endelig understreger Nørgaard, at Grundtvigs syn på præster og biskopper ikke svarer til det romerske eller højkirkelige⁶⁰. Den grundtvigske kirkeminister Carl Hermansen taler om, at den grundtvigske bevægelse »må være så rig, at den også kan rumme en grundtvigsk højkirkelighed«⁶¹.

Er *Kirkens Genmæle* så et ægte højkirkeligt skrift, som formanden for Kirkelig Fornyelse pastor emer. Fog hævder⁶². Det spørgsmål er ikke helt enkelt at besvare. Grundtvig er så stor en ånd og så meget sig selv, at han ikke uden videre kan indfanges af en kirkelig retning. Jeg finder, at Nørgaard siger noget væsentligt om baggrunden for Kirkens Genmæle med ordene: »Grundtvig havde med sit forunderlige Vidsyn set ud over Protestantismens Hegn, hinsides Katolicisme og Protestantisme, set, at det hverken var *Embedet* eller *Skriften*, der bar *Menigheden*, men at det tværtimod var Menigheden, der bar baade Embede og Skrift, at Menigheden var baaret af det *levende* Gudsord af Herren selv og Aanden. Menigheden er med sin Tro, der er ét og maa være ét med Bekendelsen i dens Mund, med sin Daab, hvor Genfødselen til Barnelevet hos Gud Fader sker, med sin Nadver, hvor det styrkes og fornyes, en underfuld Kendsgerning, der fra Pinsedag har levet sit underfulde

59. Lindhardt 1966 s.258.

60. Nørgaard 139 s.116.121.

61. Studsgaard&Ulsdal 1978 s.63.

62. Fog 1995.

Liv, grundfæstet paa Klippen, som den levende, nærværende Kristus selv i hans Ord og hans Gerninger, øsende af den samme »aandelige Klippe, der fulgte med,« som ogsaa er den levende, nærværende Kristus i sit Ord og sine Gerninger. Derimod aldeles ikke hverken baaret eller opholdt af Skriften, Embedet eller nogen menneskelig Magt og Myndighed. Det er ud fra et saadant Syn, Grundtvig i Harnisk vender sig mod Prof. Clausens Kirkesyn⁶³. Når Grundtvig i Kirkens Genmæle understreger, at »den kristelige Kirke (*Ecclesia Christiana*) er et *Tros-Samfund*, med en *Tros-Bekendelse*, som den forelægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved *Daaben* og *Nadveren* i sig, naar de tilegne sig Bekendelsen, og anser dem som *frafaldne*, naar de siden vrage Troen eller vægre sig ved Bekendelsen, erklærer dem for *falske Kristne*, dvs. *Kættere*, hvis de, vitterligt afvigende fra Bekendelsen, haardnakket paastaa Ret til ligefuldt af hedde *Kristne*«⁶⁴, så udtaler han klart en høj Kirkelig mærkesag. Det samme er tilfældet, når Grundtvig understreger, hvad den ældste kristne kirke byggede på, og som den var kendt på både af fjender og venner, »det maa unægtelig findes i enhver Kirke, der med Rette skal kaldes kristelig, og det, paastaar jeg, findes i vores, findes overalt, hvor man gør den apostoliske *Tros-Bekendelse* til det udelukkende Vilkaar for Indlemmelse i Samfundet, og tillægger *Nade-Midlerne: Daaben og Nadveren*, en til *Tros-Bekendelsen* svarende, altsaa *saliggørende Kraft*«⁶⁵.

Der findes både i Kirkens Genmæle og i mange af Grundtvigs salmer for eksempel ordinationssalmen *I dag på apostolisk vis*⁶⁶ klare holdninger, der genfindes hos nutidens høj Kirkelige⁶⁷. Derfor giver det god mening, når høj Kirkelige, der tidligere var aktive grundtvigianere, kan sige, at læser man blot Grundtvig rigtigt, bliver man høj Kirkelig. For nogle har læsning af Nørgaards *Kun ved Badet og ved Bordet*⁶⁸ banet vejen til Den nye høj Kirkelige Bevægelse. Samtidig markerer det embedssyn, Grundtvig med årene udviklede, en klar afstand til den nye høj Kirkelige bevægelse.

En begyndende høj Kirkelighed

Lindhardt skriver: »En så udtalt liberal exeget som H. Mosbech slog til lyd for en mere højtidelig (»høj Kirkelig«) nadverliturgi, svarende

63. Nørgaard 1935 s.34. Se også Prenter 1983 s.19f.; s.70 og Søe 1965 s.144-145.

64. Rosenberg s.51.

65. Rosenberg s.63.

66. Den Danske Salmebog nr. 486.

67. Se også Prenter 1958 s.136-139.

68. Jensen 2006-up; Ulsdal 1994 s.51.

til sakramentets karakter af mystisk samfund med »den oversanselige Kristus«, og den lige så liberale P. Brodersen gik 1931 ind for liturgisk fornyelse som modtræk mod vækkelsespræsternes tit noget sjuskede optræden og de udtværede »andagter«: »der går en liturgisk og højkirkelig bevægelse gennem hele protestantismen i vore dage«, og »man er træt af de mange møder og den megen talen«⁶⁹.

Efter at Lindhardt har skildret forskellige kirketanker bl.a. inspireret af den svenske ærkebiskop Söderblom fortsætter han: »I disse »kirketanker« – som også udbredtes gennem det fra centrumskirkelig side udgivne Kirke og Folk (1924ff.) og af Scharlings tidsskrift Kirken (1928ff.) – spores for første gang med tydelighed den *nyorientering*, som ligger bag den senere »højkirkelighed«, inspireret af 1920'erne religiøse uro og siden styrket i samme grad som kirkekritikken satte ind. 1928 stiftedes *Theologisk Oratorium*, som ugentligt samlede studenter til tidebønner og årligt til gudstjenstligt fællesskab og pastoralteologiske samtaler«⁷⁰.

Ulsdal taler om, at der »allerede i nogle årtier før 1958 var spredte grupper af mere eller mindre klart bekendende »virkeligt« højkirkelige præster og lægfolk«⁷¹.

Tidsskriftet Kirke og Folk

Kirke og Folks første hæfte udkom oktober 1924 og lanceres med ordene: »Fri Drøftelse paa kirkelig Grund af Tidens store Spørgsmål, aaben for alle dem, der over Partiparolen, den kirkelige eller politiske, sætter Samarbejdet paa at virkeliggøre det store Maal: et kulturelt vaagent kristent dansk Folk«. Tidsskriftet, der udkom i årene 1924-1934, havde i hele perioden sognepræst (senere provst) H. Wellejus og seminarielærer, dr. phil. Niels Møller som redaktører. Det begyndte at udkomme samtidig med, at den såkaldte liturgiske bevægelse var ved at vinde indpas i Danmark. Den tog sin begyndelse inden for den romersk-katolske kirke i det 19. århundrede. Det var især benediktinere i Frankrig og Tyskland, der studerede urkirkens og oldkirkens liturgier. På den baggrund ville de reformere gudstjenesten, ja hele kirkelivet. Det betød, at mange af senmiddelalderens og baroktidens unoder blev rensset ud af gudstjenestenummene og af liturgien. Repræsentanter for denne bevægelse er de store klostre i Beuron⁷² og Maria Laach i Tyskland og Solesmes i Frankrig.

69. Lindhardt 1966 s.154; jf. Lindhardt 1955 s.138.140.

70. Lindhardt 1966 s.156-157. Det præcise årstal for stiftelsen var 1927.

71. Studsgård&Ulsdal 1978 s.181-182.

72. Prenter fortæller i sine Erindringer s. 67 om sit positive førstehåndsindtryk af den liturgiske bevægelse i Romerkirken ved et besøg i klostret i Beuron.

Denne nybesindelse på nytestamentlig og oldkirkeligt kirkeliv og liturgi kom hurtigt til at præge evangeliske kredse i Europa. Gerhard Pedersen nævner, at »Thomas Laub og kunstnere som Joachim Skovgaard og Chresten Skiggild er danske repræsentanter for den samme interesse for at restaurere og rense gudstjenesten og kirkerummet«⁷³.

I 1926 har stud. theol. Thomas Lønborg-Jensen en artikel *Himmerigets Nøgler*, hvor han blandt andet taler om skriftemålet⁷⁴. I 1928 har tidsskriftets ene redaktør H. Wellejus en artikel *En ny højkirkelig Bevægelse*⁷⁵, hvor han i begejstrede vendinger skildrer en ny højkirkelig bevægelse i Tyskland. »Hvilket Kirkeideal har da den slægt, som tror paa Kirkens Fremtid? Det er naturligvis vidt forskelligt, men ejendommeligt er det at se, at gamle højkirkelige Tanker med Betoning af Ordinationen og Embedets Betydning, af Sakramenternes mystiske Kraft og Liturgiens Rigdom og Værdi, Tanker om en Kirke, som optager i sig det sande og gode i den gamle »katholske« Arv, nu er ved at dukke op og vinde Fremgang. Det er det Kirkesyn, som nærmest kan siges at have tilkæmpet sig en Sejr ved Revisionen af den gamle Common-prayer' Bog i den engelske Kirke; men den samme Bevægelse baner sig ogsaa Vej i Tyskland med den kendte Marburger-Theolog, Professor Friederich Heiler som den bedst kendte Talsmand«. Wellejus gennemgår så den bevægelse med fokus på ordination og sakramenter. Efter hans vurdering bør man etablere evangeliske klostre for at fremme det ønskede liturgisk-sakramentale livssyn. Her møder man en artikel, der er klart missionerende for højkirkelige tanker. I samme årgang⁷⁶ skildrer sognepræst Gudmund Brunun det svenske *Den Apostolske Bekendelses Brødreskab* og dets afholdelse af *Stille Dage*⁷⁷. Det sker i begejstrede vendinger, hvor man fornemmer, at her er en mand, der har fundet noget, der bør etableres i Danmark. Desuden har Indien-missionær Anna Bramsen i 1928-årgangen⁷⁸ med udgangspunkt i Frans af Assisi (1182-1226) en engageret artikel om flere menneskers lyst til at gøre noget ekstraordinært. Det fører hende til at tale om klosterlivet, der kan udmøntes forskelligt. Hun slutter med det håb, at klostertanken også må slå an i Danmark. Endelig har pastor Ejnar Johannes Poulsen, der var fransk gift, og som havde

73. Pedersen 1992; Brinth&Christiansen 1999 s.60; Skydsgaard 1943 s.49-52.

74. KF 1926 s.200.

75. KF 1928 s.9-15.

76. KF 1928 s. 285-289, 293-297.

77. Om baggrunden for oprettelsen i 1919 og om afholdelsen af de første *Stille dage* i Sverige i 1920 se Kilström 1990 s.115.

78. KF 1928 s.197-202.

været sekretær for Krigsfangelejrene i Frankrig⁷⁹ i samme årgang en artikel om benediktinsk tankegang contra franciskansk. Hans budskab er at introducere begrebet en *tertiar*, dvs. en der lever en form for ordensliv uden for klostermurene i et broder- / søsterfællesskab, men uden at være munk eller nonne. Samtidig drømmer han om, at der ved siden af almindelige kristne, der lever efter *tertiar*-princippet, også kunne skabes et protestantisk benediktinsk kloster i Danmark. Den tankegang griber sognepræst Povl Prip i næste årgang⁸⁰, hvor han under overskriften *Et dansk protestantisk kloster* taler om behovet for at kunne trække sig tilbage en kortere periode fra et fortravlet arbejdsliv for at give sig Gud i vold. Hans lidt upræcise vision er et protestantisk kloster, der tillige fungerer som et retræte-center. I 1931⁸¹ har Ejnar Johannes Poulsen en anmeldelse af P. Dominicus Johner *Gregoriansk Koral*, oversat af Johannes Bruun. Det er endnu et tegn på, at det er inspirationen udefra, der skaber og fremmer den danske højkirkelighed. I 1932⁸² har biskop Fønnesbech Wulff under overskriften *Et evangelisk Kloster* nogle overvejelser om, hvad et evangelisk kloster vil kunne betyde bl.a. for mennesker, man i vore dage ville karakterisere som ramt af udbændthed eller stress.

Tidsskriftet Kirken

Tidsskriftet *Kirken*, der udkom i årene 1928-1934, blev indtil 1931 redigeret af bibliotekar Holger Larsen og sognepræst (senere stiftsprovst og biskop), dr. phil. C.I. Scharling. I årene 1932-1934 var Scharling eneredaktør. I præsentationen af tidsskriftet siges det, at »Kirkespørgsmaalet er paa mangfoldige Omraader traadt saa stærkt i Forgrunden, at der er dem, der mener, at det tyvende Aarhundrede vil blive Kirkens Aarhundrede«⁸³. Dernæst nævnes, at kirkesynet herunder den liturgiske Bevægelse vil få en fremtræden plads. I første årgang har den ene redaktør Holger Larsen en artikel med overskriften *Aandelig Retræte i den anglikanske Kirke*, hvor han både historisk og aktuelt gennemgår, hvilken plads og betydning retræten har hos de højkirkelige i England. I samme årgang har Jens Peter Larsen en meget kyndig artikel om den gregorianske sang⁸⁴, ligesom Johannes

79. Nedergaard 1943 s.343.

80. KF 1929 s.55-56.

81. KF 1931 s.223.

82. KF 1932 s.45-52.

83. *Kirken* 1929 s.1.

84. *Kirken* 1929 s.324-338.

Bruun⁸⁵ skriver engageret om den gregorianske choral under indtryk fra Beuron. I 1930⁸⁶ har Johannes Bruun igen en informativ artikel om gregorianske toner og danske tekster. Redaktøren Holger Larsen⁸⁷ har en interessant historisk artikel om et tysk højkirkeligt dokument med 95 højkirkelige teser udgivet i 1917 i anledning af reformati-onsjubilæet. Her møder man de samme højkirkelige mærkesager som hos de højkirkelige i England. Sømandspræst Johnny Ursin⁸⁸ fortæller om Pro Ecclesia, den norske højkirkelige bevægelse, der blev stiftet allerede i 1925, hvor pastor Mikael Hertzberg (1874-1927) var den drivende kraft. Her var en af mærkesagerne den apostolske succes-sion. Endvidere har Johannes Bruun⁸⁹ en meget informativ artikel om den katolske liturgiske bevægelse. Den viser, hvor den liturgiske fornyelse, der nåede Danmark i 1920'erne, hentede sin inspiration fra. I 1931 har Johannes Bruun tre bidrag: 1. *Stille dage* i Helsingør⁹⁰, der fremtræder som en reklame for projektet med en fyldig gennemgang af programmet med hovedvægt på de liturgiske bønner. 2. Indtryk fra *Stille Dage* i Helsingør, der i meget positive vendinger giver en fremstilling af udbyttet af dagene⁹¹. 3. En artikel om liturgi, hvor man igen mærker påvirkningen fra den liturgiske bevægelse⁹². I årene 1932-34 er der fortsat artikler, der viser, at den nye højkirkelighed er på vej. Svend Borregaard har en meget informativ artikel om den østlige ortodokse kirkes liturgi⁹³. Johannes Bruun skriver meget informativt om den liturgiske bevægelse i det tysk-evangeliske kirkeliv⁹⁴, hvor han understreger, at den evangeliske liturgiske bevægelse ikke kan

85. Kirken 1929 s.339-347.

86. Kirken 1930 s.230-244.

87. Kirken 1930 s. 245-252. I Reform nr. 2-1961 meddeler sognepræst Børge Riisgaard, medlem af bladets redaktion, at i Scharlings tidsskrift Kirken 1930 var der et optryk af den slesvigske pastor Heinr. Hansens »Pigge og Nagler«, der allerede i 1917 var blevet offentliggjort i anledning af reformationens 400- års jubilæum. Riisgaard betegner det som et godt udtryk for højkirkelige tanker, og derfor lader han i uddrag det højkirkelige dokument trykke i samme nr. af *Re-Formatio*. Når man har læst de forskellige numre af *Kirke og Folk* og *Kirken*, undres man meget over, at redaktionen af tidsskriftet *Re-Formatio* ca. 30 år senere tilsyneladende ikke – bortset fra denne ene gang - har ladet sig inspirere af disse to kompetente og meget velredigerede tidsskrifter. Her kunne de have fundet stof, der ville have løftet *Re-Formatios* faglige niveau.

88. Kirken 1930 s.294-302.

89. Kirken 1930 s.326-344.

90. Kirken 1931 udg. B s.33-42.

91. Kirken 1931 s.65-70.

92. Kirken 1931 udg. B s.133-141.

93. Kirken 1932 s.155-168.

94. Kirken 1933 s.1-20.

påvises, førend det 19. århundrede, og at indflydelsen fra den katolske kirkes liturgi er klar. Der er en interessant anmeldelse af P. Dominicus Johners bog *Gregoriansk Koral*, der er oversat af Johannes Bruun⁹⁵.

Kirken og Tiden

I 1935 blev tidsskrifterne *Kirke og Folk* og *Kirken* sluttet sammen under navnet *Kirken og Tiden*. Det var en ægte fusion, idet redaktionen kom til at bestå af de to tidligere tidsskrifters redaktion: Møller, Scharling og Wellejus. I 1939 afløstes Møller af sognepræst (senere provst) Svend Borregaard.⁹⁶ I forordet blev det understreget, at hovedvægten ville blive lagt på en orientering om kirken og kirkelivet. *Kirken og Tiden* udkom i årene 1935 til 1947 og indeholdt en del artikler af højkirkeligt præg., især om liturgiske spørgsmål og tidebøn.

Niels Møller prøver i 1938 på at holde liv i debatten om et protestantisk kloster⁹⁷. Efter Johannes Bruuns død fortsætter provst Gudmund Bruun i 1939 med at informere om tidesangen og opfordre til dels at deltage i *Stille Dage* og dels selv praktisere tidebøn⁹⁸. I 1940 gennemgår Borregaard den danske gudstjeneste i lyset af behov for liturgisk fornyelse. Han inddeler en menighedsgudstjeneste i følgende grupper: 1. Lejlighedsgudstjeneste. 2. Tidebøn. 3. Messe (dvs.altergangsgudstjeneste)⁹⁹. Hans målsætning er at finde liturgiske former, der fremmer guds frygt og tilbedelse.. Poul H. Gamrath¹⁰⁰ skriver i 1941 om den folkeliturgiske bevægelse i Østrig¹⁰¹. Det er oprindeligt et foredrag holdt på *Stille Dage* i 1941, men dets sigte er at få menigheden inddraget i liturgien. Borregaard skriver i 1942 om Tidebøn på dansk¹⁰². Man fornemmer på artiklen, at det er magtpåliggende for forfatteren, at læserne selv bliver overbevist om tidebønnens velsignelse, så de begynder at praktisere tidebøn, som han definerer som tilbedelse. Borregaard giver i 1943 en meget positiv fremstilling af Dansk Kirkesangs højmesseforslag¹⁰³, mens han året efter klart afviser et privat udarbejdet højmesseforslag, fordi det efter hans vurdering er tilfældigt sammenstykket og

95. *Kirken* 1933 s.28-31.

96. Sekretær for *Stille Dage* 1934-42 og leder fra 1942 (Nedergaard 1967 s. 386).

97. KT 1938 s.87-92.

98. KT 1939 s.161-176.

99. KT 1940 s.151-158.180-186.

100. Han var den første formand for *Kirkeligt Konvent af 1946* og *Kapellan for Vesperingen af 1949* (Nedergaard 1967 s. 415).

101. KT 1941 s.171-177.

102. KT 1942 s.50-59.

103. KT 1943 s.183-187.

mangler sans for kirkens klassiske liturgi¹⁰⁴. Translatør Eduard Sprotte¹⁰⁵ har i 1943 en artikel om de gammeltestamentlige salmer i den kristne kirke¹⁰⁶. Det er oprindeligt et foredrag holdt på *Stille Dage*, men det er meget karakteristisk for, hvordan en højkirkelig vil bruge de gammeltestamentlige salmer. Sprotte læser GTs salmer som forudsigelser om Kristus, både om hans første komme og om hans komme i herlighed. Endelig har Borregaard en artikel »Højkirkelig – lavkirkelig«¹⁰⁷, der er en kommentar til en debat, der har været i Kristeligt Dagblad og andre kirkelige blade om den nye højkirkelighed. Artiklen er reelt et debatindlæg mod de lavkirkelige missionsfolk. Den samme polemiske tone anslår Sprotte i 1944, når han kritiserer dem, der i dagspressen har kritiseret svenske (højkirkelige) kirketanker¹⁰⁸. Så er der endnu et indlæg om et protestantisk kloster¹⁰⁹. Det er tydeligvis en sag, som flere har en idealistisk holdning til, men hvor man har manglet den nødvendige handlekraft til at realisere projektet. Dertil kommer at der tilsyneladende ikke har været fuld enighed om sigtet med et kloster. Nogle har ønsket et rekreationshjem for mennesker, der har brug for psykisk rehabilitering, andre ville primært have et kloster, for at fortravlede karrieremennesker kunne få nogle dage til stilhed til Gud. Atter andre ville have et kloster til at fremme forbønnens tjeneste. Det sidste argumenterer Borregaard for¹¹⁰. Gudmund Bruun argumenterer i 1945 stærkt for betydningen af messeklæder¹¹¹, mens Anna Bramsen i 1946 igen slår et slag for *Stille Dage*¹¹², hvor hun har holdt et foredrag med den prætentiose vision at genkristne Danmark. Som midler til det mål peger hun bl.a. på tidesangens genoplivelse og syn for det private skriftemål. Sognepræst Theodor Kühl¹¹³ taler besindigt om kirken og mennesket ud fra 1. Skabelsen. 2. Inkarnationen og 3. dåben¹¹⁴. Hans konklusion er, at kun kirken kan for alvor hjælpe det moderne menneske. Sognepræst Svend Jacobsen giver en fremstilling af den svenske højkirkelige bevægelse med særlig vægtlægning på ordenen Societas Sanctae Birgittae¹¹⁵,

104. KT1944 s. 26-28.

105. Sprotte var aktiv i *Kirkeligt Konvent af 1946*.

106. KT 1943 s.17-28.

107. KT 1943 s.156-159.

108. KT 1944 s.12-17.

109. KT 1943 s.145-148.

110. KT 1944 s. 23-26.

111. KT 1945 s.161-170.

112. KT1946 s.136-142.

113. Bl.a. bidrager til antologien *Højkirkeprædikener* 1963.

114. KT 1945 s. 140-149.

115. KT 1946 s. 142-145.

og domprovst Elis Malmström, Göteborg giver en skildring af den kirkelige udvikling i Sverige i de sidste 50 år med vægtlægning på den høj-kirkelige bevægelse¹¹⁶. Sognepræst Urban Schrøder¹¹⁷ har en interessant kirkehistorisk artikel om nogle træk af middelalderens Kristusbillede¹¹⁸. Hans anliggende er at vise, at man i middelalderen ikke alene afbillede Kristus som den lidende, men også som den, der sejrede over døden. Den dimension har et stærkt budskab til vor tid, understreger Schrøder. I tidsskriftets sidste årgang slår Borregaard endnu engang et slag for sine mærkesager: Det hellige embede, tidesangen og skriftemålet¹¹⁹.

Delkonklusion: De højkirkeligt orienterede artikler i de tre tidsskrifter i årene 1924-1947 skabte dels interesse for de højkirkelige tanker, og dels understøttede de initiativer, der voksede frem fx *Stille Dage*.

Sammen med disse artikler om højkirkelige temaer kan man også spore en højkirkelig tendens hos visse præster. Sognepræst Immanuel Bang (1870-1941) var på mange måder en typisk indremissionsk præst¹²⁰. Men han var en højkirkelig missionsmand. Han havde nemlig den forståelse af Bibelen og embedet, at kun den ordinerede præst burde stå på prædikestolen. Indremissionærerne burde ideelt set være blevet i deres borgerlige erhverv. »Skomager bliv ved din læst«, som Bang udtrykte det. Lægfolkets opgaver var at være tro i kald og stand.

Spredte grupper, der i større eller mindre grad er præget af den nye højkirkelighed

1. *Theologisk Oratorium*

Pastor Thomas Lønborg-Jensen¹²¹ fortæller om oprettelsen af *Theologisk Oratorium*¹²². Det stammer oprindeligt fra en spejderpatrulje fra II og III gymnasieklasse på Metropolitanskolen i København. I vinteren 1925-26 mødtes de i hjemmene til bibelsamtaler over Markusevangeliet. Men kredsen stagnerede, fordi de ikke magtede at arbejde med de

116. KT 1946. s.97-104.

117. Han var en af medstifterne af Kristi Legems Broderskab.

118. KT 1946 s.9-18.

119. KT 1947 s.129-143. 179-183.183-188.

120. Steenvinkel 1954 s.9-48.

121. Nedergaard 1967 s.480.

122. KT 1942 s. 120-123; Med. nr. 50-1942-up; se også Aagaard 2005-up s.1f.; Prenter 1985 s.32ff.

bibelske tekster, men i stedet sad og fortalte hinanden, hvad de mente om kristendom.

I sommeren 1926 besøgte Lønborg-Jensen Kelham i England. Her oplevede han en form for fælles bøn, hvor ingen igennem bønnerne øvede noget pres på nogen anden, men alle bøjede sig for Guds ord alene, især som det findes i evangeliet og i de bibelske salmer. Det, som Lønborg-Jensen især oplevede i Kelham, var et fællesskab med en nær sammenhæng mellem studium og andagtsliv, praktiseret gennem tidebønnerne, som de har været kendt i kirken helt fra oldkirkens tid, og under brug af især de bibelske salmer og den gregorianske sang.

Da Lønborg-Jensen efter hjemkomsten foreslog spejderne at gå over til denne form, var der fuld opbakning. De blev samtidig enige om at mødes i KFUK's bedeværelse, som lå lige over for Metropolitanskolen.

I foråret 1927 tog Lønborg-Jensen sammen med nogle andre studenter initiativ til at oprette et lignende *Oratorium* for studenter. Det fik navnet *Hellig Trefoldigheds Oratorium*. Navnet blev senere ændret til *Theologisk Oratorium*. Lønborg-Jensen skriver om baggrunden for oprettelsen: »De teologiske studenters fromhedsøvelser anses vel i almindelighed for at være et nyttigt supplement til det teologiske studium. I virkeligheden er de hovedbetingelsen for al teologi. Gud og de guddommelige sandheder giver sig overhovedet kun tilkende, for så vidt de er genstand for tilbedelse. Derfor er tilbedelsen det vigtigste af alt, hvad en teolog lærer i sin studentertid. Guds frygten er visdommens begyndelse«¹²³.

Formålet med fællesskabet var at styrke hinanden i guds frygt, dels ved fælles bedetimer om morgenen, dels ved samtaler, sammenkomster og udflugter. Man udfærdigede en regel, kaldet *Den grønne Regel* med beskrivelse af Oratoriets ide og praksis. Den blev enstemmigt vedtaget og underskrevet på Martin Luthers fødselsdag den 10. november 1927, som derfor siden er blevet regnet for Oratoriets fødselsdag. Starten var beskeden. Kredsen var ikke ret stor, og man mødtes om morgenen en gang om ugen i KFUMs centralforenings lille bedeværelse, populært kaldet »Høkassen«. Siden kom flere til, og man flyttede til mere rummelige omgivelser. Af de første deltagere kan nævnes den senere professor Regin Prenter, den senere domprovst Richard Fangel og den senere sognepræst Dag Monrad Møller, der blev en af Selskabet Dansk Tidegærds grundlæggere og en af udgiverne af skriftet *Kirkens Ja og Nej*. De hørte alle hjemme i Studenterkredsen¹²⁴, og Prenter var en overgang formand

123. Med.nr. 50-1942-up. KT 1942 s.120.

124. Prenter 1985 s.32; Aagaard 2005-up.

for Studenterkredsen¹²⁵. Desuden var den senere provst Gunnar Pedersen med. Han kom siden til at spille en stor rolle ved tilrettelæggelsen af de danske tidebønner, var bestyrelsesmedlem i Dansk Kirkesang og gjorde et stort arbejde med liturgiske spørgsmål. Deltagerne gik ikke ind i Oratoriet, fordi de havde de samme meninger, kom fra de samme kredse eller syntes godt om hinanden. De gik sammen i Oratoriet, fordi de forberedte sig til den samme præstetjeneste, og de var sammen om to ting: Den bibelske fællesbøn¹²⁶ og broderskabet.

De første bedetimer var ikke tidebønner, men meditationer over Fadervor og trosbekendelsen. Det udarbejdede de en enkel liturgi for. Man kan ikke sige, at tidebønner og den gregorianske sang i sig selv var Oratoriets formål. Det vigtigste var fællesskabet om studium og andagtsliv eller foreningen af teologisk studium og praktisk gudstjenesteliv.

Når tidebønner blev den form, hvorunder gudstjenestelivet blev praktiseret, hang det sammen med to ting: 1. I sommeren 1929 tog en gruppe oratorianere til Kelham¹²⁷. Herom skriver Lønborg-Jensen: »Denne rejse gav os alle det indtryk, at det ville være det rigtigste at forlade vor særlige liturgi og følge de fælleskirkelige retningslinier. Og fra efteråret 1929 begyndte den omdannelsesproces inden for Oratoriets liturgi, som nu har ført til, at Tidebønnernes ældgamle og prøvede former har fået den ret, der tilkommer dem«¹²⁸. 2. Tidebønner blev den »hat«, som man bedst kunne samles under. Oratorianerne var nemlig ikke nogen ensartet flok teologisk set. Der er højkirkelige i Oratoriet, og det har der altid været. Men det, der har kendetegnet Oratoriet gennem tiderne, har netop været, at det rummede folk fra så at sige alle kirkelige retninger – lige fra det yderste højre og til tidehvervsfolk på venstrefløjen. Hvordan skulle disse forskellige mennesker nu kunne finde en andagtsform, som de alle kunne leve med? Her var og er tidebønner ideel. Ikke bare fordi den har århundredgammel, kirkelig tradition bag sig, men især fordi den består af det, som alle må være fælles om, nemlig de bibelske tekster. Man kan bruge det udtryk, at tidebønner er Bibelen brugt som bøn. Den er hævet over alle individuelle og temperamentsmæssige forskelligheder. Man kan sige, at den i så henseende er neutral, men absolut ikke dermed karakterløs. Den holder sig blot til det helt fundamentale. Og deri ligger dens styrke og uomtvistelige værdi – på tværs af alle teologiske skel¹²⁹.

125. Studenterkredsen 1967 s.70.

126. Borregaard 1964; Prenter 1964; Dansk Tidebog 1971.

127. Prenter 1985 s.34.

128. Med. nr. 50-1942-up. KT 1942 s.123.

129. Aagaard 2005-up s.1-2.

I de første mange år brugtes der megen tid og energi på at formulere tidebønnerne skriftligt, for at de kunne fungere efter deres ide. Det blev Gunnar Pedersen, der tog det arbejde på sig og udformede Oratoriets første egentlige tidebog – »Evangelisk-Dansk Tidebøn« – fra 1943. Sammenligner man med senere udgivelser af tidebønner var layouten primitiv, men det var begyndelsen og derfor vigtigt for Oratoriet dengang og for det videre arbejde med tidebønnerne.

Oratoriet var fra begyndelsen et studenterarbejde, men dog således, at man også efter at have taget eksamen vedblev med at være medlem. Man kaldte det et broderskab, og et broderskab kan man jo ikke træde ud af. Efterhånden blev kredsen af præster større og større, og i 1934 tog en af dem, Viggo Lissner, initiativet til at starte det, der blev Oratoriets præstegruppe, og som kom til at bestå af dem, der havde været med i Oratoriet i studentertiden, men også kun dem. For alle andre var der lukket, hvilket man plejede at udtrykke med ordene om, at der fandtes ingen omvendelse efter døden.

Oratoriets formål blev fra begyndelsen formuleret som at hjælpe hinanden med at dygtiggøre sig »til« præstegerningen. Det blev nu ændret til dygtiggørelse »til« og »i« præstegerningen, eftersom Oratoriet nu bestod af både fungerende og vordende præster. Men ellers var de to grupper, studentergruppen og præstegruppen, selvstyrende hver for sig¹³⁰. Da der i 1942 blev oprettet en studentergruppe i Århus, blev den også selvstyrende. For at holde sammen på flokken, som nu var spredt over hele landet, blev det bestemt at holde et årligt sommermøde (senere landskonvent) med foredrag, tidebønner og sangøvelser m.m. samt et årsmøde, der skulle fungere som præstegruppens generalforsamling, og som blandt andet skulle vælge gruppens leder.

Ud over sommermødet oprettede Oratoriet eget forlag, som udsendte en række publikationer af forskellig art ikke mindst på det liturgiske område og især materiale til tidebønnerne. En af Oratoriets første udgivelser udkom i 1929. Det var et udvalg af *Bibelske Salmer* og enkelte andre med angivelse af toneunderlægning og med noder til de 8 kirketonearter, som al gregoriansk sang betjener sig af og ledsaget af en forklaring på, hvordan de skulle anvendes. Man havde fået hjælp til den udgave af professor, dr. phil. Erik Abrahamsen, og dermed var man gået uden for oratorianernes egen kreds efter kvalificeret hjælp. Allerede i

130. Regel for Theologisk Oratoriums præstegruppe blev vedtaget i Hvilsager præstegård 1. april 1937 og regel for Studentergruppen blev vedtaget på generalkonventet samme år.

1933 kom en udvidet anden udgave af *Bibelske Salmer*¹³¹. I 1946 kom den tredje udgave, der indeholdt samtlige bibelske salmer, tilrettelagt af Pedersen og forsynet med forklarende noter af Svend Aage Nielsen, dengang sognepræst i Hjembæk, senere provst i Haslev.

Inden udgivelsen af tredje udgaven af *Bibelske Salmer* var der imidlertid sket noget afgørende for tidegærdens udvikling i Danmark, ja i hele Norden. Med dr. theol. Arthur Adell og lic. theol. Knut Peters som hovedinitiativtagere var *Laurentius Petri-Sällskapet* blevet stiftet i 1941¹³². Både Adell og Peters arbejdede meget grundigt og videnskabeligt med tidebønnen og den gregorianske sang. Gennem Laurentius Petri-Sällskapet blev der arrangeret kirkemusikalske stævner, der blev givet sanginstruktion i gregoriansk sang, der blev udgivet tidsskriftet *Svensk Gudstjänstliv*, ligesom man både udgav kirkemusikalske håndskrifter og liturgiske bøger, først og fremmest *Den svenska Tidegården*. I 1948 blev det nordiske tidebønsudvalg nedsat til at koordinere det videre arbejde med tidebønnen. Den svenske inspiration betød meget for Oratoriets liturgiske udgivelser og for stiftelsen af Selskabet Dansk Tidegærd, hvis formål er at virke for udbredelsen af kendskab til tidebønnen og den gregorianske sang på dansk og anvendelse deraf.¹³³

Det første tilløb til en afløser for Pedersens Tidebog kom i 1947 i form af heftet *Morgen- og aftensang*, dog stadig udarbejdet af Pedersen. To år senere, i 1949, kom *Antifonale til Morgen- og aftensang*, som blev udgivet i samarbejde med *Sankt Ansgars Broderskab*¹³⁴, så det kunne anvendes i begge kredse, og med optagelse af en række klassiske, latinske hymner, oversat af præsten og salmedigteren Harald Vilstrup. I 1953 kom så en lidt større samling, *Ugens Tidebønner*, stadig på Oratoriets forlag og udarbejdet under Pedersens ledelse, mens der som ansvarlige udgivere stod anført et lille udvalg på seks personer, hvoraf dog kun de tre var oratorianere. Man kan måske sige, at det var den første spæde begyndelse til *Selskabet Dansk Tidegærd*.

I 1961 udgav Oratoriet den første egentlige udgave af *Dansk Tidebog* med undertitlen *Den danske Tidegærd*¹³⁵. Det er første gang, det gamle nordiske Tidegærd igen bliver brugt her hjemme, mens det allerede længe havde været brugt i Sverige. I 1971 kom *Dansk Tidebog*

131. Prenter 1985 s.33-34; Med. nr. 1-1981-up; Aagaard 2005-up s. 2

132. Kilström 1990 s.151-164; Aagaard 2005-up s.5; Med. nr. 1-1981-up

133. Se fx Borregaard 1964; Prenter 1964; Dansk Tidegærds hjemmeside: www.postboks.dk.

134. Aagaard 2005-up, s.3.

135. Dansk Tidebog 1971 s.524; Aagaard 2005-up, s.3.

i ny udgave, men hvad indholdet angår i det væsentlige identisk med førsteudgaven.

Ud over medlemsbladet *Meddelelser*, forskellige liturgiske udgivelser og flyvebladene *Under Guds Ord* (6 gange årligt siden 1940) var årsskriftet *For kirke og teologi*, der udkom i årene 1945-57, noget af det vigtigste. Årsskriftets navn var ikke en tilfældighed. Oratoriet havde fra begyndelsen hvilet på en forening af studium og andagtsliv. Navnet *For kirke og teologi* skulle udtrykke det samme, nemlig at teologien og kirken hører sammen – kirken som teologiens formål og eksistensberettigelse og teologien som kirkens uundværlige arbejdsredskab. Årsskrifterne indeholdt betydelige, teologiske artikler af forskellig art, og den sidste udgave fra 1957 var formet som et festskrift til Prenter i anledning af hans 50-års fødselsdag. Men det vigtigste årsskrift var nok 1953-udgaven, som indeholdt en gennemgang af gudstjenestekollekterne, både de gamle Missale-kollekter og de reformatoriske Veit Dietrich-kollekter. Et andet væsentligt arbejde fra Oratoriets forlag var det højmesseforslag *Dansk Højmesseliturgi*, som blev udsendt 1960. Også det hvilede på et udvalgsarbejde, men hovedindsatsen blev ydet af Carl Didier Gautier¹³⁶ og organist, mag. art. C. Vestergaard-Pedersen. Dette arbejde blev sammen med Samfundet Dansk Kirkesangs højmesseforslag fra 1943 og Kirkemusikkredsens (Hellerupkredsens) højmesseforslag fra 1960 en vigtig inspirationskilde for blandt andet liturgikommisionens udarbejdelse af den nye højmesseliturgi i ritualbogen af 1992.

Kelham var fortsat inspirationskilde for Theologisk Oratorium, men kontakten til Kelham betød ingenlunde, at man blev høj Kirkelig. I 1949 var det fx oratorianerne Finn Allan Ellerbæk (dengang Petersen) og Torben Gudmand-Høyer, der besøgte Kelham¹³⁷. Edvard Wulff Pedersen besøgte Kelham i 1951 som den sidste oratorianer¹³⁸. Gennem alle årene har Oratoriet været kendetegnet af stor teologisk bredde, fx understregede Niels Højlund, at Oratoriet ikke er et meningsfællesskab, men et bønssællesskab hvor tidebøn har en central plads¹³⁹. Mens tidebøn har fået en central plads i kristenlivet for personer fra de forskellige grupperinger inden for Folkekirken, er den nye høj Kirkelighed den Kirkelige retning inden for Folkekirken, hvor tidebønnen ved de forskellige af organisationens arrangementer på den naturligste måde indgår som en del af helheden. På den måde har Theologisk Oratorium gennem sit

136. Nedergaard 1967 s.416.

137. Med. nr. 74-1950-up.

138. Aagaard 2005-up, 1.

139. I brev af 25-5-1972 til oratoriebrødre.

fokus på tidebønnen været til inspiration for den nye højkirkelighed. R. Prenter¹⁴⁰ påpeger, at tidebøn som en ordnet bøn i sin oprindelse er alle kristnes bøn. Han tilføjer, at han er med til at arbejde på tidebønnens genoplivelse i en eller anden form, fordi ordnet bøn er et uundværligt led i den bønnetjeneste, der er alle kristnes forpligtelse. Prenter understreger, at den kendsgerning, at »tidebønsfornyelsen bæres frem af mindre kredse inden for Folkekirken, er der i og for sig intet galt i. Det behøver på ingen måde at modvirke forståelsen for, at tidebøn – i ordets vide forstand – er og må være alle kristnes sag. Galt bliver det først, hvis disse mindre kredse gør tidebønsfornyelsen til et parti-program. Derfor må man for denne sag håbe, at den i de kommende år f. eks. ikke går hen og bliver et specielt højkirkeligt program-punkt. Men at højkirkelige grupper dyrker den og netop gennem tidebønnen til stadighed modtager en udfordring til at være kirkelige i deres bedetjeneste og ikke blot specielt højkirkelige – det er helt i sin orden«. Efter mit skøn har den nye højkirkelige bevægelse magtet at leve op til Prenters formaning.

2. Thomas Laub og de højkirkelige

En af lederne blandt de højkirkelige Erich Alshauge¹⁴¹ var en stor beundrer af Thomas Laub¹⁴². Før han læste teologi uddannede han sig som organist. Han fik privatundervisning hos Laub i hans villa i Gentofte. Efter Laubs død i 1927 fik Alshauge undervisning af Mogens Wöldike og Jens Peter Larsen. Det syn på musik og kirke, som Alshauge lærte hos Laub, prægede ham hele livet også i hans gerning i den højkirkelige bevægelse. Det er med rette sagt, at »kodeordet for Laub er, at musikken i gudstjenesten skal være af ren »tjenende funktion« – med henvisning til Mattæus 20,26. Og svarende til pointen i det pågældende skriftsted, er det da Laubs vedholdende påstand, at musikkens underordnen sig i gudstjenesten på ingen måde er identisk med opgivelsen af den musikalsk-kunstneriske kvalitet. Bliver derimod den musikalske æstetik ophøjet til et mål i sig selv (det være sig som hensigt hos udøveren eller som ønske fra modtageren) opstår uvægerligt den mislyd i gudstjenesten, hvor tonernes *virkning* fremstår som en erklæret konkurrent til ordets *sandhed*¹⁴³. Efter Laubs død i februar 1927 skrev sognepræst Johannes Bruun,¹⁴⁴ ham der tog initiativ til de første *Stille Dage*, en stor

140. Prenter 1964 s.3.8.10.

141. Nedergaard 1967 s.367.

142. Møller 2001-up.

143. Laub s. IX.

144. KF 1927 s.211-219.

hyldet til klosteret Beuron og den liturgiske fornyelse, som fandt sted dér. Han fremdrager især den gregorianske sang. Samtidig understreger Bruun, at Laub netop har påvist, hvorledes dansk kirkesang har tre kilder: a. Den gregorianske sang. b. Folkesangen. c. Reformationstidens lutherske folkesang. Laubs uvisnelige fortjeneste beskriver Bruun som en del af den liturgiske fornyelse. I 1929¹⁴⁵ giver Johannes Bruun nogle indtryk fra et besøg i klosteret i Beuron, hvor han beskriver den gregorianske choral på en sådan måde, at den fremtræder som en højkirkelig mærkesag og samtidig med stor veneration inddrager Laub. I 1931¹⁴⁶ omtaler Johannes Bruun igen Laub i sin artikel om de netop afholdte *Stille Dage*, hvor han igen knytter sin højkirkelige lovprisning af den gregorianske sang sammen med Laub. I sin bog *Kyrklig Förnyelse*, der blev den store inspirationskilde for mange i den højkirkelige bevægelse i Danmark, behandler sognepræst Gunnar Rosendal kirkemusikken som en del af den samlede kirkelige fornyelse.¹⁴⁷ For Rosendal er det selvfølgelig, at kirkemusikken skal tjene kirkens uforanderlige budskab. Ligesom kirkens forkyndelse og liturgi skal være tro mod sin egen tradition, skal kirkemusikken det også. Rosendal er sig fuldt bevidst, at ligesom der er forskel på en ordodoks luthersk prædiken og en pietistisk prædiken, sådan repræsenterer fx Palestrina og Schütz også forskellige traditioner inden for kirkemusikken, ligesom Bach og Händel viser store personlige forskelle i deres musik. Det bærende synspunkt er, at den musik, som ikke vil indordne sig i kirkens liv, det er især i gudstjenesten, er ikke kirkemusik. Rosendals synspunkt er, at ligesom kirken selv skal tale i prædikenen, sådan er det også kirken selv, som gennem organisten skal spille på orglet. Rosendal opererer med begrebet *musica sacra*, som han prøver at indholdsbestemme ud fra samme grundtanke som Laub, at musikken i gudstjenesten har en rent tjenende funktion.

Den samme grundholdning giver *Samfundet Pro Ecclesia* udtryk for. De roser Laub for, at han på salmesangens område har kæmpet for, at den kunstneriske iklædning skal understrege og ikke overstrege evangeliet¹⁴⁸.

145. Kirken 1929 s.339-347.

146. Kirken 1931 s.68.

147. Rosendal 1935 s.153-172.

148. Medlemsbrev af februar 1942, Theologisk Oratoriums arkivmappe 2A.

3. Hans Justesen og Studenternes Kirkelige Frivillighedskreds og Studenterkredsen Ung Kirke

Hans Simon Justesen blev født den 4. juni 1899 i Valkendorfsgade, Helligånds sogn i København. Hans forældre var skomagermester Just Justesen og hustru Augusta Cathinka Marie Justesen. Han blev student i 1918 og derefter stud. theol., men aldrig kandidat. Han studerede i Lund og Uppsala og blev stærkt inspireret af svensk højkirkelighed og Ung Kirke bevægelsen. Sognepræst Rosendal i Osby var hans lærefader. Fra 1935 til 1974 boede han i Købmagergade 52.4. Derefter boede han i De gamles by, København. Han døde den 21. januar 1977 på Trinitatis sogns Plejehjem, Caroline Amalies Plejehjem i Gothersgade og blev begravet den 26. januar 1977 fra Trinitatis kirke af sognepræst Ejlf Kristensen¹⁴⁹. I sin tale ved begravelsen nævnte Kristensen, at Justesen var medlem af Societas Sanctæ Birgittæ¹⁵⁰, hvis broderskabskors han altid bar. Det var et sølvkors med lige arme forsynet med en rød plet på hver arm. De årlige Birgitta dage i Vadstena var den svenske højkirkeligheds stærkeste årlige manifestation, som Justesen regelmæssigt deltog i. I nekrologen¹⁵¹ skriver sognepræst Kühl bl.a.: »Hans Justesen. Hvem var han? Han var meget forskelligt. Evighedsstudent, kollegieforstander, partisekretær (Vor Herres parti), pirat, korstogsgeneral og muremester. Højt begavet i teologi og praktiske sager. Kunne være blevet både teolog og ingeniør. Der var rigeligt med evner til begge dele, og en hel del mere. Hans indlæg i debatten var af en lysende klarhed. Og så blev det ikke rigtig til noget, det meste af det. Trods 25 år ved universitetet fik han aldrig nogen eksamen, og hans forskellige foretagender med undtagelse af kollegiet gik i stykker.

Han mistede tidligt sin far og blev forkælet af sin mor og søster. Selvhævdende mente han altid at skulle udrette noget stort. At sidde på sin ende og terpe latin og græsk var for småt til Just. Nej, stort korstog i Sverige og sejlads med Ung Kirke og brandskatning af de folkekirkelige kyster med håb om at komme hjem med en bispeskalp ved bæltet, ja, det var liv og drøm for ham.

Men det gik altid galt med sejladsen, skuden blev knust af hårde vinde. Men så svømmede han i land og rystede vandet af sig og gik straks i gang med at tømre en ny piratskude. Han manglede disciplin og ydmyghed. Han skulle altid være nr. 1, og alt indtil de mindste detaljer

149. Reform. 1/1977 s.21.

150. Reform. 1/1977 s.21; Om Societas Sanctæ Birgittæ se Kilström 1990 s.69-92 og www.societasbirgittæ.org.

151. Reform. 1/1977 s.19-20.

skulle være efter hans hoved. Han var partisekretær med den egentlige magt, men havde altid en formand som topfigur. Hvis han forsøgte at snakke med, blev han omgående udskiftet.

Vi skriver danmarkshistorie, udbrød han engang under en forhandling. Men det skulle være hans formulering til punkt og prikke. Han kunne simpelthen ikke samarbejde. Derfor deltog han aldrig i andres arrangementer, selv om de lå på hans egen linje. Hans blivende indsats er Collegium Trinitatis. Mange studenter har her fået en god start for hele livet. Han kendte alle i Kirken fra yngste student til ældste teologiske professor. Han omgikkes på lige fod med departementschefer, og han kunne også være særdeles diplomatisk.«

Justesen var aktiv i Kristelig Akademisk Forening (KAF) i adskillige år. Han var en af de drivende kræfter ved planlægningen og gennemførelsen af det cykeltog i 1934, hvor 42 danske studenter, 31 svenske studenter og 3 norske studenter cyklede til det nordiske kristne studentermøde i Lillehammer, arrangeret af Norske studenters kristelige forbund. Justesen redigerede og udgav i 1936 en krønike over dette studentertog¹⁵². En af de danske deltagere stud. theol. Poul Hartling omtaler den lange cykeltur både i Den kristne studenterbevægelses historie og i sine erindringer¹⁵³. Hartling beskriver, hvordan de danske studenter sammen med svenske og norske kammerater cyklede over Stockholm – Dalarne – Värmland – Oslo – Lillehammer, en tur på tre uger. De blev indkvarterede i sognemenighederne undervejs og havde møder og gudstjenester med dem. Hartling husker især mødet med Selma Lagerlöf og Bo Giertz. Justesen husker især mødet med Rosendal. Forberedelsen af cykeltoget havde skaffet Justesen mange kontakter til svensk kirkeliv. I de følgende år opholdt Justesen sig i længere perioder i Sverige, han talte gerne svensk og fik mange venner i de højkirkelige miljøer og hentede sin inspiration derfra.

Midt i 1930'erne havde Justesen en lille gruppe tilhængere i KAF¹⁵⁴.

152. Justesen 1936.

153. Hartling&Müller 1942 s.203; Hartling 1980 s.46-47.

154. Ulsdal kom i KAF i 1930'erne, jf. Ulsdal 1994 s.28-36. Den 16. oktober 2006 besøgte jeg Ulsdal på hans plejehjemsplads i Esbjerg, hvor jeg lånte en del materiale om de højkirkeliges forhistorie, bl.a. de dupliserede blade *Inter Fratres*, *Ung Kirke* og *Breve om Kirken*. Ulsdal havde samlet en del materiale for at skrive de højkirkeliges forhistorie. Af forskellige årsager var det projekt aldrig blevet realiseret. Ved den lejlighed fortalte Ulsdal mig, at han kunne huske Justesen fra KAF i årene 1934-35. Da havde Justesen argumenteret stærkt for det højkirkelige syn, han havde mødt hos den svenske højkirkelighed. Justesen havde også haft en lille discipelskare.

En kreds af medlemmer i KAF udgav et duplikeret medlemsblad *Inter Fratres*, der dels indeholdt korte opbyggelige betragtninger, dels informationer om KAF's aktiviteter. Det *Inter Fratres*, der udkom 1. april 1935, var redigeret af stud. theol. Hans Justesen. Samtidig kunne man læse på forsiden: Redaktørskifte – Systemskifte?

Under den overskrift kunne man inde i bladet læse, at den tidligere redaktør var trådt tilbage sammen med den øvrige redaktion. Årsagen var dels manglende tid og dels uenighed om bladets formål.

Justesen redegør så for, at han vil danne en fraktion inden for KAF. Han vil bruge den nyerhvervede redaktørpost til at fremme den påtænkte fraktion. Samtidig understreges det, at han selvfølgelig kun gør alt dette for at gavne KAF, der trængte til nogle vitaminindsprøjtninger.

Næste nummer af bladet, der udkom september-oktober 1935, havde skiftet navn til *Ung Kirke*. Her blev det patetisk proklameret: »Vi er 12 studenter. Vi har mødt et kald og fået en opgave betroet«. Derefter hed det: »*Studenternes kirkelige frivillighedskreds* blev stiftet 30. april 1935 af nogle medlemmer i KAF«. I de følgende numre er der flere artikler forfattet især af Justesen, hvor inspirationen fra *Den svenske Ungkirkebevægelse* nævnes flere gange. Man understreger, at man på den ene side er loyale medlemmer af KAF, og samtidig har man en ide, som man vil arbejde for som en selvstændig organisation. 1. oktober 1935 får man eget lokale på Trinitatis Kirkeplads i Købmagergade 52,4. Det skal bruges til møde- og studie-kredslokale samt fungere som læsesal, ligesom det skal tjene som kontor og trykkeri. Der dannes også en bestyrelse med Justesen som formand. Udover fordybelse blandt studenterne bl.a. ved at fremme tidebønnen, men også ved foredrag og studie- / bibelkredsarbejde, ønsker man tillige at holde gudstjenester rundt om i menighederne for at »støtte Kirkens centrale stilling i Guds riges arbejde.« Man udtrykker forståelse for, at KAF har udtrykt betænkelig ved det nye initiativ. Men polemik er ikke *Frivillighedskredsens* sag. De har vigtigere ting at tage sig til. De vil fremme en *kirkelig* vækkelse på Folkekirkens grund. I de første numre af *Ung Kirke* fortælles om forskellig gudstjeneste- og foredragsvirksomhed. Der er også en positiv og fyldig omtale af Theologisk Oratorium. I de følgende numre af *Ung Kirke* fortælles også om kirkelige aktiviteter i andre lande, naturligvis især de højkirkelige, hvor Rosendal i udpræget grad er Justesens favorit. De afholder også årsmøde og studiedage i hans sogn¹⁵⁵.

155. Ved Rosendals hilsen til Justesens begravelse omtaler han udtrykkelig, hvordan Justesen kom cyklende med en gruppe unge mennesker, der så boede i telt ved Osby præstegård: Reform. 1/1977 s.20.

Ved årsskiftet 1936-37 kalder de sig *Studenternes Kirkelige Frivilligheds-kreds* og *Studerterkredsen Ung Kirke*. I Gymnasiastbladet¹⁵⁶ fortæller Justesen i en større artikel om *Studenternes kirkelige Frivilligheds-kreds* og *Studerterkredsen Ung Kirke* for derigennem at hverve tilhængere. Han tager udgangspunkt i *den svenske Ungkirkebevægelse*. Det er den bevægelse, som er vort arbejdes historiske udgangspunkt og forbillede, understreger han. Derefter henviser han til det fællesnordiske studentertog, som bragte danske studenter i kontakt med den svenske *Ungkirkebevægelse*. Nogle af disse danske studenter ville skabe noget lignende i Danmark og dannede dermed *Studenternes kirkelige Frivilligheds-kreds* som en dansk parallel til den svenske *Ungkirkebevægelses Kyrkliga Frivilligkårer* ved universiteterne i Uppsala og Lund. Derefter beskriver Justesen deres arbejde, hvor *Studenternes Frivilligheds-kreds* især satser på at tilbyde kirkeligt arbejde i de forskellige sogne ved at arrangere ungdomsgudstjenester m.m., mens *Studerterkredsen* satser på at samle studenter til bibelarbejde og drøftelse af kirkelige spørgsmål under kammeratlige og tvangfri former. Opråbet har tilsyneladende ikke givet respons. Allerede i juni-nummeret 1937 af *Vor Kirke* gør Justesen sig nogle tanker om deres situation. *Studerterkredsen Ung Kirke* havde kun ønsket at være et supplement til KAF, men de følte sig frosset ud. Måske skulle de nedlægge arbejdet. Hvis KAF vil være åben for *Ung Kirkes* holdninger, var det bedste måske en fusion.

Derefter nedtones aktiviteterne, og efter den tyske invasion indstilles de¹⁵⁷. Næste nummer februar 1941 er reelt bevægelsens svanesang. Man har 4 medlemmer og mangler penge. Man simplificerer sin ledelsesstruktur, som det udtrykkes. Det betyder, at Justesen bliver bestyrelse. Efter krigen konstaterer man, at de sidste medlemmer er spredt rundt i landet, så det er ikke muligt at genoptage virksomheden.

Konklusion: Det var det første forsøg i Danmark på at skabe en høj-kirkelig bevægelse. Den startede klodset og løb hurtigt ud i sandet. Nogle studerende mødte gennem Justesens initiativ ungkirkebevægelsens tanker, der under inspiration fra bl.a. den engelske højkirkelighed havde været med til at forme den nye svenske højkirkelighed. Især var båndene tætte til Rosendal i Osby. Man kan måske sige, at der var sået nogle frø til den højkirkelige bevægelse, der trådte frem i slutningen af 1950'erne.

156. 1. april 1937.

157. Medd-1967.

4. Collegium Trinitatis

Allerede i 1937 havde man i *Studenterkredsen Ung Kirke* besluttet at arbejde for at oprette et kirkeligt studenterkollegium. Da *Studenterkredsen Ung Kirke* reelt indstillede sit arbejde under krigen, stillede man kredsens lokaler i Købmagergade 52 med inventar og bogsamling til rådighed for det kommende collegium. Først i 1943 fik man rådighed over så mange lokaler, at kollegiet kunne oprettes. Kollegiet fik plads til 6 studenter. Værelserne skulle forbeholdes teologiske studenter. Sigtet var at skabe et hjem, hvor teologiske studenter som led i deres forberedelse til præstegerningen levede et fællesliv i bøn og arbejde. Man var fx fælles om rengøring og andet praktisk arbejde. I 1946 blev kollegiets huskapel indrettet og indviet, og det har siden da »udgjort en, både i henseende til størrelse og udstyr, yderst beskeden, men smuk ramme om kollegiets regelmæssige andagtsliv«¹⁵⁸. I universitetssemestrene holdes der i kollegiets kapel daglig tidebøn. Det forudsættes, at alle hjemmenværende kollegianere deltager i morgen- og aftenbønnen – laudes og completorium – samt i lørdagens vesper. Så vidt muligt indledes og afsluttes hvert semester med en messe (altergangsgudstjeneste) enten i Trinitatis kirke eller i kollegiets kapel. Desuden forudsættes det, at kollegianerne deltager i studiekredsarbejde og i de teologiske diskussionsaftener. Det er målsætningen, at kollegianerne ved besøg af fremmede teologer og ved en betydelig tidsskriftsamling får rig anledning til at være orienteret i aktuelle kirkelige og teologiske spørgsmål. Det er ment som et gavnligt supplement til Universitetets undervisning.

Det understreges, at bopæl på kollegiet ikke forudsætter tilknytning til bestemte kirkelige kredse lige så lidt som trosbekendelser udover den, der ligger i selve dette at ville uddanne sig til præst i Folkekirken. Dog tilføjes det, at kollegiets andagtsliv til en vis grad former sig efter linier, som i almindelighed vil blive kaldt »højkirkelige.« Dog vil man ikke gå nærmere ind på definitioner, men sige, at »det centrale i det kirkesyn, der bærer kollegiets liv, er troen på sakramenternes realitet og embedets autoritet – i nøje overensstemmelse med den danske kirkes arv og bekendelse«¹⁵⁹.

I 1951 blev kollegiet, som hidtil havde savnet faste organisatoriske rammer, omdannet til en selvejende institution, der blev knyttet til Kirkeligt Konvent af 1946, idet det i vedtægterne siges: »Kollegiets øverste myndighed er en selvsupplerende bestyrelse på 5 medlemmer, så vidt muligt således sammensat, at den i rimeligt forhold repræsenterer

158. Medd. 1967-up; vedtægter 1943-up, Pedersen 2006-up.

159. Medd. 1967.

dels den kreds af akademikere, som under navnet *Studenterkredsen Ung Kirke* i sin tid har tilvejebragt forudsætningerne for kollegiets oprettelse, dels de præster, som i deres studietid har haft bolig på kollegiet – samt *Kirkeligt Forbund* af 1946«. Bestyrelsen bestod i 1967 af sognepræst Gunnar Ovesen, Storning, formand, sognepræst Gerhard Pedersen, Studsgård, res. kapellan Kaj Lykkesfeldt, Trinitatis kirke, København, valgmenighedspræst Erling Kristiansen, Nexø og pastor Poul Exner, Albertslund. Kollegiets efor har hele tiden været sekretær Justesen, der bor på kollegiet.

Siden kollegiets oprettelse i 1943 indtil ophøret i 1974 har der boet ca. 110 teologiske studenter, hvoraf de allerfleste blev præster i Folkekirken.

Det højkirkelige kom på Collegium Trinitatis bl.a. til orde i understregningen af slægtskabet med den svenske højkirkelighed. Sognepræst Rosendal, Osby og provst Ragnar Ekström (1910-1973), Farhult gæstede ved flere lejligheder kollegiet og holdt foredrag for kollegianerne og morgenmesse i kapellet. Kollegianerne havde også regelmæssig forbindelse med det højkirkelige studenterkollegium Sankt Laurentiistiftelsen i Lund. Dets kapel blev indviet af Lunds biskop Anders Nygren i august 1950¹⁶⁰.

Kollegianerne blev også inviteret til theselskaber hos baronesse Lili Løvenskjold og hendes mor »lensbaronessen« i deres store herskabslejlighed på Østerbro, hvor de af svenske og anglikanske teologer og danske højkirkelige præster blev præsenteret for tanker om liturgisk fornyelse og genindførelse af privatskriftemålet og retrætearbejdet. Efter moderens død flyttede baronesse Løvenskjold til Vurring, hvor den stærkt højkirkelige Børge Barsøe var sognepræst¹⁶¹.

Det højkirkelige kom også til orde i den særlige »økumeni til højre«, som betød, at den romersk-katolske pastor Ib Andersen (senere generalvikar og monsignore) kom og holdt foredrag om bl.a. messeofferet og afladen¹⁶².

160. Kilstrom 1990 s.193ff.; Pedersen 2006-up s.6. Gerhard Pedersen deltog ved denne indvielse.

161. Møbjerg 2002 s.99, 103, 123-25, 132, 133, 135, 142, 144, 146.

162. Pedersen 2006-up s.6.

Gerhard Pedersens¹⁶³ møde med den begyndende højkirkelighed

»Min oplevelse af mødet med højkirkeligheden var i første omgang præget af en stærkt kritisk holdning til ikke mindst de katoliserende tendenser i ceremonier og teologi. I flere breve fra begyndelsen af min studietid giver jeg udtryk for min modvilje imod de mange ceremonier, som jeg opfatter som rent udvendige. Men efterhånden blev jeg klar over, at den ikke stod i modsætning til min opvækst i et pietistisk miljø, men derimod betød, at der blev føjet nye aspekter til min forståelse af kristendommen, først og fremmest en stærkere understregning af det objektive, som ligger i en stærk sakramental praksis. Det var slet ikke fremmed for mig, idet min morfar søgte nadverbordet hver søndag til forskel fra mine forældre, som i KFUM og K-traditionen understregede, at man skulle gå til alters når man havde trang. Altergangen måtte ikke blive en tom vane.

Som et eksempel på min voksende forståelse for, at højkirkelig guds-tjeneste kunne være en form for tiltrængt liturgisk fornyelse, vil jeg citere et brev (dateret 4/11 1951, Allehelgens dag): »Dagen i dag har været helligdag og hviledag. Den begyndte egentlig i aftes i den engelske kirke, hvor Vesperringen havde en vesper og en completorieguds-tjeneste (liturgisk). Pastor Lund Pallesen prædikede ved vesperen. Vi begyndte med procession gennem kirken – katolsk, siger I måske, men kender I ikke den herlige fornemmelse, som det er at vandre i fællig og synge salmer, f. eks. ved en offergang, dette er lige så skønt, og så går vi i hvide klæder med lys i hænderne og med kors foran (op gennem et kirkerum fyldt af lovsyngende mennesker). Det er højtid, særlig på en Allehelgensaften, da tankerne samler sig om den store hvide flok, som gik foran os ind i himmelen. Mellem de to gudstjenester drak vi kaffe i Trinitatis menighedshus. »Jeg fortæller derefter om dagens højmesse i Betlehemskirken, hvor navnene på dem, som var døde i årets løb i sognet, blev læst op efterfulgt af en kort bøn og stilhed, mens kirkeklokkerne ringede.

163. Den senere rektor for Pastorseminariet Gerhard Pedersen begyndte i efteråret 1949 sit teologiske studium og flyttede da ind på Collegium Trinitatis., hvor han boede nogle år. Han har venligt imødekommet min opfordring, som jeg gerne vil takke for, om til denne artikel at beskrive sit møde med den danske højkirkelighed. Det kan oplyses, at Gerhard Pedersen hver eneste uge brevvekslede med sin familie i Odense, hvor han beskrev sine oplevelser og overvejelser omkring studiet og studenterlivet i øvrigt. Pedersens fremstilling bygger på denne brevveksling.

Som eksempel på den liturgiske stil, som prægede vespergudstjenesterne på aftenerne før de store højtidsdage vil jeg anføre en lovprisning, som blev anvendt her:

Hellige, højlovede TREENIGHED

himmelske FADER

GUDS SØN, verdens frelser

GUD HELLIGÅND, Herre og livgiver

Vi takker og lover Dig, fordi Du lader os træde frem for Din høje og hellige majestæt med påkaldelse, bøn og taksigelse.

Vi lover, ærer og tilbeder Dig i samfund med alle patriarker, apostle og profeter

Evangelister og hyrder, Herrens hellige Moder, Jomfru Maria,

Alle helgener og martyrer, engle og ærkeengle, keruber og serafer,

Magter, folkeslag, stammer og tungemål i evighedernes evigheder.

Amen. Halleluja.

Som et interessant eksempel på forbindelsen mellem højkirkelighed og pietisme kan jeg nævne, at den omtalte højkirkelige præst Rosendal fra Osby i Sverige i februar 1950 var inviteret til at tale i IMs præstekonvent i København over emnet »Evangelisk andagtsliv«. I et brev dateret Bodssøndagen 1950 skriver jeg: »Han talte om, hvorledes vor bøn trængte til at blive reformeret, så vi bad regelmæssigt »i tukt och ordning«. Han fortalte meget levende, hvordan han ikke selv bad til helgenerne, men med helgenerne. Kirken på jorden, den stridende kirke, og kirken i himmelen, den triumferende kirke, var for ham én stor katolsk (almindelig) kirke, som gik frem for Gud i bøn. Georg Bartholdy og de andre missionspræster var jo selvfølgelig ikke enige med ham i alt, hvad han sagde, men hans kirkelighed respekterede de og samstemmede med. Han erklærede, at han var villig til at arbejde sammen med alle, selv Frelsens Hær, når de blot ville komme selv og bruge deres guitarer og basuner til at indbyde folk til gudstjenesten i kirken om søndagen. Endvidere hævdede han, at han anså det for en nødvendighed, at der samtidig med den højkirkelige vækkelse kom en pietistisk vækkelse, hvis hele kirken skulle fornys. Og han glædede sig over den pietistiske fromhed. Disse udtalelser måtte vel af sig selv falde i god jord. Fantastisk charmerende og levende var hans personlighed....« Herefter beskriver jeg en højmesse, som Rosendal holdt i den svenske kirke, Gustafskyrkan i København dagen efter med et stærkt katolicerende ceremoniel. Selv om jeg har kritiske bemærkninger til det, slutter jeg dog med ordene: »Og så mærker man dog, at manden står bag de ceremo-

nier, som han indlægger i messen. Han har nemlig en vældig evne til at koncentrere sig om sin andagt.«

Min kontakt med højkirkeligheden ebbede ud, da jeg blev ansat i Det lutherske Verdensforbunds Institut for økumenisk forskning og senere sognepræst. Det skyldtes ikke mindst, at deltagelsen i et økumenisk studiearbejde i Kirkernes Verdensråds regi overbeviste mig om, at argumenterne for modstanden mod kvindelige præster ikke holdt for en nærmere efterprøvelse. Min deltagelse i Det andet Vatikankoncil som sekretær for de lutherske observatører gav mig også et mere kritisk syn på højkirkelighedens katolicerende tendenser, som jo ofte knyttede til ved den katolicisme, som mange i den katolske kirke kæmpede imod på koncilet.

Imidlertid vil jeg gerne afslutningsvis sige, at mødet med højkirkeligheden kom til at præge mig for livet især på tre områder.

I min gerning som præst og teologisk lærer har jeg bevaret en ærbødighed for nadverens sakramente, som jeg har forsøgt at give videre til andre.

Under et studieophold i England 1952-53 lærte jeg at bruge det private skriftemål i praksis. Den praksis har fulgt mig livet igennem.

Mine højkirkelige venner var med til at inspirere mig til at tage præsteembedets autoritet på mig – ikke som en byrde, men som et kald til at tjene mennesker med evangeliet – også i situationer, hvor dette betød, at jeg måtte gå op imod de mennesker, jeg var præst for«¹⁶⁴.

Collegium Trinitatis' afslutning

En ikke uvæsentlig del af Collegium Trinitatis var Justesens søster Karen Justesen. De var begge ugifte. K. Justesen (f.17.09.1907, død 28.11.1962, begravet 5.12.1962 fra Trinitatis kirke) var bankuddannet og blev senere assistent i Finansministeriet. Hun havde en lejlighed under Kollegiet og levede meget med i dets liv. Hun var fx meget påpasselig med, at kollegianerne deltog i andagtslivet. Hun forsørgede sin bror, så han fik tid til sine teologiske og kirkepolitiske interesser (Justesen havde periodevis arbejde i et af ministerierne på Slotsholmen). Efter søsterens død mistede Justesen noget af livsmodet.

¹⁶⁴. Pedersen 2006-up s.7-8.

Da man etablerede kollegiet, var man uvidende om, at det ikke var helt i overensstemmelse med byggelovgivningens bestemmelser for beboelse. Da ejendommen 1965/66 fik nye ejere, ønskede de at indrette ejendommen til forretningsformål. Det lykkedes – især takket være at stud. theol. Jørgen Bækgaard Thomsen konstruerede en brandalarm, som Københavns Brandvæsen afprøvede og godkendte - at opnå dispensation foreløbig frem til 1972. Men den 14. oktober 1974 blev kollegiet fraflyttet. Et særpræget indslag i det københavnske latinerkvarter forsvandt.

19. jan. 1971 blev Johanne Ellebjerg og Karen Justesens Mindelagt stiftet, efter at Hans Justesen havde arvet omkring 50.000 kr. efter overlægge på Dianalund, Johanne Ellebjerg. Legatets formål var at arbejde for videreførelsen af et Collegium Trinitatis for mandlige teologiske studenter et andet sted. Collegium Trinitatis bestyrelse bestod ved legatets oprettelse af sekretær Justesen, pastor Knud Andersen, pastor Knud Christensen, stud. theol. Ejilif Kristensen og stud. theol. Jørgen Bækgaard Thomsen. Ved Justesens død indtrådte sognepræst Anders Bendsen i hans sted. Collegium Trinitatis var indsat som Justesens universalarving.

Bestyrelsen prøvede at finde lokaler andetsteds, men det mislykkedes. Kapitalens størrelse rakte ikke til et nyt projekt. Institutionen Collegium Trinitatis blev ophævet den 21. april 2006. Samtidig blev det besluttet at skænke Johanne Ellebjerg og Karen Justesens Mindelegats formue, ca. 150.000 kr. til Hellig Kors Kloster i Sønder Lem sogn mellem Skjern og Ringkøbing ¹⁶⁵.

5. Kirkeligt Konvent af 1946

Det blev stiftet den 8. december 1946 ved en samtale om kirken i Trinitatis sogns menighedshus i St. Kannikestræde, efter at Ed. Sprotte havde holdt sit foredrag: »Hvorfor kvinder ikke kan blive præster?« Den 16. marts 1947 vedtog man Konventets trosgrundlag og formål: ¹⁶⁶

Den augsburgske Bekendelse, som er Bekendelsesskrift for den danske Kirke, lærer i sin 7. Artikel, at **Kirken er de helliges Forsamling, hvor Evangeliet forkyndes ret, og hvor Sakramenterne forvaltes ret.** Men sammenholdes dette med samme Bekendelses 5. Artikel, må vi tilføje: **Ved det af GUD dertil indstiftede Embede,**

Vor Kirkes Bekendelse lærer saaledes, at Kirken har disse fire nød-

¹⁶⁵. Andersen 2006-up.

¹⁶⁶. Den følgende fremstilling bygger på forskellige dupliserede Breve om Kirken, dupliserede følgeskrivelser samt Pedersen 2006-up.

vendige Kendetegn: De helliges Forsamling, Evangeliet, Sakramenterne og Embedet.

***De helliges Forsamling** er de døbtes Menighed, hvor denne i Tro og Tilbedelse samles om sin Herre og under Syndens og Naadens Vilkaar søger at virkeliggøre hans Vilje*

***Evangeliet** er Budskabet om Frelsen i JESUS KRISTUS, forkyndt i Overensstemmelse med den hellige Skrift.*

***Sakramenterne**, Daab og Nadver, er Realiteter; de er ikke blot Tegn eller Panter, men Naademidler, hvorved GUDS Naade virkeligt meddeles den enkelte til Retfærdiggørelse og Helliggørelse. Derfor rammer GUDS Dom den, der – ubodfærdig eller genstridig – modtager dem uværdigt.*

Ogsaa Skriftemaalet er et Naademiddel, idet Absolutionen, der ligesom Sakramenterne er indstiftet af KRISTUS selv, ikke blot er en Forkyndelsesform, men en Meddelelse af Syndernes Forladelse paa GUDS Vegne.

***Embedet** hviler paa apostolisk Fuldmagt, - givet af KRISTUS selv og meddelt Kirkens Tjenere gennem Ordinationen. Dets Autoritet hviler paa denne Fuldmagt og ikke paa Menighedens Valg. Det er ikke afledet af det almindelige Præstedømme, som alene er Udtryk for den enkelte Kristnes direkte og uformidlede Adgang til GUD i Bøn, Bekendelse og Lovprisning og for de Kristnes almindelig Vidnepligt.*

Med disse fire Kendetegn fremtræder Kirken som en synlig Virkelighed i forskellige Kirkesamfunds Skikkelse, - men dog som en Enhed, grundet paa KRISTI Indstiftelser.

Vi tror, at Kirken saaledes ikke er en menneskelig Sammenslutning eller Indretning, - men er skabt og ordnet af GUD som et helligt Samfund, der er hans ny Pagtsfolk og KRISTI Legeme, det vil sige KRISTI fortsatte Incarnation paa Jorden.

Vi bekender vor Medskyld i dens Forfald og Splittelse.

Vi beder om dens Samling til en synlig Enhed, indtil den fuldbyrdes paa den Tid og paa den Maade, GUD vil det.

Når Justesen skulle udtrykke, hvad der var højkirkelighedens særkende, sagde han, at det bestod i en understregning af sakramenternes *realitet* og embedets *autoritet*. Det fokus fremtræder da også tydeligt i ovenstående tekst¹⁶⁷.

1. Ud fra dette syn, denne tro på Kirken, vil *Kirkeligt Konvent* af 1946 virke for en fornyelse af den danske Kirke, på apostolsk grund og i

167. Pedersen 2006-up s.6.

overensstemmelse med dens bekendelsesskrifter, først og fremmest ved at søge at standse dens fremadskridende opløsning; men dernæst ved at arbejde på at bygge en ny kirkebevidsthed op.

2. For disse formål vil konventet virke blandt andet ved afholdelse af møder, udsendelse af rundbreve og småskrifter om Kirken og ved anden oplysningsvirksomhed af forskellig art.

3. Adgang til optagelse i konventet har enhver, som vedkender sig dets formål, og som efter tid og evne vil deltage i eller støtte dets virksomhed. Derefter følger flere organisatoriske bestemmelser. Sognepræst Poul.H. Gamrath Taarbæk var fra begyndelsen formand, mens Justesen var sekretær. Senere overtog Justesen også formandsposten.

Først 10 år senere december 1956 udkommer det første nr. af *Breve om Kirken, Rundbreve om Kirkelig Fornyelse*. Udgivet af Kirkeligt Konvent af 1946. Det åbnes med en artikel om kirkeåret af Urban Schrøder, dernæst følger hilsener fra Sverige og Norge i anledning af første nr. af *Breve om Kirken*. Dernæst bringes det trosgrundlag, der blev vedtaget i 1947. Endelig kommer en redegørelse fra Justesen om, hvad der er sket i de forløbne 10 år.

1. Man har afholdt møder, hvor temaet har været samtaler om Kirken. Siden 1956 i »Digterkroen« i Admiral Gjeddes Gaard i St. Kannikestræde. Til disse samtaler deltager i gennemsnit 40¹⁶⁸.

2. Man har afholdt en række aftenmesser, dels i Trinitatis kirke og dels i Sømandskirken i Nyhavn. I gennemsnit deltager 25¹⁶⁹. De blev¹⁷⁰ karakteriseret som præget af en klart sakramental karakter med en meningsfuld liturgi. Samtidig gav de kollegianerne på Trinitatis Collegium lejlighed til at deltage i altertjenesten som et naturligt supplement til deres daglige tjeneste i kollegiekapellet, og det var igen et led i deres forberedelse til den kommende præstetjeneste. I 1970 blev Justesen indviet til det kirkelige diakonembede.

3. Man havde kastet alle kræfter ind i kampen mod de kvindelige præster, bl.a. havde man aktivt medvirket til udarbejdelsen af udtalelsen af 28. feb. 1947 fra de 514 præster, hvad Lindhardt helt har overset¹⁷¹. Da det endte med nederlag, havde det virket lammende på konventets øvrige aktiviteter. Dog mener Justesen stadig, at de har »et polemisk Apostolat at varetage«. Efter biskop Hans Øllgaards ordination af de første kvindelige præster i Sct. Knuds domkirke i Odense den 28. april

168. Reform. Nr. 4, 1961 s.53.

169. Reform. Nr. 4, 1961 s.53.

170. Breve om kirken, dec. 1971 s.5.

171. Lindhardt 1966 s. 275; Pedersen 2006-up s.5.

bestred man gyldigheden af denne handling og af kvindelige præsters embedshandlinger i det hele taget¹⁷².

I næste nr. 15. april 1957 har cand. theol. Gerhard Pedersen under overskriften »Skumring eller gry?« en længere artikel, hvor han dels refererer Ulsdals artikel i Præsteforeningens blad nr. 4, 1956 med overskriften »Fra Lindhardt til Barsøe« og dels en artikel i Mænd og Mission (nr. 7, juli-august 1956) af Schrøder med titlen: »I Kristi sted«. Pedersens hovedkonklusion er, at der er nye strømninger, der er ved at genopdage Kirken. I juli 1958 følger G. Pedersen op med nogle principielle betragtninger. Han fastslår først, at Ulsdal og Schrøder og mange med dem ønsker en kirkelig fornyelse – det udtryk er lanceret af den højkirkelige bevægelse i Sverige. Målet er ikke en ny kirke; man vil heller ikke bare skabe en ny retning indenfor Folkekirken. Målet er: *At hele kirken skal fornyes*. Det skal ske på to måder: 1. Fornyelse af teologien. 2. Fornyelse af gudstjenesten. Den teologiske fornyelse skal dels bestå i et kritisk opgør med anden teologi og dels positivt formulere sin forståelse af evangeliet. Det teologiske opgør skal dels hindre, at man blot bliver et plagiat af den romersk-katolske kirke, og dels skal man afvise den moderne subjektivisme (Lindhardt mfl.) i dens forskellige udgaver. Positivt skal teologien gå tilbage til urkirkens og oldkirkens kristendomsforståelse og praksis. Den gudstjenestelige fornyelse skal satse på kirken i egentligste forstand, dvs. den kristne menighed, så den i gudstjenesten samles omkring ord og sakramente, i bøn, bekendelse og lovsang.

Kort før udsendelsen af denne programerklæring var det første nr. af Re-Formatio (pinsen 1958) udsendt af en kreds af præster i den danske Kirke, med sognepræst Schrøder som ansvarshavende redaktør. Bladets undertitel var: Meddelelser om Kirkelig Fornyelse i Danmark. Det fører til overvejelser hos Justesen. På den ene side er der ikke umiddelbart behov for *Breve om Kirken*, når Re-Formatio udkommer. På den anden side skulle han have fået opfordringer til at fortsætte med sine *Breve om Kirken*, og Justesen er også overbevist om, ingen vil kunne sige tingene så klart og godt som Kirkeligt Konvent. Dog udkommer *Breve om Kirken* stadig sjældnere. I flere år var *Samtaler om Kirken* hovedopgaven for Kirkeligt Konvent, men efterhånden udviklede samtalerne sig til en dialog udelukkende mellem aftenens taler og Justesen påhørt af stadig færre mødedeltagere, og Justesens synspunkter »kunne man efterhånden udenad indtil bevidstløshed«, som Justesen selv udtrykker det.¹⁷³ Dermed døde Kirkeligt Konvent af 1946.

172. Pedersen 2006-up s.5.

173. Breve om Kirken 8. dec. 1971 s.1.

6. *Stille Dage*

Dag Monrad Møller fortæller¹⁷⁴, »at interessen for den bibelske fællesbøn, tidegærdens fornyelse på dansk og fornyet interesse for gregoriansk sang på modersmålet opstod i forskellige kredse i 1920'erne«.

Et udslag af den liturgiske fornyelse var indbydelse til såkaldte *Stille Dage* (eng. : Retreat). En af initiativtagerne var sognepræst Johannes Bruun, Vignæs, på Lolland. Under et ophold i 1927 i Benediktinerklostret Beuron i Syd-Tyskland blev han dybt grebet af og optaget af tidebønnen med dens gregorianske sang¹⁷⁵. Han læste samtidig Pater Dominicus Johners bog herom (kantore i Beuron) og oversatte den til dansk i 1931¹⁷⁶. I en længere artikel i Kirken¹⁷⁷ introducerer han *Stille Dage*. Han begynder med, at de engelske »retreats« – som han bedst oversætter med *Stille Dage* – i stigende grad blandt præster og andre kirkelige medarbejdere har påkaldt sig opmærksomhed. Man ønsker samvær, hvor hovedvægten ikke lægges på problemfokusering og debat, men på det samlende: Sindets samling i andagt, stilhed, tilbedelse, bøn og lovsang. Foredrag og debat skal træde i baggrunden til fordel for andagt og gudstjeneste. Han nævner så, hvordan en privat kreds af et dusin kirkefondspræster under ledelse af stiftsprovst Ussing havde tilbragt fire dage sammen i stilhed på et rekreationshjem i Farum. Dagens program var enkelt: liturgisk morgenandagt, efter morgenmad bibeltimer, så et par timer til fri disposition. Efter middagsmåltid var der forhandling om præstens personlige liv. Om aftenen var der foredrag og lejlighed til samtaler på tomandshånd. Man besluttede at gentage arrangementet ½ år senere. De påtænkte *Stille Dage* vil ligne de engelske retreats meget mere. De vil i højere grad end Farum-arrangementet være præget af andagt, stilhed og tilbedelse. Derfor har Bruun, der skal være leder af dagene, udarbejdet et oplæg, der tager udgangspunkt i de gamle tidebønner. Laudes (tidlig om morgenen), Sext (middag), Complet (aftenbøn), der sammen med to altergangsgudstjenester og to daglige stille andagter skal holdes i Sankt Mariæ kirke i Helsingør. Hvad gudstjenesternes liturgi angår, skal den præges af kirkens rige arv (dvs. tidebønstraditionen), som længe har været upåagtet i den danske kirke. Udover gudstjenester og andagter bliver der et par foredrag dels om den liturgiske fornyelse og dels om Kristus i kirken. Dernæst nævner Johan-

174. Medd.-1-feb-1981-up.

175. Om den gregorianske koral og indtrykkene fra Beuron skrev Johannes Bruun i Kirken 1929 s.339-347.

176. Anmeldt i KF 1931 s.223.

177. Kirken 1931 udgave B s.33-42.

nes Brun, at i forberedelsen af *Stille Dage* har han fået stærke impulser fra de stille dage, som i de foregående 10 år er blevet afholdt i Båstad i Sverige af det skånske *Sodalitium Confessionis Apostolicae*¹⁷⁸, ligesom hans uforglemmelige indtryk fra tidesangen i Beurons klosterkirke også ligger bag udarbejdelsen af liturgien i både tekster og toner. Efter præsentationen af det samlede liturgiforslag tilføjer Johannes Bruun, hvad der næppe er særlig kendt, at allerede 31. maj 1838 havde sognepræsten ved Sankt Hans' menighed i Odense, L. Westergaard på et gejstligt konvent fremlagt et forslag om at indføre en ordning, der svarede til de romersk-katolske »retraites spirituelles«. Forslaget var ikke hans eget. Han havde det fra sognepræst Claus Harms i Kiel (1778-1855), der vistnok i 1834 havde fremsat det på et konvent. Derefter refererer Johannes Bruun de åndelige begrundelser Claus Harms havde fremført, hvor hovedvægten lå på begreberne devotion, comtemplation og meditation. Johannes Bruun er usikker på, om Claus Harms' forslag nogensinde blev ført ud i livet.

De første *Stille Dage* blev afholdt 4.-7. maj 1931 i Helsingør i Sankt Mariæ Kloster med deltagelse af ca. 30 præster og lægfolk¹⁷⁹. Eftersom det var et forsøg, havde man på forhånd begrænset deltagerantallet til 30. Der blev lagt vægt på tid til den enkeltes stilhed og fordybelse. I Kirken¹⁸⁰ giver Bruun et levende indtryk af afholdelsen af de første *Stille Dage*. Han skildrer det som åndeligt meget berigende dage. Selv om det for nogle var nyt at deltage i tidebøn, faldt de også efter hans vurdering meget heldigt ud.

Til *Stille Dage* i 1933 udarbejdede Bruun *Dansk Højmesse og Tidesang med Gregorianske Toner*. Det var en samling af de liturgier, der blev brugt ved Helsingørmøderne. Bruun skriver i forordet, at han håber, de kan finde anvendelse også i andre kredse end den, der slutter sig til Helsingørmøderne. Om *Stille Dage* i Helsingør kunne man læse følgende vurdering fra katolsk hold: »Hvor divergerende end danske katolikker og protestanter i meninger og forudsætninger kan stå over for religiøse spørgsmål, så er der ét felt, hvor de i de senere år kan mødes i fælles interesse og sympatier. Dette felt er den hellige almindelige kirkes liturgi og sang.«¹⁸¹ Derefter omtaler den katolske skribent Laub og hans disciple, hvorpå han fortsætter: »Med præster fra Folkekirken mødes teologiske studenter og lægfolk ved den retræte, som i de sidste

178. Jf. Kilström 1990 s.223-226.

179. Teologisk Oratoriums arkivmappe 2A samt KD 05.05.1931 og KD 07.05.1931.

180. 1931 s.65-70.

181. Nordisk Ugeblad for Katholske kristne, nr. 3, 21. jan. 1934.

to år har været afholdt i det fordums Carmeliter kloster i Helsingør. I disse såkaldte *Stille dage* bliver så godt som alt, både ved højmesse, ved enkelte af dagens tidebønner, ved kompletoret om aftenen, sunget på melodier fra det romerske Graduale og Vesperale. Gennem den liturgiske bevægelse i Folkekirken går en længsel, længselen efter den liturgi og den sang, som var kirkens egen fra dens første tider til nu«.

Af praktiske grunde blev de årlige *Stille Dage* fra 1938 afholdt på skiftende steder. *Stille Dage* var åbne for alle mænd – både lægmænd og præster – og har til formål at samle deltagerne til nogle dages samvær på kirkelig grund. Gennem de daglige gudstjenester (højmesse med altergang og tidebønner) søges positiv opbyggelse, mens en væsentlig del af tiden lades fri til samtaler på tomandshånd og stilhed. Foruden gudstjenesterne holdes dog daglig et foredrag eller en bibeltime med tilsluttende samtale. Sognepræst Borregaard var i flere år en drivende kraft. Arbejdet blev båret af Sankt Ansgars Broderskab, en kreds på ca. 20 lægfolk og præster fra hele landet. I 1942 udgav man Tekster til dansk Højmesse og Tidesang efter gammel-kirkelige forbilleder, som de bl.a. bruges ved afholdelsen af *Stille Dage*, og i 1943 Vejledning til daglig Tidebøn¹⁸².

I de følgende år bredte skikken sig med at afholde *Stille Dage*. I 1946 blev der første gang afholdt *Stille Dage for kvinder*. Den organisatoriske ramme var De Økumeniske Mindresøstre og Familia Sancti Ansgarii i samarbejde med Sankt Ansgars Broderskab¹⁸³. Det skete i Holbæk, hvor lægen Anna Bramsen¹⁸⁴ var en drivende kraft sammen med organist Carstensen, Holbæk, og Borregaard. Hun var stærkt inspireret af og optaget af Frans af Assisi (1182-1226), stifter af franciskanerordenen, ligesom hun interesserede sig for den moderne franciskanske bevægelse inden for de evangeliske kirker¹⁸⁵. I 1941 udsendte hun *Tidebønner (Breviar)*

182. Nedergaard 1943 s.504-505.

183. Reform. Nr. 2, 1962 s.38.

184. Anna Bramsen (1886-1962) havde i en årrække arbejdet som lægemissionær for Teltmissionen, senere Dansk Pathan Mission i det nordvestlige Indien, det nuværende Pakistan. Hun tog sig af de kristne kvinder i området, der på grund af deres kristne tro var blevet isoleret fra deres muslimske familier. Hun samlede kvinderne i et fællesskab, som gav dem mulighed for at arbejde og bryde ud af hjemmenes isolation. Der var ikke tale om et klosterfællesskab, hvor kvinderne skulle bo sammen eller have fælles økonomi. Men inspireret af den tyske teolog F. Heiler ville hun anvende hospitalet som »moderhus« for et fællesskab, der var mere reguleret og omfattende end almindeligt blandt kristne kvinder. (Dansk Kvindebiografisk Leksikon, www.kvinfo.dk). Bramsen havde i KF 1928 s.197-202 introduceret klosterlivet og derunder nævnt betydningen af åndelige retræter.

185. Se Bramsen 1950.

for *Lægfolk*, som fik en meget positiv anmeldelse i tidsskriftet *Kirken og Tiden*¹⁸⁶. Ved flere kirker blev afholdt liturgiske andagter, hvor tidebønnen var i centrum¹⁸⁷.

I 1958 indbød pastor Gunnar Ovesen, der en årrække var formand for Kollegium Trinitatis og leder af Sankt Ansgars Broderskab 1954-59, sammen med læge Anna Bramsen, Nordisk Sambo, Kollund, til *Stille Dage for kvinder* på den nordisk-europæiske højskole i Snoghøj. Emnet var: Har vi brug for fromhedsøvelser? I præsentationen, der var typisk for de arrangementer, hedder det: »Formålet med *Stille Dage* er samling om Guds ord, bøn og nadveren. Samværet vil være præget af stilhed. Tiden fra middag til kl. 15,15 betragtes som hviletid under tavshed, og fra aftenbøn til næste dags højmesse må al unødigt samtale undgås. Gudstjenesterne holdes i højskolens kirke. Her samles vi også til dagens tidebønner, dvs. fællesbøn i den prøvede form, som stadig lever i mange kirker og før har været i brug i vor kirke i århundreder. Der er adgang til privat skriftemål«

Det var ofte enkeltpersoner, der arrangerede *Stille Dage*. Samtidig så Sankt Ansgars Broderskab det som en naturlig opgave for dem at arrangere *Stille Dage*, der endnu i 1990'erne var et tilbud¹⁸⁸. Da tidsskriftet *Re-Formatio* begyndte at udkomme i 1958, var der en artikel af læge Bramsen om *Retræter og Stille Dage*¹⁸⁹. Det er tydeligt, at det kniber med opslutning til disse arrangementer. Derfor vil hun puste liv i dem ved at tale om den velsignelse, der er ved at søge stilheden. Samtidig er hun optaget af at finde en form, der kan virke tiltrækkende.

Det er klart, at *Stille Dage* blev anset som en høj Kirkelig mærkesag. I dag er *Retræte*-arrangementer, liturgiske stillegudstjenester m.m. igen kommet i højsædet. Det hektiske arbejdsliv kræver stilhed. Da er det tankevækkende, hvor lidt synlig den høj Kirkelige bevægelse er på denne front.

7. *Sankt Ansgars Broderskab* (FSA, Fraternitas Sancti Ansgarii, stiftet 1932) er en sammenslutning af mænd og kvinder på den Augsburgske Bekendelses grund med det formål at arbejde for, at hele den hellige, almindelige kirkes arv må bevares i Danmark og tages i bestandig mere levende brug. Der er én afdeling for mænd og én for kvinder¹⁹⁰. Tan-

186. KT 1942 s. 26-27.

187. Teologisk Oratoriums arkivmappe 2A.

188. Thinggaard 1998-2 s.65.

189. Studsgård & Ulsdal 1978 s.21-23.

190. Nedergaard 1967 s.621.

ken om at oprette Sankt Ansgars Broderskab opstod under *Stille Dage* i Helsingør i 1932. Den første leder (Fratr Superior) var sognepræst J. Bruun. Efter hans død i 1939 blev provst Gudmund Bruun Fratr Superior. Han blev i 1942 efterfulgt af provst Borregaard, der i 1954 blev efterfulgt af sognepræst Ovesen. I 1961 overtog sognepræst Axel Dam ledelsen til 1972, hvor Sankt Ansgar Broderskabet holdt op med at eksistere¹⁹¹. Til adskillige af disse højkirkelige arrangementer kom der lægfolk fra den Katolsk-apostolske kirke.

8. *De økumeniske Mindresøstre*, hvis leder en årrække var Anna Bramsen, opstod i forlængelse af *Stille Dage* for kvinder i Holbæk i 1946. De økumeniske Mindresøstre, der var inspireret af franciskanerne, men på evangelisk-luthersk grund, havde deres egen ordensregel og en mere asketisk livsholdning. Mindresøsterordenen fungerede i flere år, men blev aldrig en klosterorden, og søstrene havde hverken bo- eller arbejdsfællesskab. Deres Ordensregel fastsatte deres formål som tredobbelt: 1. Missionerende. 2. Socialt. 3. Økumenisk. Mindresøstrene forsøgte midt i det moderne liv at følge Kristus efter, som Guds fattige tjener, Frans af Assisi. Deres ideal var som hans: At leve efter evangeliet.

De havde formuleret otte punkter¹⁹², de skulle leve efter. Bønnen havde førsteprioritet.

Ledelsen af Søsterskabet blev varetaget af en evangelisk-luthersk præst og en ledende søster. Søsterskabet stod åbent for enhver døbt kristen, som troede på den treenige Gud, uden hensyn til hvilken kirke, hun tilhørte. Der var et års prøvetid. Efter dette modtog hun ved optagelsen et lille trækors, som hun bar, så længe hun tilhørte fællesskabet. I tilfælde af udtrædelse blev det givet tilbage til søsterskabet. Ingen var bundet længere, end hendes samvittighed bandt¹⁹³. Den økumeniske Mindresøsterorden var tilsluttet Sankt Ansgars Broderskab. Med Anna Bramsens død i 1962¹⁹⁴ begyndte tilbagegangen for De økumeniske Mindresøstre og kort efter holdt de reelt op med at eksistere¹⁹⁵.

9. *Sankt Ansgars Søstersamfund* blev dannet i 1950, ved at den kvindelige del af Sankt Ansgars Brodersamfund blev en selvstændig orden.

191. Brev af 30.09.1984 med bilag fra Axel Dam til Poul Ulsdal. I en nekrolog over Ellen Storch mener forfatteren Henny Kühl dog, at det skete »ca. midt i 1960'erne« Reform. 2-1987 s.29.

192. Regel.

193. Regel.

194. Ulsdal 2002 s.1.

195. Laghé 2004 s.124.

Sankt Ansgars Søstersamfund var ligesom De økumeniske Mindresøstre tilsluttet Sankt Ansgars Broderskab. I deres velmagtsdage var der 30 brødre og 12 søstre.¹⁹⁶ Ansgars Søstersamfund fortsatte en kort årække, efter at Broderskabet var opløst. Tilbage var der fire søstre, der gik ind i andre kirkelige sammenhænge, men fortsatte med at bede for hinanden og praktisere det private skriftemål.

Alle tre fællesskaber understregede, at de byggede på den Augsburgske Bekendelse, og formålet var at bevare Bibelen, sakramenterne, gudstjenesten, sjælesorgen og det kirkelige embede; desuden lagde de vægt på det økumeniske. Medlemmerne forpligtede sig til et regelmæssigt andagtsliv, helst i tidebønnens form. De gik ofte til alters, og de arbejdede hver inden for sin menighed på at gøre gudstjenesten mere højtidelig. Sankt Ansgars Broderskab eller de to søstersamfund ville under ingen omstændigheder danne »en kirke i kirken«.

Ved alle sammenkomster bar brødre og søstre et særligt kors i en snor om halsen, og når de skrev til hinanden, benyttede de et særligt mærke på konvolutten. Brødrene og søstrene deltog så vidt muligt i de *Stille Dage*.¹⁹⁷

10. *Sankt Ansgar Ordenen* dannedes måske inspireret af Sankt Ansgars Broderskab. Den blev stiftet i Blågårds kirke søndag den 3. februar 1946 (årsdagen for Ansgars død: 3. februar 865).¹⁹⁸ Biskop H. Fuglsang-Damgaard var Sankt Ansgar Ordenens første præsident 1946-51.¹⁹⁹ Han deltog regelmæssigt i aktiviteterne, fx var Sankt Ansgar Ordenen samlet tre gange i løbet af 1950 i Københavns bispegård.²⁰⁰ Sankt Ansgar Ordenen blev stiftet »året efter de fem tunge år i vort land i overbevisningen om, at den arbejder med på nyopbygningen af et sandt og sundt folkefællesskab ved at kalde mændene til samling om den rigeste arv, Gud har givet vort folk, den kristne kirke, som blev grundet her i Norden af Ansgar«.²⁰¹

Sankt Ansgar Ordenen har tre formål. 1. Man vil kalde travle mænd, der måske efter at have været med i den kristne ungdomsbevægelse er

196. Reform. Nr. 2-10-1987 s.28.

197. Die Ansgar-Bruderschaft in Dänemark von Svend Borregaard; Dagbladet Information 25.02.1959.

198. Ansgar 1951.

199. Nedergaard 1967 s.413.

200. Informationen er givet telefonisk 10.02.2007 af fhv. provst Carl Lauritz Fuglsang-Damgaard, søn af Hans Fuglsang-Damgaard. Oplysningerne bygger på en gæstebog fra 1950.

201. Ansgar 1951; Kirkenyt 1971, samt samtaler med flere meget ældre mennesker eller med nogle, hvis fædre var engageret.

kommet på afstand af vores fædrene kirke. Det sker gennem månedlige møder, der forløber efter et fast skema, som er inddelt i fire-årige perioder. Det første år er *troens* år, hvor emnevalget tilsiger at vække og styrke troen, og de valgte læsestykker hendtes især fra Paulus, troens apostel. Det andet år er *håbets* år, i hvilket tanken rettes mod det kristne sejrshåb, og der læses stykker af håbets apostel Peters breve. Det tredje år er *kærlighedens* år, hvis emner har til hensigt at opflamme til at øve kærlighedens gerninger, og hvis læsestykker især hentes fra kærlighedens apostel, Johannes. Disse læsninger skal vække den indbyrdes kærlighed blandt brødrene. Det fjerde år er *den store Mesters* år, hvor man gennem evangeliernes beretninger skal trænge dybere ind i Kristi liv og frelsergerning. 2. Foruden det direkte opbyggelige vil Sankt Ansgars Ordenen arbejde på at virkeliggøre den ofte i forskellige sammenhænge fremførte tanke om at oprette et *refugium*. Det er *Stille Dage*, man tænker på. Der henvises til Sverige, hvor man har oprettet muligheder for, at fortravlede mænd i nogle dage kan finde stilhed og hjælp til at søge dybere ind i troens verden. 3. Man vil øve barmhjertighed mod nødstedte.

Man definerer en orden som en regelbunden forening, hvis arbejde udøves efter fastlagte former. I spidsen er der en ordensstyrelse eller et præsidium, hvis præsident, så vidt muligt, er den danske kirkes primas. Derunder oprettes lokale sektioner, der ledes af et ordenskapitel med en såkaldt førsterektor (formand) som sektionens øverste embedsmand. Desuden medvirker kapitlets andre brødre ved møderne efter fastlagte regler, hvor en står for oplæsningen, mens en anden skaffer foredragsholder og byder velkommen, sådan at hvert møde afvikles af et kollektivt lederskab. Hver enkelt aften afvikles efter et ritual, der er udarbejdet under ledelse af biskop Fuglsang-Damgaard og består af fire punkter: 1. Indledning med lovsangen: Gloria in excelsis, bøn og skriftlæsning. 2. Optagelse af nye brødre og efterfølgende oplæsning fx af Rimbert: Ansgars levned eller noget af Frans af Assisi. 3. Aftenens taler (typisk en præst) uddyber et kristeligt, socialt, litterært eller lignende emne, ligesom mere frie aftener lejlighedsvis kan forekomme. Derefter følger brødrenes frie samvær, som er et væsentligt led i aftenens forløb. Der serveres kaffe og smørrebrød, arrangeret af nogle af brødrenes ægtefæller. 4. Afslutning i henhold til ritualen.

I praksis afhang de lokale initiativer af, om der var personer med evne og vilje til at arrangere møder og sammenkomster. I Adventskirken i Vanløse blev Ansgarordenen, Advents sektion (også kaldet Klub for Mænd) stiftet den 21. februar 1947.²⁰² Ved det stiftende møde deltog

202. Lund 2007-up.; Nedergaard 1967 s. 81.

29 brødre, og ordenen nåede op på 132 medlemmer. En del af Ordenens brødre var med i menigheden, men de kom i en vis radius fra kirken fra alle samfundslag: Håndværkere, ledende folk fra det private erhvervsliv, præster og offentligt ansatte. Ordenen mødtes en mandag i hver måned. Deres ordenskapitel bestod af tre personer. Arkitekt Vilhelm Dam-Jensen var formand – kaldt første rektor – i ca. 25 år. Den sidste leder var bedemand H. P. Baltzer. Ordenen blev nedlagt omkring årsskiftet 1976-1977 på grund af manglende tilslutning.

Sankt Ansgar Ordenen / Klub for Mænd fik også oprettet lokale afdelinger ved andre kirker fx Fredens kirke²⁰³ og Blågård's kirke²⁰⁴. I løbet af 1970-1980'erne holdt de op med at eksistere, og de få tilbageblevne fortsatte i de øvrige menighedsaktiviteter. Pionererne magtede ikke at videreføre visionen til næste generation.

11. Samfundet Pro Ecclesia

Det blev stiftet 1937. Det er et samfund af præster og lægfolk i den danske menighed, der vil virke for kendskab til og udbredelse af kristelig (liturgisk) kunst til brug i kirke og hjem. Man ønsker at genoplive den inderlige forbindelse mellem kunsten og kirken. Man ønsker, at den kirkelige kunst igen bliver »liturgisk«. Dermed menes, at den kirkelige kunst igen bliver tjenende. Det betyder, at alt i kirken, fra messeklæder til udsmykning, skal være et led i kirkens liturgi. Ved liturgi forstår de ikke blot det musikalske, men også ordets forkyndelse, salmesangen, altertjenesten og altergangen. For dem er det et ufravigeligt krav, at kirken kun kan benytte de kunstnere, der tilhører kirken, og som helt og holdent vil lade Guds ord være Herre over deres kunst. Det er ikke alene fagmænds opgave at interessere sig for kirkekunsten, men menigheden har ret og pligt til at tale med her.

Det er værd at bemærke, at *Samfundet Pro Ecclesia* på den ene side er meget optaget af messeklæder og værdig kirkeudsmykning, men samtidig i de formuleringer, de bruger om det kirkelige embede, ikke er særlig høj-kirkelige. De taler om, at »det er menigheden, der har fået evangeliets forkyndelse betroet og pålagt«, ligesom de taler om »den danske menighed« og ikke »den danske kirke«²⁰⁵. De understreger også, at kirkekunsten skal være i overensstemmelse med den danske evangelisk lutherske Kirkes lære. Det betyder bl.a., at eftersom de ikke tror på

203. Nedergaard 1967 s.29.

204. Nedergaard 1967 s. 30.

205. Nedergaard 1943 s.498; præsentationsfolder fra Teologisk Oratoriums arkivmappe 2A.

Marias Himmelfart eller på hendes kroning til himmeldronning, kan de ikke bruge en altertavle, der har det til emne, selv om den er nok så midaldrelig, ærværdig og smuk. Kunsten i kirken skal være udtryk for, at menigheden ærer Gud ved at give ham det bedste, den har, til redskab for evangeliet. Fra begyndelsen var pastor Tage Lunn²⁰⁶ formand. I en artikel i Tidsskriftet Kirken og Tiden²⁰⁷ argumenterer han ud fra både GT og NT for, at kirkekunsten skal »staa i et Tjenerforhold til Kirken«.

De første par år efter stiftelsen arrangerer man nogle medlemsmøder og udsender duplikerede medlemsbreve. I begyndelsen har de store visioner om virkelig ud fra kirkens præmisser at gennemtænke forholdet mellem kirken og kunsten, bl.a. håber de at kunne udgive et tidsskrift for liturgi og kunst. Men det bliver kun til ansatser. De får fabrikeret nogle messehageler og messeskjorter, nogle krucifikser samt søndags-skolebilleder. De får også arrangeret nogle medlemsmøder på lysbilledniveau, der slutter med tidebøn oftest i Bethlehemskirkens menighedshus. Endelig får de indbudt til forskellige kirkerundvisninger fx til Birkerød kirkes kalkmalerier, ligesom de er optaget af nyere kirkebyggeri. Her allierer de sig med Justesen i at afvise Kirkefondets tanker om at samtænke kirkerum og menighedslokaler. Man må ikke holde juletræsfeest eller drikke kaffe i et kirkerum. Grundet svag tilslutning til arrangementerne begynder de fra 1940 at arrangere møder sammen med *Sankt Ansgars Broderskab*, ligesom de også begynder at udgive Tidebønshæfter med den begrundelse, at de ønsker en hellig kunst påvirket af kirkens bønner. Den 14. sept. 1941 indbyder *Samfundet Pro Ecclesia* og *Sankt Ansgars Broderskab* nu også gennem *Theologisk Oratorium* og *Ung Kirke*²⁰⁸ til kirkefest i Bethlehemskirken. Ifølge medlemsbrevet fra december 1943 magter man ikke at afholde møde foreløbig. Derfor vil man heller ikke opkræve medlemskontingent. »Dog går vi ikke helt i hi, vi vil fortsætte lysbilledforedragene rundt i menighedskredse, hvis det lader sig gøre«, som det udtrykkes. Hvad kirkekunsten angår, tilbyder man et liturgisk krucifiks samt julekort. 2. januar 1950 skriver formanden til næstformanden, at om *Samfundet Pro Ecclesia* gælder ordene: »Pigen er ikke død, hun sover kun. Og nu skal hun da for et øjeblik kaldes til live igen.« Derfor skal der afholdes et bestyrelsesmøde. Det sidste livstegn er et brev fra formand Lunn 26. januar 1983 til næst-

206. Nedergaard 1967 s.478, Pro Ecclesias præsentationsfolder.

207. KT 1941 s. 47-52.

208. Eftersom Ung Kirke i feb. 1941 havde måttet erkende, at de kun havde 4 medlemmer og Justesen var det eneste bestyrelsesmedlem, kunne man næppe forvente, at et samarbejde med den døende Ung Kirke ville være særlig livgivende.

formanden. Her konstateres, at foreningen stadig lever, eftersom ingen har meddelt, at den er ophørt. Derfor sover den. Og det gør den fortsat.

Konklusion: Samfundet Pro Ecclesia havde i begyndelsen nogle klare visioner om at fremme kirkelig kunst på kirkens præmisser. Et tema der burde have kunnet samle bredt. Man magtede ikke på en professionel måde at løse de opgaver, man havde formuleret. *Selskabet for Kirkelig Kunst* indbød til et samarbejde. Men det afviste *Samfundet Pro Ecclesia* med den begrundelse, at *Selskabet for Kirkelig Kunst* ikke i tilstrækkelig grad lagde vægt på Kirkens krav til kunsten²⁰⁹. Den første bestyrelse bestod af oratorianere. Flere af dem var høj Kirkelige. Selv om formålet ikke var specielt høj Kirkeligt, var de aktive høj Kirkelige. Deres valg af foredragsholdere og temaer, gav samfundet et høj Kirkeligt præg.

12. Vesperringen af 1949

En Vesper er en aftensang med gregorianske melodier. Denne sangtradition går tilbage til oldkirken og har rødder i jødedommen. Den følger tidebønnen, som har de samme rødder. Tidesangen blev ikke afskaffet af Reformationen, men gik gradvist af brug. Tidebønnen blev officielt afskaffet i 1770, og Københavns Domkirke var det første sted, der i 1920'erne genindførte den som radiotransmitteret morgensang.

Valdemar Nielsen (1902-1979) var opvokset på Vesterbro. Besøgte som Vesterbro-dreng Jesu Hjerter Kirke i Stenosgade. Hans interesse for tidebøn blev vakt gennem kontakt med den katolske boghandel i Stenosgade. Samtidig blev han medlem af Vesterbro KFUM. Han blev handelsuddannet, men læste megen teologisk litteratur, bl.a. ved lån fra bibliotekerne. Fra 1937-1972 var han kordegn ved Bethlehemskirken, først den gamle kirke i Blågårdsgade 40 og siden 1938 i den nye kirke på Åboulevarden. Valdemar Nielsen begyndte sammen med overlærer Knud Nørholm (far til komponisten Ib Nørholm, som i mange år var organist ved Bethlehemskirken²¹⁰) i 1934 at afholde vesper i den gamle Bethlehemskirke. Det fortsatte i den nye Bethlehemskirke fra 1938-48. De lægfolk og præster, som ledede tjenesterne, var iført albaer og stolaer. Valdemar Nielsen og Knud Nørholm var på et tidspunkt blevet viet til diakoner og bar derfor under tjenesterne stola over venstre skulder og skråt ned til højre hofte. Dette ceremoniel blev, bl.a. fordi de gik i procession fra kirkens menighedshus og ind i kirken, snart for meget for kirkens lavkirkelige sognepræst Poul Garde, så sammen med me-

209. Medlemsbrev feb. 1938

210. Nedergård 1967 s.29.

nighedsrådet fik han udvirket, at vespertjenesterne i Bethlehemskirken ophørte.²¹¹ Valdemar Nielsen tog også initiativ til sammen med organist, senere stud. theol. Erich Alshauge og stud. theol. Gunnar Pedersen mfl. at holde en ugentlig vesper eller completorium i Sankt Johannes' kirke på Nørrebro og i Sundby kirke på Amager i tilknytning til præsterne Ewald Sanger og Brenk, for medlemmer af de lokale menigheder. Lejlighedsvis holdt de det også i andre kirker.²¹²

Da de ikke kunne holde til i Bethlehemskirken tog Valdemar Nielsen sammen med overlærer Knud Nørholm initiativ til at etablere *Vesperringen af 1949*, som i en halv snes år samledes i den engelske *Saint Albans Church* ved Langelinie. Omkring 1952 stiftede de også et broderskab *Sankt Mikkels Gildet, Sodalitas Sancti Michaelis*,²¹³ der imidlertid fik en kort levetid.

I forlængelse af etableringen udsendte de forskellige dupliserede skrivelser som præsentation af *Vesperringen af 1949* og *Mikkelsbrødrene*, der var en kreds i den danske folkekirke, som virkede for afholdelse af mindst én ugentlig vespertjeneste (eller anden tidesang) i en kirke i København. *Vesperringen af 1949* blev ledet af en folkekirkepræst (første leder var sognepræst Poul Gamrath, Taarbæk), mens diakonerne kordegn Valdemar Nielsen og overlærer Knud Nørholm ledede de ugentlige tjenester i præstens navn og under hans ansvar. Ved særlige lejligheder fungerede forskellige af Folkekirkens præster. Til fremme af tidebøn udarbejdede Knud Nørholm en maskinskrevet *Tidebog*, der blev trykt som manuskript 1952. Udover tidebøn ville Valdemar Nielsen og Knud Nørholm fremme daglig bibellæsning.

Fra foråret 1953 udsendes *ORA*, der var dupliserede *Meddelelser fra Vesperringen af 1949 og Mikkelsbrødrene*. Det var redigeret af overlærer Knud Nørholm. I præsentationen hedder det: »ORA vil virke for en gammelkirkelig fornyelse i den danske kirke. Udsendes om muligt fire gange årligt i et oplag på ca. 700. Vi vil gerne sende det gratis til alle, som vil have det. Vi vil gerne høre fra vore læsere«.

Tidebønnen har en central plads i *ORA*. Der gives en fyldig præsentation af de liturgiske udgivelser, der kommer på Theologisk Oratoriums forlag. Der bringes også højkirkelige prædikener fx fra Sverige. Artikler om nadveren og kirken har en bred plads. Det samme gælder meditation. Ud over de regelmæssige vespertjenester, der ledtes af diakonerne kordegn Valdemar Nielsen og overlærer Knud Nørholm, afholdtes udvi-

211. Pedersen 2006-up s. 6-7 og samtale med organist Kim Thinggaard d. 14. nov. 2006.

212. Thinggaard 1998-I s.50-51; Medd. Nr. 3, 1977.

213. Pedersen 2006-up s.7.

dede tjenester med højkirkelige præster fx påskelørdag og pinselørdag. De lagde først og fremmest vægt på bøn og tilbedelse. De særlige dage i kirken (helligdage, højtidsdage, mindedage) fik en bred præsentation. Der var også løbende information fra Vesperringens arbejde. I kirkeåret 1950/51 får vi fx at vide, at der er afholdt 52 vespertjenester og 9 completorier. Den gennemsnitlige deltagelse var 22. Man informerer om planlagte *Stille Dage*

Det er tydeligt, at man udover højkirkelig inspiration fra Sverige og England også hentede inspiration fra oldkirken, ligesom man på forskellig måde ville fremme en økumenisk holdning. Man var også optaget af begrebet evangelisk-katolsk.

ORA udkom med 7 numre i årene 1953-55. Det sluttede tre år før, Re-Formatio overflødiggjorde flere numre af ORA²¹⁴. *Vesperringen af 1949* indstillede sin virksomhed omkring 1960²¹⁵. Ved 100-års jubilæet i 1889 for indvielsen af den første Bethlehemskirke fejrede man en vespers, som den blev sunget i årene 1934-48. Det blev inspirationen til at oprette *Vesperringen af 1990*. Den er dannet af præsterne ved Hans Egedes, Sct. Jakobs og Bethlehems kirker med organist ved Bethlehems kirken, Kim Thinggaard som leder.

13. Nonnekloster i Kollund

Mariadøtrene i Kollund er en del af klosterfællesskabet Mariadøtrene af Den Evangeliske Mariavej. Mariadøtre lever i dag i Sverige, Finland og Danmark. Mariadøtrene i Kollund lever et klosterliv midt i verden i den danske Folkekirke. De lægger vægt på, at de ikke tilhører nogen kirkelig retning. Det gør dem frie til at møde alle. De udtrykker det sådan: »Vi har venner i alle kirker og kirkelige retninger«²¹⁶. Når jeg alligevel nævner dem under grupper, der er præget af den nye højkirkelighed, skyldes det, at de har etableret et kommunitet, og at de lever et strengt liturgisk liv med regelmæssig gudstjenestefejring og daglig tidebøn. Dette søsterfællesskab begyndte²¹⁷ i Vallby menighed i Uppland syd for Enköping. I Vallby var der to ungdomshjem for »faldne« piger, der blev ledet af nogle lærerinder med en dyb kristen overbevisning. De svenske myndigheder gjorde det imidlertid vanskeligere at drive disse hjem i en kristen ånd. Det tvang de kvindelige medarbejdere ind i overvejelser om

214. Ud over Thinggaard 1998-1 og Pedersen 2006-up bygger fremstillingen på duplikeret materiale, jeg har lånt af pastor Ulsdal.

215. Reform. Nr. 2-1990 s.38.

216. Mariadøtrene 2007-up.

217. Kilström 1990 s. 237ff.; Laghé 2004.

deres situation. De besluttede så i 1935 med Gunvor Norrman (1903-1985) i spidsen at begynde et fællesskab i en nyopført bygning, hvor de fortsat ville hjælpe piger i nød. Gunvor Norrman, der var vakt af Ox-fordbevægelsen, havde en særegen åndelig udvikling²¹⁸. I 1939 tog hun det åndelige familienavn Paulina Mariadotter²¹⁹. Paulina Mariadotter, der så sig kaldet til at leve forsoningens og kærlighedens liv i verden, fik nød for flygtningesituationen efter Anden Verdenskrig. Hun hørte om de 250-300.000 flygtninge i Danmark, de fleste fra Østpreussen og Østersøprovinserne, fra Polen og Preussen²²⁰. Paulina Mariadotter kom i kontakt med centrale personer i Danmark og besøgte i 1946 den svenske konsul i Sønderjylland H. C. Hansen²²¹. Det blev begyndelsen til Kollund i Bov sogn ved Padborg, idet man i 1946 fik det første hus, som fik navnet Nordisk Sambo²²². Det begyndte med en humanitær indsats for flygtninge i Danmark²²³ og endte med at blive et søstersamfund med løfter, ordensdragt og regelmæssigt andagtsliv. Søstrene ønskede at leve et liv helt overgivet til Gud, også hvad økonomien angår, idet de inspireret af ApG 2,42 levede i ejendomsfællesskab. Det betød et liv i økonomisk usikkerhed. Ligesom Mariasøstrene i Darmstadt lever de i bogstaveligste forstand af Guds milde gaver uden menneskelige garantier²²⁴. Mariadøtrenes grundlag bygger på en kærlighed til jomfru Maria, til klosterlivet og til evangelisk-luthersk kristendom. Det er her smeltet sammen til en enhed²²⁵. I Re-Formatio²²⁶ blev fortalt om Mariadøtrene i Kollund, at de begyndte med et kælderlokale, hvori de havde indrettet et kapel, hvor de sang tidebønner. Så blev de overbevist om, at de skulle bygge en egentlig kirke ved klosterets andre bygninger. Denne kirke skulle være tilgængelig for mennesker udefra, der vil være med til en eller to af tidebønnerne. Derefter fulgte konkret information om, hvordan enkeltpersoner økonomisk kunne støtte dette projekt bl.a. ved at yde rentefri lån. I 1962 var Mariagården i Kollund fuldt udbygget og består af fire huse: Et søsterhus med plads til 10 personer, et gæstehus med otte pladser, et såkaldt åbent hus med køkken, spisesal, dagligstue samt kontor og huskapel og endelig den såkaldte Kristus-Lovsang, et

218. Laghè 2004 s. 46ff.; Mariadotter s. 56.

219. Kilström 1990 s.238. Mariavej-up.

220. Mariadotter s. 70.

221. Laghé 2004 s.73.

222. Laghé 2004 s.73.

223. Laghé 2004 s. 73

224. Reform. Nr. 7, 1964 s.131-132.

225. KV 1962 s. 369-378.

226. Reform. Nr. 1, 1962 s.17-18.

kapel til den daglige tidebøn og til gudstjenester under sognepræstens ledelse²²⁷.

Bemærkninger til den begyndende nye højkirkelighed

I 1950 kom P.G. Lindhardt med nogle betragtninger om den nye højkirkelighed²²⁸. Han definerer højkirkelighed som højtidelighed: liturgisk interesserede præsters garderobepåhit, bispevielsernes højtideliggørelse gennem udklædning og optog, krumstave og spraglede messeklæder, tidebønslæsning og kirkeromantik af enhver slags, fx også i arkitektur og maleri.

Lindhardt første kritikpunkt er, at den danske højkirkelighed er import fra Sverige og England. Den er udtryk for, at kirkerne er kommet hinanden nærmere på grund af den økumeniske virksomhed. Det kan betyde, at den danske kirkes særpræg vil blive udslettet. Lindhardt taler om, at vi i Danmark har vore kirketraditioner, som nu engang er vore. Kristendommen har også fundet en dansk form. Ja flere, og den er det vor opgave at gøre gældende med al tænkelig skarphed. Derved tjener vi ifølge Lindhardt den sande økumeni bedst. Det er tankevækkende, at bag Lindhardts journalistisk smarte formuleringer – der stort set er renset for teologisk substans – ligger der en omgang dansk nationalromantik. Han kunne dybest set ikke lide de højkirkelige, for det kunne ske, at de kom til at ændre lidt ved den danske kristendomsform. Omvendt kan Lindhardt faktisk godt forstå, at nogle bliver grebet af det, han kalder »solid konfessionalisme« og »højtidelig kirkelighed«, for Tidehvervs oprør endte blot med »en antipietistisk pietisme, hvis orthodoxe teologi enhver middelbegavet student efterhånden kan udenad uden at vide, hvad han skal bruge den til«.

Provst Svend Ebbe Jakobsen skriver under overskriften *Der skal et kirkeligt nybrud til*²²⁹, at vi har brug for nye gudstjenesteformer, ligesom man måske også burde pille lidt ved søndagsgudstjenesten. Dog må den endelig ikke blive mere højkirkelig, end den er i forvejen. Han mener ikke, at man vinder noget ved at »gøre gudstjenesten til teater med en sortklædt skuespiller, der foretager mærkelige armløftninger og kysser alter osv. Gudstjenesten er ikke en enkeltmandspræstation, men et menighedsfællesskab«.

227. Kilström 1990 s. 240.

228. Universitas nr. 7, 6. okt. 1950.

229. KV 1959, s. 225-230.

Hal Koch²³⁰ mener, at den nye højkirkelige bevægelse fylder mere i medierne, end den gør i virkeligheden. Han mener, at den omfatter nogle få - ofte velbegavede og flittige præster – men næsten ingen lægfolk.

Det var ikke en gennemtænkt teologisk kritik, der blev sat ind mod den gryende højkirkelighed.

Den nye højkirkelighed træder offentligt frem

1. Provsteretssagen mod sognepræst Børge Barsøe Virring

Børge Barsøe var født den 27. feb. 1911. Hans far Peter Barsøe blev stiftsprovst i Aalborg, var initiativtager til dannelsen af KC og var aktiv i KC` ledelse fra 1904-1931. Han var også en overgang formand for Præsteforeningens bestyrelse. Hans mor stammede fra en traditionsbevidst og meget korrekt officers og embedsmandsfamilie. Hans hustru Minna var datter af kammerherre, hofjægermester Kristian Frederik greve Knuth og hustru Antoinette Sophie rigsgrevinde Sponneck. Barsøe havde under studiet en overgang sympati for tidehverv. Hans højkirkelige udvikling begyndte under et langt studieophold i Frankrig, hvor han opdagede, at »den danske kirke hørte til på kristenhedens katolske side«²³¹. Den danske kirke er en del af den ene kirke, som trosbenedelsen taler om. Den blev grundlagt af Ansgar og har en ubrudt historie siden. Dermed nedtoner han reformationen som en skelsættende begivenhed. I denne sammenhæng skal præsteembedet ses, og forskellen mellem romersk-katolsk og evangelisk-luthersk embedsforståelse nedtones. Han ønsker at bekende sig til den danske kirke i dens hele historie og dermed til den kristne kirke i dens helhed. Han ønsker ikke at tale om en bekendelse til den romersk-katolske kirke. Hans favoritudtryk, når han skulle karakterisere den danske kirke, var »den vesterlandske tradition«. Dog overvejede han – og brevvekslede med sognepræst Rosendal i Osby – om han skulle lade sig reordinere, ikke som en ophævelse af sin første ordination, men som en tilføjelse. Når engelske biskopper – der jo har den apostolske succession – var til stede ved Virring-konventer, har der i alt fald en enkelt gang været afholdt ikke annoncerede gudstjenester eller andagter, hvor de deltagende præster bekræftede deres præsteløfte og modtog en biskoppelig velsignelse. Ingen opfattede det som en

230. Koch 1960-b s.227-228.

231. Møbjerg 2002 s.17ff.164-165.

reordination, kun som en ceremoni, der styrkede fællesskabet²³². Denne overbevisning, at den danske kirke er og siden Ansgar har været Kristi kirke i Danmark, gjorde, at Barsøe aldrig ville konvertere til den katolske kirke, og det var for ham en sorg og en skuffelse, der grænsede til vrede, når flere af hans højirkelige venner konverterede. Forfaldstider havde der altid været i den kristne kirke og selvfølgelig også både i den romerske og den danske del af Kristi kirke – men den del af den vesterlandske kirke, der bedst havde bevaret den gamle og autentiske tro og liturgi var den romersk-katolske kirke. Derfor var det naturligt at vende sig mod denne kirke i kampen mod forfald og misbrug. Han forventede i den romersk-katolske kirke bedst at finde den liturgi, der var den danske kirkes i middelalderen. Hele hans intense liturgiske indsats havde som formål at genskabe den vesterlandske kirkes messe²³³. Denne vægtlæsning på »den vesterlandske tradition« fik følger for Barsøes gudstjenestefejring, hvor det at fejre messe blev det altdominerende. Han var i årene 1938-1979 sognepræst i Virring-Essenbæk sogne i Aarhus stift.²³⁴ Barsøe stod i tæt kontakt med sognepræst Rosendal, Osby, ligesom han havde kontakt til engelsk højirkelighed²³⁵. Men Barsøe havde ikke den charme og folkelighed, som karakteriserede Rosendal, og som prægede Barsøes far. Barsøes aristokratiske fremtoning og kantethed har givetvis været en del af årsagen til konflikten med menigheden²³⁶. Barsøe kom i en årrække til at stå som en nestor i den højirkelige bevægelse, bl.a. takket være de årlige Virring-konventer²³⁷.

Selve provsteretssagen er fyldigt behandlet af sognepræst Morten Møbjerg²³⁸. Derfor vil jeg ikke gennemgå den i detaljer. Den korte version er, at Kirkeministeriet ved skrivelse af 20. oktober 1952 til biskop Skat Hoffmeyer, Århus ønsker at »Barsøesagen bliver gjort til genstand for en retslig undersøgelse, og at der nedsættes en provsteret med det formål at belyse sognepræstens forhold til gældende liturgi, ritualer og Folkekirkens lære«²³⁹. Forud for dette skridt har Kirkeministeriet gentagne gange modtaget dels mundtlige og dels

232. Møbjerg 2002 s.21-23.

233. Se fx Hasselgaard 1964 s.66-72, der ifølge Møbjerg 2002 s.69 er skrevet af Barsøe; se også Møbjerg 2002 s.148-155.

234. Møbjerg 2002 s.18.164-165.

235. Møbjerg 2002 s.13.

236. Møbjerg 2002. Selv om bogen er en venlig fremstilling af Barsøe, fremgår disse karaktertræk indirekte flere steder i bogen..

237. Møbjerg 2002 s.11.

238. Møbjerg 2002 s.33-50, se også Andersen 1982-up s.23-26.

239. Møbjerg 2002 s.33.

skriftlige klager fra menighedsrådet / menigheden, hvori det hævdedes, at »sognepræsten for Virring og Essenbæk menigheder Barsøe på forskellig måde under gudstjenester og udførelse af kirkelige handlinger optrådte på en måde, som efter klagernes opfattelse viste stærk påvirkning fra romersk-katolsk tankegang og kirkeskik«²⁴⁰. Dommens konklusion er, at Kirkeministeriet ikke finder noget grundlag for at afskedige Barsøe. Samtidig påpeges det, at han ikke under gudstjenester må påkalde Jomfru Maria eller lære konfirmanderne at opsende bønner til Jomfru Maria, at han ikke må undervise om nadveren, så det kan skabe forvirring (han må ikke give en katolsk nadverundervisning), og endelig må han ikke ændre liturgien uden at inddrage menighedsrådet. Prenter havde leveret et fyldigt defensorat for Barsøe, hvor han bl.a. skrev: »Om præsten Barsøe kan jeg ikke fælde nogen upartisk eller i strengeste forstand objektiv dom. Her må jeg nøjes med mit skøn, som er personligt og ikke upåvirket af et mangeårigt kendskab til manden. For mig at se, er han en brændende og nidkær præst. Og han har et budskab, som – trods alle de skønhedspletter, jeg helst havde set borte – har noget at sige i vor tid, hvor »læren« er i foragt og gudstjenesten i opløsning. Der er enkelte læreopfattelser og liturgiske skikke, hvori jeg ikke kan følge Barsøe. Men sidder jeg i Virring kirke og lytter til prædikenen og deltager i gudstjenesten, kan jeg kun fælde én dom: Her er mere end ritualistisk snurrepiberi. Her er noget af en vækkelse til et nyt syn på gudstjenestens og kristenlivets herlighed. Dermed er de punkter, hvor uenigheden bestod, ikke forsvundet. Men er kommet til at stå på rette plads. De kan ikke mere fordunkle billedet af en præst, som har mere på hjerte end så mange, og som fortjener et langt bedre renommé end det, som synes at skulle blive den offentlige menings sidste ord om ham: en stædig, ensidig, »katoliserende« ritualist. Den, der slår sig til ro med en sådan overfladedom, har hverken givet pastor Barsøe den hæder, der tilkommer ham, eller forstået alvoren i den sag, hvorom striden står«²⁴¹. At Barsøe kunne fortsætte i embedet og fik Prenters opbakning blev af de højkirkelige opfattet som en sejr.

2. *Fra Lindhardt til Barsøe*

Den 12. oktober 1955 holdt sognepræst Poul Ulsdal på et præstekonvent i Bjolderup præstegård vest for Åbenrå et foredrag over temaet: *Fra Lindhardt til Barsøe*. Læser man foredraget i dag, er det i grunden

240. Møberg 2002 s.34-35.

241. Møberg 2002 s.47-48.

ikke særlig dybsindigt. Men det blev trykt i Præsteforeningens Blad nr. 10, 27. januar 1956. Senere blev det offentliggjort i *Mænd og Mission* (nr. 6. juni 1956), og endelig kom det i forkortet udgave som dobbelt-kronik i Kristeligt Dagblad (6. sept. og 10. sept. 1956). De to mænd stod begge anklaget i kirken: Den ene – populært sagt – for at tro for lidt; den anden for at tro for meget. Med journalistisk talent får Ulsdal sat fokus på to veje at gå. Det ene er subjektivismens vej, hvor det i sidste ende bliver mig, der afgør, hvad der er kristendom. Den anden vej er at genfinde den kristne kirke, at finde ud af hvad der til alle tider har været bærende i den hellige almindelige (katolske) kirke. Dette journalistisk velformulerede tema skabte både debat og entusiasme.

3. Christi Legems Broderskab (Fraternitas Corporis Christi; FCC)

»Mandag d. 2. sept. 1957 samledes i Varnæs Præstegaard præsterne Børge Barsøe, Virring, Edmund Jensen, Ormslev, Per Dolmer, Odder og Urban Schrøder Varnæs, for at stifte Fraternitas Corporis Christi – Christi Legems Broderskab. Efter lange og indgående Drøftelser enedes vi om at nedskrive den Regel for Broderskabet, som findes optegnet på de følgende Sider. Og sidst på Eftermiddagen gik vi alle til Kirke og fejrede under højtidelige Former den hellige Messe, under hvilken Regelen blev lagt paa Alteret, og Broderskabet saaledes blev stiftet. Som dets første Prior for Tiden indtil Christi Legemsfest 1959 valgtes Urban Schrøder, og som dets første Subprior indtil Christi Legemsfest 1958 Børge Barsøe. Aarsbidraget fastsattes for det første Aar til 50 Kr. pr. Mand at betale i Aarets Løb til Prioren. Det vedtoges at meddele Biskopperne i Aarhus og Haderslev Broderskabets Stiftelse og at sende dem dets Regel«. Varnæs, 8. Oktober 1957. Urban Schrøder.

Læser man FCC's regel er den klart katoliserende. Blot nogle få eksempler: 1. Man taler om »præstevielsens sakramente«. 2. Om nadveren hedder: »Det konsekreerede brød og vin er og forbliver Christi Legeme og Blod, så længe dets skikkelser består – og at være rede til at drage de liturgiske konsekvenser af denne lære, som Kirken på vesterlandsk grund gennem århundrederne har draget heraf, såsom reservering af Christi sakramentale legeme og velsignelse hermed«. 3. Som medlem af Broderskabet lover man »daglig at give den danske Kirke ind under den salige Jomfru Marias forbøn«. 4. Man lover endvidere »at arbejde for, at den hellige messe i den danske Kirke atter holdes efter den katholske Kirkes gamle tradition«. 5. Til ære for frelserens Menneskevordelse lover man »at bede Angelus-Bønnen morgen, middag og aften.« I den bøn beder man bl.a. »Bed for os, hellige Guds Moder, at vi må blive værdige

til Kristi forjættelser»²⁴². Af grunde jeg ikke kender, modificerede de et par formuleringer en smule d. 6. februar 1958.

Hvem var de personer udover Børge Barsøe, der stiftede FCC?

A. Edmund Jensen blev født i 1914. I sin studietid læste han Nør-gaards »Kun ved Badet og ved Bordet« og blev grundtvigianer. Han var bl.a. præst ved den grundtvigianske valgmenighed på Bornholm. Så blev han indbudt af den højkirkelige Barsøe til kirkestævne i Vir-ring, hvor de fejrede messen og drøftede den danske kirkes tilstand. Her mødte han præster fra alle retninger inden for Folkekirken: Indre Mis-sion, Tidehverv, Grundtvigianismen, Kirkeligt Centrum, Theologisk Oratorium og dem uden retningspræg. Det var kirkens gamle katolske fællesskab, der knyttede dem sammen. Senere kom han i tvivl om, det var nok at blive højkirkelig. Var den højkirkelige messefejring ikke kun en efterligning af den romerske? Resultatet blev, at han konverterede til den romersk-katolske kirke (1987)²⁴³.

B. Per Dolmer blev født 1928 og cand. theol. 1953. Som landets yng-ste præst begyndte han som hjælpepræst i Hobro og blev året efter ka-pellan i Hobro. I sine erindringer ²⁴⁴ skildrer han, hvordan tiden i Hobro var en rig tid. Samtidig begyndte han allerede i årene 1954-55 at blive katolsk. Han kan selv vanskeligt finde en årsag. Han stillede spørgsmå-let: »Hvor var det sted, hvor man på én gang kunne være alvorligt tro-ende som de bedste missionsfolk og samtidig livsglad og åben, som de bedste grundtvigianere? Det fandt jeg i den katolske kirke«²⁴⁵. I nogle år kæmpede han med spørgsmålet: Kunne han med ærlighed fortsætte som præst i Folkekirken, når han både med hensyn til liturgi og nadveropfat-telse var katolik. Hans konfirmationspræst Poul Ulsdal inviterede ham til sin præstegård i Hejls, for at han kunne møde de sønderjyske højkir-kelige præster Urban Schrøder fra Varnæs og Theodor Kühl fra Løjt. Det betegner han som begyndelsen til den højkirkelige bevægelse²⁴⁶. Så fik de kontakt med Børge Barsøe, som i maj 1956 fejrede messen sam-men med de andre. Det blev forløberen til Virring-konventerne. Han skildrer dernæst, hvordan der blandt de højkirkelige var to poler: Bar-søe og Ulsdal. Barsøe bestræbte sig for, at så meget som muligt fra den romerske messe skulle med i gudstjenesten, selv de mindste liturgiske detaljer. Han fik så vanskeligheder, da den katolske kirke efter konci-

242. FCC's protokol der befinder sig hos sognepræst Peter Østerby-Jørgensen, Galtrup på Mors.

243. Jensen 2006-up.

244. Dolmer 2001 s. 38-41.

245. Dolmer 2001 s. 49.

246. Dolmer 2001 s.51.

let i begyndelsen af 60-erne fornyede sin liturgi og droppede mange af disse detaljer. Ulsdal derimod holdt på, at man så vidt, det lod sig gøre, skulle bruge den traditionelle folkekirkelige gudstjenesteform, men at man i valget af salmer kunne komme langt i retning af at gøre den til en meningsfuld messefejring. Dolmer siger, at han lod sig inspirere af Barsøe, men i menighedens søndagsgudstjeneste var han på linie med Ulsdal. Han nævner også, at han i 1960 sammen med Ulsdal udsendte »Kortfattet messevejledning for præster«. Den var præget af Theologisk Oratoriums højmesseforslag fra 1960. De forenede tyske evangelisk-lutherske kirkers alterbog fra 1955, Hugo Blennows tillæg til den svenske messe 1954 og Missale Romanum. Han skildrer også sit engagement i tidsskriftet *Re-Formatio* og sit engagement med messetøj. Men meningsfuld præstetjeneste i Folkekirken, et godt forhold til sin biskop og et stærkt engagement i den højkirkelige bevægelse, hvor han flere gange holdt foredrag – ofte ud fra det synspunkt, at højkirkelighed kunne hindre mennesker i at konvertere til Rom - var ikke nok for ham. Han må tage skridtet til den romersk-katolske kirke (1967). Bagefter blev han både cand. mag i religion / latin, gymnasirektor og katolsk præst.

C. Urban Schrøder (1917-1990) er den lærde blandt FCC's stiftere. Han skrev en lang række lærde afhandlinger om især kirkehistoriske, men også historiske emner, fx om enevældens første år²⁴⁷. Han var også optaget af at fremme læsning af gammel andagtslitteratur og udgav bl.a. salmedigteren Frederik Boyes (1715-1759) såkaldte »Lille Skatkiste«, hvis oprindelige titel er: »Nogle faa udvalgte og med Blod besprengte Blomster, opsamlede under Jesu Kors og meddeelte i Besynderlighed dem, som i Sandhed elske vor Herres Jesu herlige Aabenbarelse til Opmuntring, Raad, Trøst og Lægedom i alle aandelige Omstændigheder.« Schrøder udsendte den i 200-året for dens første udgivelse²⁴⁸. Han var en af initiativtagerne til *Re-Formatio*, hvor han i en årrække havde en særlig rubrik med overskriften: »Fra Kirkens Skatkammer«. Typisk kom han her frem med interessante oplysninger og informationer, som han havde fundet i gamle bøger, tidsskrifter o. lign. Det var en smerte for ham, at den ventede disputats ikke blev til noget²⁴⁹.

FCC blev aldrig et tilløbsstykke. I hele dets historie har man haft 16 medlemmer og højst 9 samtidig.²⁵⁰ Et af problemerne er, at flere af dets

247. Schrøder 1959.

248. Schrøder 1950.

249. Schrøder 1997 s.8.

250. Ifølge oplysninger fra sognepræst Peter Østerby-Jørgensen på møde i hans præstegård d. 4. dec. 2006. I 1977 havde FCC 8 medlemmer ifølge Møbjerg 2002 s.60.

medlemmer er konverteret til den romersk-katolske kirke: 1. Per Dolmer (1967). 2. Edmund Jensen (1987). 3. Urban Schrøder (1988). Det er tankevækkende, at af de fire, der stiftede FCC, konverterede de tre. Desuden er følgende, der har været med i den højkirkelige bevægelse konverteret. 1. Ole Frederik Stjernfelt (1985 til den græsk-ortodokse kirke). 2. Theodor Kühl (1989). 3. Ole Irenæus Wierød (1993). 4. Kaj Lykkesfeldt (1997).

Senere fik FCC andre problemer, idet et par af dets medlemmer blev skilt og gift igen. Siden 1994 er FCC stillet i bero sådan forstået, at der ikke mere foregår nogen aktiviteter.

4. Tidsskriftet Re-Formatio

Pinsen 1958 udkom det første nummer af Re-Formatio, med undertitlen: Meddelelser om Kirkelig Fornyelse i Danmark. Forud var gået mange drøftelser, og tilsyneladende havde konkurrencehensyn også spillet ind²⁵¹. De tre første årgange udkom i en primitiv skikkelse: dupliserede sider i det gamle kvartformat, nødtørftigt sammenhæftede. Med fjerde årgang fik Re-Formatio et mere professionelt tidsskrift format. Redaktionen bestod fra begyndelsen af: Per Dolmer, Poul Ulsdal og Urban Schrøder. Dolmer og Schrøder var halvdelen af den kvartet, som det foregående år havde stiftet FCC.

Hvem er så Poul Ulsdal? Han er født 1913. I sine erindringer²⁵² siger han om sit barndomshjem, »at det ville vanskeligt kunne kaldes særligt kirkeligt«. Som stud. theol var han aktiv i Kristelig Akademisk Forening (KAF), mens nogle kom i Credo-kredsen og til nordiske studentermøder på bibelsk grund, fordi KAF efter deres mening ikke var »from« nok, som Ulsdal udtrykker det²⁵³. Han skildrer, hvordan hans første præstekollega, der var grundtvigianer, og læsning af Anders Nørgaards bøger samt et kort højskoleophold med gode grundtvigske lærerkræfter banede hans vej til det gammel-grundtvigske. Han siger direkte: »Det var vejen til kirken og til gudstjenesten, ja, til højkirkeligheden«²⁵⁴. I 1951 kom Ulsdal på en studierejse til Island. Han kom til at besøge en præst, der bar den runde præsteflip, der i Skandinavien især har karakteriseret de højkirkelige. Præsten havde studeret i Sverige og var dér blevet stærkt påvirket af sognepræst dr. theol. Gunnar Rosendal. Hos denne islandske præst kom Ulsdal til at læse Rosendals bog »Kyrklig Förnyelse«. Om

251. Møberg 2002 s.51-53; Reform. Nr. 4, 1961 s.53-54.

252. Ulsdal 1995 s.12.

253. Ulsdal 1995 s.32.

254. Ulsdal 1995 s.51.

det fortæller han: »Jeg læste denne bog uden at ane noget om, hvad den havde betydet for andre, og opdagede til min store overraskelse, at *alt* det troede jeg også på! Jeg mente ellers, at jeg var »gammel-grundtvigsk« eller »Anders-Nørgaard-grundtvigianer«. Men det mest mærkelige var måske, at denne bog foreløbig *ikke* satte mig i gang med noget, sådan som det skete med så mange i Sverige. Det skyldtes vel, at det var dér, jeg i hovedsagen stod. Jeg må straks have opfattet, hvad der var kernen i Rosendals syn, og til en vis grad udskilt det, som andre måske var blevet forarget over som specielt »højkirkeligt.« Først fire-fem år senere stod det klart for mig, at jeg måtte drage en række konsekvenser af mit kirkesyn og dermed træde frem for offentligheden som talsmand for det højkirkelige«²⁵⁵.

I den første redaktion var Schrøder den lærde redaktør, Dolmer den praktisk anlagte, der ordnede alt med opsætning, trykkeri og økonomi, mens Ulsdal med sine klare journalistiske evner følte sig kaldet til at være ambassadør for de højkirkelige²⁵⁶. Det var FCC, som uden at stille nogle krav til bladet, bevilgede en startkapital, så bladudgivelsen kunne komme i gang²⁵⁷. Re-Formatio ønskede fra begyndelsen at repræsentere den højkirkelige bevægelse i Danmark og sætte de højkirkelige mærkesager på dagsordenen og dermed præge udviklingen inden for Folkekirken. Men kredsen bag Re-Formatio ønskede tilsyneladende ikke at samarbejde med Justesen og Kirkeligt Konvent af 1946²⁵⁸. Tidsskriftet er udkommet regelmæssigt lige siden og udkommer fortsat. Meningen med bladet var for det første at vise verden, at de højkirkelige eksisterede. De første højkirkelige havde levet så skjult, at ingen rigtig havde bemærket dem.²⁵⁹ For det andet skulle bladet være et bindeled ikke blot mellem alle de enkeltpersoner og de spredte grupper, der kaldte sig højkirkelige, men også mellem alle dem, der søgte i den samme retning. Ved 10-års jubilæet konstateres, at det ikke er så let at samle de højkirkelige, eftersom de er præget af »noget så u-højkirkeligt som en udpræget individualisme.«²⁶⁰ Omkring 20-årsdagen for stiftelsen af FCC trådte de helt frem i offentlighedens lys med pressefotograf på og senere

255. Ulsdal 1995 s.72.

256. I Ulsdal-2006 skriver bogens udgiver pastor emeritus Fog i sit forord: »Ulsdal har med sin skriftlige produktion på mange måder tegnet højkirkeligheden udadtil. Ingen andre end han har formået at trænge igennem uden for vore egne snævre cirkler og gjort vort anliggende kendt«.

257. Reform. nr. 1, 1968 s.39.

258. Reform. Nr. 2, 1961 s. 18 og Reform. Nr.4, 1961 s.53-54.

259. Reform. Nr. 1, 1968 s.18.

260. Reform 3/4 1968 s.40; jf. Fog 2001 s.10.

et stort opsat interview med pastor Edmund Jensen i Kristeligt Dagblad den 2. juli 1977 under overskriften »Tilrøger og tilbeder alterets sakramente«. I en procession havde man båret monstransen ud af kirken efter messen, stillet hostien på et bord og dér til journalisternes forskrækkelse (»Det lugter af katolicisme«) tilbudt og tilrøget Kristi legeme.²⁶¹ Da Poul Ulsdal i Re-Formatio²⁶² kommenterer artiklen i Kristeligt Dagblad, fremstiller han det, som om deres synspunkter nærmest er nye for ham. Til trods for at han sad i Re-Formatios første redaktion, hvor Urban Schrøder fra FCC var den første ansvarshavende redaktør. Til trods for at 9 højkirkelige præster i Århus stift, hvoraf nogle var fra FCC, i 1964 havde udsendt en pastoral praktik *Præsten i Tjeneste*²⁶³ med flere katoliserende træk, hvad den nye ansvarshavende redaktør af Re-Formatio sognepræst B. Riisgaard gør opmærksom på.²⁶⁴ Han siger for eksempel at »der ikke kan være tvivl om, at mange af bogens romaniserende tendenser stammer fra medlemmer af FCC. Bogen kan derfor ikke betragtes som den samlede højkirkeligheds mening om præstens tjeneste. Den er et bidrag fra en vis højkirkelig side«. Det må være utænkeligt, at Ulsdal ikke har læst bogen og anmeldelsen af den. I en debat med biskop Beyer²⁶⁵ lufter Per Dolmer katoliserende tendenser. Har Ulsdal som redaktionsmedlem ikke bemærket det? I sine erindringer²⁶⁶ taler Per Dolmer om, at den katolske tro bryder frem hos ham allerede fra november 1954. Da Poul Ulsdal i påsken 1960 sammen med sin tidligere konfirmand Per Dolmer udsendte »Messevejledning for præster« drøftede de så slet ikke teologiske spørgsmål, herunder at Per Dolmer i sit hjerte var katolik? Ole Stjernfelt²⁶⁷ kommer også med katoliserende betragtninger om nadveren. Har Ulsdal heller ikke læst dem? Den store uvidenhed om FCC, som Ulsdal taler om i 1977²⁶⁸ kan enten skyldes, at han taler mod bedre vidende, hvad jeg nægter at tro, eller at de første ledere af den nye højkirkelighed ikke var gode til den indbyrdes dialog. I stedet for at opstille et fælles højkirkeligt program, som de virkelig ville præge Folkekirken med, fremtrådte de mere som bærere af en række solistprojekter. Her berøres givetvis et særkende, der kan være årsag til, at de højkirkelige i Danmark ikke har fået den gennemslagskraft,

261. Se mere Andersen 1982-up s.26.

262. Reform. Nr. 3, 1977 s.63ff.

263. Hasselgaard 1964.

264. Reform. Nr. 1, 1965 s.10-11.

265. Reform. Nr. 2, 1961, s.15-18 og Reform. Nr. 5, 1961 s.60-62.

266. Dolmer 2001 s.40.

267. Reform. Nr. 2, 1963 s.42-50.

268. Reform. Nr. 4, 1977 s. 63.

som de har haft i fx England og Sverige. Det er nok også karakteristisk, at Ulsdal om de danske højkirkelige skriver, at »en lang række præster fra denne kreds har skrevet utallige artikler i tidsskrifter og aviser, der på forskellig måde udtrykker det højkirkelige syn i dets mange aspekter – ofte i bevidst konfrontation med den almindelige opløsning af kristen tro og moral i Folkekirken. – Måske burde der tilføjes til orientering, at der er udgivet en langt større række bøger om højkirkelighed på svensk; på engelsk er der hele biblioteker fyldt dermed!«²⁶⁹ I England og Sverige har den højkirkelige bevægelse fostret betydelige teologer, der har udgivet væsentlige teologiske værker og dermed har præget den teologiske og kirkelige udvikling. I Danmark har man ikke rigtig magtet at hæve sig over læserbreve og debatindlæg samt nogle kronikker og tidsskriftartikler. De væsentlige teologiske indlæg glimrer især ved deres fravær. Og de få synlige er især oversættelser.

5. Hellig Kors Kloster

Ægteparret Isa og Haakon Rabjerg fik i slutningen af 1950'erne kontakt med den såkaldte »nye højkirkelighed«. Han var da sognepræst i Lerup-Tranum pr. Brovst. Det var især tankerne om et klosterliv på evangelisk grund, der kom til at optage dem meget. Læge Anna Bramsen, der også var højkirkelig og meget optaget af *Stille Dage*, kom i kontakt med Ulsdal og ægteparret Rabjerg.²⁷⁰ Det blev begyndelsen til Hellig Kors Kloster. Sognepræst Rabjerg, der selv var født i Sdr. Lem sogn, havde købt et ca. 14. hektar hedeareal i sognet, hvor han og hans kone tilbage i 1947 havde bygget et sommerhus, en særpræget, stråtakt kampestensbygning. På grund af hans interesse for et klostervæsen på evangelisk-luthersk grund besøgte han sammen med sin kone, fortæller Ulsdal, »ordenssamfund og retrætesteder af den art i Sverige og Tyskland bl.a. »De evangeliske Mariasøstre« i Darmstadt. Selv rejste Haakon Rabjerg også til Schweiz og Italien. Han besøgte bl.a. flere gange et katolsk cistercienserkloster i Luxembourg, hvorfra han har hentet en del kirkeinventar bl.a. processionskorset på alteret og Maria-alteret.«²⁷¹ Det førte til, at han indrettede et lille huskapel i sommerhuset, der kunne bruges til stilhed, meditation og den såkaldte »tidebøn«, der, som vi allerede har set, blev kendt i diverse kredse gennem udgivelsen af forskellige »tidebøger«.

I 1959 lod Anna Bramsen efter overenskomst med Haakon Rabjerg

269. Studsgaard&Ulsdal 1978 s.181.

270. Ulsdal 2002.

271. Ulsdal 2002 s.3-4.

en ret stor rødstensbygning opføre, som hun gav det beskedne navn »Dørvogterens Hus«. Her blev der indrettet ca. 10 mindre værelser samt en større dagligstue, der med en slags alter – gerne dækket af et forhæng – også blev benyttet som andagtsrum. I dette hus blev der de følgende år afholdt *Stille Dage* for Mindresøstrene og andre. Men allerede efter et par års forløb blev det til et evangelisk-luthersk kloster, idet Anna Bramsen og en anden kvinde dannede et såkaldt »franciskansk kommunitet«, efter at de havde aflagt deres klosterløfter til sognepræst Svend Borregård, København. Da Anna Bramsen døde i 1962 blev kommunitetet imidlertid opløst. Der er i de følgende år bygget videre på klosterprojektet. Det bærende er kirkerummet og overnatningsmuligheder til 40 personer på en- og tosenngsværelser. Det er møbleret af brugte ting, som især er skænket klosteret fra dødsboer i årenes løb. Helheden virker hjemlig og hyggelig med et vist præg af nøjsomhed, der passer udmærket til et kloster.

Gennem årene er der arrangeret en del stævner eller retræter med beskedent deltagerantal, og om sommeren er der afholdt en del aften-gudstjenester i kirken. Men det er ikke lykkedes at realisere selve kloster tanken. I 1990 omkom ægteparret Rabjerg ved en trafikulykke. Forinden var der dannet »Hellig Kors Klosters Fond«, der arvede det barnløse ægtepar. Bestyrelsens formand er pastor Hans Olav Okkels. Stedets daglige leder er tidligere missionær Rosa Edelgaard Nielsen. Hellig Kors Kloster drives som et kristent refugium for enhver, som ønsker at besøge det. Mennesker indbydes til at bo på stedet eller deltage i retræter og stævner og slutte op, når der indbydes til gudstjeneste i kirken. Dagligt bedes der normalt 3-4 tidebønner i kirken.

6. Virring-konventerne

I dagene 19.-21. maj 1959 blev det første højkirkelige konvent afholdt i Virring. Der deltog 20 præster og nogle teologistuderende. Messen var det centrale. Men foredrag, tidebøn, samtale og samvær gjorde, at det var årets højdepunkt for mange højkirkelige. For nogle betød et Virring konvent deres højkirkelige gennembrud. Her deltog foredragsholdere fra den svenske og engelske højkirkelighed, ligesom ledende danske katolikker også nogle gange medvirkede som foredragsholdere²⁷². Det sidste Virring konvent blev afholdt i maj 1979, eftersom Barsø fra-trådte som præst sidst på året²⁷³.

272. Hans Martensen deltog fx 28. maj 1963 se Reform. nr. 2, 1963 s. 59.

273. Reform 3/1979 s.46-48.

Afslutning

Den højkirkelige bevægelse, der trådte offentlig frem i 1950'erne, var vokset ud af en række enkeltgrupperinger, der oftest havde lagt vægt på en enkelt eller få mærkesager.

a. *Theologisk Oratorium*. Her mødtes stud. theol. er (og senere præster) i et fællesskab i bøn og studium til dygtiggørelse til og i præstegerningen. Deltagerne kom (og kommer) fra de forskellige grupperinger i Folkekirken. Gennem *Theologisk Oratorium* kom flere i kontakt med Kelham i England og dermed engelsk højkirkelighed. Den kontakt medvirkede, at nogle (men langt fra alle) derigennem blev højkirkelige. Disse højkirkelige var især optaget af tidebøn og en liturgisk fornyelse. Nogle af dem var aktive ved udarbejdelsen af de forskellige liturgiske udgivelser fra *Theologisk Oratorium*.

b. *Collegium Trinitatis* og *Kirkeligt Konvent af 1946* skabtes gennem direkte kontakt med og påvirkning fra svensk højkirkelighed. Man lagde overordentlig stærkt vægt på det kirkelige embede og var stærke modstandere af kvindelige præster. I denne sammenhæng blev det første højkirkelige teologiske manifest udarbejdet af danske forfattere.

c. *Stille Dage* lagde vægt på tidebønnens fornyelse og i det hele taget på stilhed, bøn og det private skriftemål. I denne sammenhæng blev der også udarbejdet forskelligt materiale til fremme af tidebøn.

d. *Sankt Ansgars Broderskab* – og *Sankt Ansgar Søsterorden* (udskilt fra Broderskabet) og *De Økumeniske Mindresøstre* – ville udover at arrangere og understøtte *Stille Dage* fremme medlemmernes forbøn for hinanden og deres aktive deltagelse i altergang i deres lokale menighed, ligesom de ville fremme udbredelsen af det private skriftemål.

e. *Sankt Ansgar Ordenen* ønskede ud fra et fast ritual at kalde travle mænd ind i den fædrene kirke, ligesom de ville fremme refugietanken for derved at give fortravlede mænd hjælp til at finde ind i troens verden. Endelig ville de fremme det diakonale ansvar.

f. Samfundet *Pro Ecclesia* ville fremme brugen af messeklæder og udbredelsen af kunst, der er i overensstemmelse med kirkens egen selvforståelse.

g. *Vesperringen af 1949* ville fremme udbredelsen af tidebøn.

h. *Nonneklosteret i Kollund* vil på evangelisk-luthersk grund inspirere til et ordnet fællesliv i bøn og arbejde – ikke til farisæisk selvforherligelse, men til stilfærdig hengivelse i bønnens og arbejdets tjeneste.

Konklusion

Den nye højkirkelighed markerede sig ved forskellige enkeltpersoner. De havde dels fået inspiration i den katolske kirke og dels i den høj-kirkelige bevægelse i England og Sverige. Det begyndte i 1920'erne samtidig med, at den såkaldte liturgiske bevægelse var ved at finde fodfæste i Danmark. Det var typisk enkelte personers solistoptræden, hvor man hver især havde sin særlige mærkesag. Det begyndte med nogle tidsskriftartikler, der blev efterfulgt af enkeltpersoners forskellige konkrete udspil. Flere af initiativerne sygnede ret hurtigt hen, fordi lederen / lederne ikke magtede at give visionen videre på en sådan måde, at nye ønskede at tage medansvar og medejerskab. På intet tidspunkt havde den nye højkirkelighed en landsdækkende ledelse eller en synlig, kendt leder. I slutningen af 1950'erne trådte den nye højkirkelighed mere offentligt frem, idet den samlet ønskede at blive dagsordensættende i Folkekirken, eller som det blev udtrykt i indledningsordene fra det allerførste nummer af tidsskriftet *Re-Formatio*, der udkom til pinsen 1958: »Vi vil gerne gøre noget for vor danske Kirke, øve et Arbejde hver paa vort Sted og efter vor Evne for dens Fornyelse til igen at blive det store Hjem for vort Folk, den Moder, hos hvem vi alle kan finde Gud som vor Fader og vinde hans Riges evige Salighed«.

Publicerede kilder og litteratur med forkortelsesliste.

- Advents Kirken Kirkenyt, 31. årg. Nr. 2, februar-marts 1971. Fork.: Kirkenyt 1971.
- Allchin, A.M. mfl.: N.F.S. Grundtvig. Theolog og Kirkelærer, Udgivet af Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi, AS-Tryk, Skarrild, 1983. Fork.: Allchin 1983.
- Allchin, A.M.: Grundtvigs kristendom, Aarhus Universitetsforlag, Narayama Press, Gylling 2002. Fork.: Allchin 2002.
- Allchin, A.M.: Oxford Bevægelsen. Nogle nye perspektiver. Re-Formatios Forlag, Tryk: Sdr. Omme Bogtrykkeri 1996. Fork.: Allchin 1996.
- Balling, J.L. og Lindhardt, P.G.: Den nordiske kirkes historie, Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck, Aarhuus Stiftsbogtrykkeri A/S 1967. Fork.: Balling&Lindhardt 1967.
- Borregaard, Svend: Tidebøn, der er et særtryk fra Kirkens Verden nr. 8, 1964, Munksgaards Forlag og Skandinavisk Bogforlag. Fork.: Borregaard 1964.
- Bramsen, Anna: De vita Franciscana, Fr. Martin, Christiansfeldt 1950. Fork.: Bramsen 1950.
- Brinth, Ole; Christiansen, Helle; Christiansen, Henrik; Christiansen, Marianne: Højmesen i Den Danske Folkekirke, Anis, trykt Aka-Print, 1999. Fork.: Brinth&Christiansen 1999.
- Bundgaard, Niels: Det Danske Missionsselskabs Historie, I, Udgivet af Det Danske Missionsselskab, i kommission hos O. Lohse, Missionstrykkeriet, København 1935. Fork.: Bundgaard 1935.

- Dolmer, Per: Gift katolsk præst. Erindringer, Queenswood, Basis-Tryk, Dronninglund 2001. Fork. Dolmer 2001.
- Dolmer, Per og Ulsdal, Poul: Kortfattet messevejledning for præster, Re-formatio 1960. Fork.: Dolmer&Ulsdal 1960.
- Fog, Olav: Højkerlighed. Hvad er det? Udgivet af Kirkelig Fornyelse på Re-Formatios Forlag 1995. Fork.: Fog 1995.
- Fog, Olav: ...og blev menneske. Formandstaler 1980-2000, Re-Formatios Forlag, Tryk A3 Tryk & Reklame Aps, Fårvang 2001. Fork.: Fog 2001.
- Gjesing-Pedersen, K.: Kirkeligt Centrum 1899-1949, G.E.C. Gads Forlag, S. L. Møllers Bogtrykkeri, København 1949. Fork.: Gjesing 1949.
- Grell: Helge: Grundtvig og Oxforderne, Center for Grundtvig-Studier, Aarhus Universitet, Special-Trykkeriet, Viborg 1995. Fork.: Grell 1995.
- Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans Raun: Praktisk teologi, Forlaget ANIS, Specialtrykkeriet, Viborg 1995. Fork.: Harbsmeier&Iversen 1995.
- Harms, Claus m. fl.: Omkring Kirkefondet, Materialecentralen / Religionspædagogisk Center, Special-Trykkeriet Viborg, trykkeår ukendt. Fork.: Harms.
- Hartling, Poul og Müller, Johannes: Sursum Corda, Nogle Blade af den kristne Studenterbevægelses Historie i Danmark 1892-1942, G. E. C. Gads Forlag, Nordlundes Bogtrykkeri, København 1942. Fork.: Hartling&Müller 1942.
- Hartling, Poul: Bladet i bogen. Erindringer 1914-1964, Gyldendal, Nørhaven Bogtrykkeri, Viborg 1980. Fork.: Hartling 1980.
- Hasselgaard, Vagn (red.): Præsten i Tjeneste, Forlaget Aros, trykkeår ikke nævnt, men i anmeldelse Reform. 1-1965 p. 9 fremgår: 1964. Fork. Hasselgaard 1964.
- Holmquist, Hjalmar og Nørregaard, Jens: Kirkehistorie III. Det nittende Aarhundrede. J.H. Schultz Forlag, J.H.Schultz Bogtrykkeri, København 1951. Fork.: Holmquist&Nørregaard 1951.
- Justesen, Hans (red.): Fra Björkö til Lillehammer, Ung Kirkes Forlag, København 1936. Fork.: Justesen 1936.
- Kelly, Herbert: An Idea in the Working. Kelham, Printing Department of SSM 1953. Fork.: Kelly 1953.
- Kilström, Bengt Ingmar: Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet, Bokförlaget Åsak, Sahlin & Dahlström AB, Delsbo, Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1990. Fork.: Kilström 1990.
- Kirken. Tidsskrift for Kirkelig Orientering. Fork. Kirken med angivelse af årstal og sidehenvi-
sning.
- Kirke og Folk. Kirkeligt, kulturelt Maanedsskrift. Fork. KF med angivelse af årstal og
sidehenvi-
sning.
- Kirken og Tiden, tidsskrift. Fork.: KT med angivelse af årstal og sidehenvi-
sning.
- Kirkens Verden, tidsskrift. Fork.: KV med angivelse af årstal og sidehenvi-
sning.
- Koch, Hal: Den danske kirkes historie, bd.VI, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1954, Gyldendals Forlagstrykkeri, København 1954. Fork. Koch 1954.
- Koch, Hal (red.): Et Kirkeskifte, G.E.C. Gads Forlag, Det Berlingske Bogtrykkeri, København 1960. Fork.: Koch 1960-a.
- Koch; Hal: Danmarks Kirke gennem Tiderne, Gyldendal, Gyldendals Forlagstrykkeri, København 1960. Fork.: Koch 1960-b.
- Laghé, Birgitta: Den Evangeliska Mariavägen till enhet, Artos & Norma bokförlag, tryck Prin-
fo/Team Offset, Malmö 2004. Fork.:Laghé 2004.
- Laub, Thomas: Musik og kirke, Udgivet af Samfundet Dansk Kirkesang, Poul Kristensen-
sens Forlag 1997. Fork.: Laub 1997.

- Lindhardt, P.G.: Morten Pontoppidan, Det danske Forlag, København 1954. Fork.: Lindhardt 1954.
- Lindhardt, P.G.: Kirken i går og i dag, H. Hirschsprungs Forlag, København 1955, A.Backhausens Bogtrykkeri, Horsens. Fork. Lindhardt 1955.
- Lindhardt, P.G.: Den danske kirkes historie, bd. VII, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Gyldendals Forlagstrykkeri, København 1958. Fork.: Lindhardt 1958-1.
- Lindhardt, P.G.: To Høj Kirkemænd. Brevvexling mellem bisperne H. Stein og J. Swane. Universitetsforlaget i Aarhus, Aarhus Stiftsbogtrykkeri, 1958. Fork.: Lindhardt 1958-2.
- Lindhardt, P.G.: Påskud og prædikener, Hans Reizel, København 1964, Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S. Fork.: Lindhardt 1964.
- Lindhardt, P.G.: Den danske kirkes historie, Bb. VIII, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Gyldendals Forlagstrykkeri, København 1966. Fork.: Lindhardt 1966.
- Lindhardt, P.G.: Vækkelse og kirkelige retninger, 3. reviderede udgave, Forlaget Aros, Clemenstrykkeriet Århus 1978. Fork.: Lindhardt 1978.
- Ljungman, Staffan: Fader Gunnar i Osby, Arcus förlag, TeamOffset, Malmö 1997. Fork.: Ljungman 1997.
- Mariadotter, Paulina: Paulina Mariadotter, Forlaget Queenswood, Basis-Tryk, trykt efter 2004. Fork.: Mariadotter.
- Martensen, H.: Den christelige Dogmatik, C. A. Reitzels Forlag, Trykt hos Directeur Jens Hostrup Schultz, Kjøbenhavn 1849. Fork.: Martensen 1849.
- Møbjerg, Morten (red.): »De skønne Herrens Gudstjenester«, Børge Barsøe Sognepræst i Vurring og Essenbæk 1938-1979. Re-Formatios Forlag 2002, A3 Tryk og Reklame, Silkeborg 2002. Fork.: Møbjerg 2002.
- Møller, Dag Monrad; Viderø, Finn; Vilstrup, Harald; Larsen, Ethan Rosenkilde (tilrettelæggere): Dansk Tidebog, Frimodts Forlag, Andelsbogtrykkeriet i Odense, 1971. Fork.: Dansk Tidebog 1971.
- Nørgaard, Anders: Grundtvigianismen I del, Kirkeligt Samfunds Forlag, Printed Pedersen & Lefevre, København 1935. Fork.: Nørgaard 1935.
- Nørgaard, Anders: Kun ved Badet og ved Bordet, G.E. C. Gads Forlag, S. L. Møllers Bogtrykkeri, København 1939. Fork.: Nørgaard 1939.
- Nedergaard, Paul: Kirkelig Haandbog, O. Lohses Forlag, Missionstrykkeriet, København 1967. Fork.: Nedergaard 1967. Andre udgaver er markeret med andre årstal.
- Pedersen, Gerhard: Gudstjenesten i Church of England i nyere tid. Præsteforeningens Blad, juni 1992. Fork. Pedersen 1992.
- Prenter, Regin: Protestantismen i vor tid, 2. oplag, H. Hirschsprungs Forlag, Andelsbogtrykkeriet i Odense, 1958. Fork.: Prenter 1958.
- Prenter, Regin: Bibelsk Fællesbøn, Hvorfor tidebøn. Selskabet Dansk Tidegærd, 1964. Fork.: Prenter 1964.
- Prenter, Regin: Den kirkelige anskuelse. En indførelse i N.F.S.Grundtvigs folkelige og kristelige grundtanker. Udgivet af udvalget for konvent for kirke og teologi. I hovedkommission Forlaget Savanne, Buch's Bogtrykkeri, Randers, 1983. Fork.: Prenter 1983.
- Prenter, Regin; Erindringer, Aros, Clemenstrykkeriet, Århus 1985. Fork.: Prenter 1985.
- Rasmussen, Jens: J. P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854, Odense Universitetsforlag, Sat og trykt af Special-Trykkeriet Viborg, 1999. Fork.: Rasmussen 1999.
- Re-Formatio. Meddelelser om Kirkelig Fornyelse. Fork. Reform. Med angivelse af nr. og årstal.
- Regel for De Økumeniske Mindresøstre, Fr. Martin, Christiansfeld. Fork.: Regel.

- Rosenberg, P.A.: N.F.S. Grundtvig, Udvalgte Værker, bd. 4, Alfred G. Hassings Forlag A/S, Chr. Andersens Bogtr. København, ukendt trykkeår. Fork.: Rosenberg.
- Rosendal, Gunnar: Kyrklig Förnyelse, Förlaget Pro Ecclesia, W. Erikson & C:o Boktryckeri, Osby, 1935. Fork.: Rosendal 1935.
- Rosendal, Gunnar: Lag och Evangelium i Rosenii Betraktelser, Förlaget Pro Ecclesia, A.-B.W. Erikson & C:o Boktr. Osby, 1944. Fork.: Rosendal 1944.
- Rosendal, Gunnar: En kort handledning i Askas och Mystik, Gleerupska Universitetsbokhandelns Förlag, Lund 1956. Fork.: Rosendal 1956.
- Schjøtt, Daphne & Schelander, Keld: Fornyse og Tradition, Kirkeligt Centrum 90 år, Poul Kristensen Forlag, 1989. Fork.: Schjøtt 1989.
- Schröder, Urban: Jesu blods prædicantere, Arne Frost-Hansens Forlag, 1950. Fork.: Schröder 1950.
- Schröder, Urban: Den danske kirkes historie, bd. IV, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Gyldendals Forlagstrykkeri, København 1959. Fork.: Schröder 1959.
- Schröder, Urban: Jesu offer – vort offer. Efterladte prædikener fra Varnæs kirke. Re-Formatios Forlag 1997, Sdr. Omme Bogtrykkeri. Fork.: Schröder 1997.
- Sct. Ansgar Ordenen, Duplex-Trykkeriet, København 1951. Fork. Ansgar 1951.
- Skydsgaard, Kristen Ejner: Kirkens gudstjeneste i Haandbog i Kristendomskundskab VI, Ejnar Munksgaards Forlag, printed J. Jørgensen & Co, København 1943. Fork: Skydsgaard 1943.
- Society of the Sacred Mission, Principles, Printed at the SSM Press, Kelham 1951. Fork.: SSM 1951.
- Society of the Sacred Mission, 1957. Fork.: SSM 1957.
- Society of the Sacred Mission, HK of Kelham, 1960. Fork.: SSM 1960.
- Steenwinkel, Emil: Hjemliv og trosliv, Lohses Forlag, Missionstrykkeriet København 1944. Fork.: Steenvinkel 1944.
- Studenterkredsen, Jubilæums-Nummer, 35. årgang, marts 1967. Fork.: Studenterkredsen 1967.
- Studsgård, Anders & Ulsdal, Poul: Hvad er Højkirkelighed? Tidsskriftet Re-Formatios 1.-3. årgang 1958-60, Re-Formatio 1978. Fork.: Studsgård&Ulsdal 1978.
- Svensson, Axel B.: Nya Väktaren, Dec., n:o 12, årg. 36, 1943, Normmalms-Trykkeriet. Fork.: Svensson 1943.
- Søe, N.H.: Dansk teologi siden 1900, G.E.C.Gads Forlag, Fr. Bagges kgl. Hofbogtrykkeri, København 1965. Fork.: Søe 1965.
- Sørensen, Søren: Kirkens Liturgi, 2. reviderede udgave, Wilhelm Hansens Musikforlag, København 1969, Aarhus Stiftsbogtrykkerie. Fork.: Sørensen 1969.
- Thinggaard, Kim: Særlige dage i kirken. Helligdage, højtidsdage, mindedage, Re-Formatios Forlag, Sønder Omme Bogtrykkeri 1998. Fork.: Thinggaard 1998-1.
- Thinggaard, Kim: Gudstjenestens liturgi, Re-Formatios Forlag, Sønder Omme Offset og Bogtrykkeri 1998. Fork.: Thinggaard 1998-2.
- Ulsdal, Poul: I kirkekampens tegn, Lohses Forlag, Modersmålets Trykkeri, Haderslev 1994. Fork.: Ulsdal 1994.
- Ulsdal, Poul: Hvad er Hellig Kors Kloster?, Distribution: Hellig Kors Kloster, Tolstrups Trykkeri, Esbjerg 2002. Fork.: Ulsdal 2002.
- Ulsdal, Poul: En vej til Højkirkeligheden, Re-Formatios Forlag, One Way Tryk A/S Stilling 2006 Fork.: Ulsdal 2006.
- Ussing, Henry: Høj-, Lav- og Bredkirke, Teologisk tidsskrift for den danske folkekirke, år. 1890, s. 101ff. (ca. 50 sider). Fork.: Ussing 1890.

Upublicerede kilder med forkortelsesliste. Efter forfatternavn og årstal skrives op for at tilkendegive, at det er en upubliceret kilde. Et eksempel: Aagaard 2005-up.

Aagaard, Per: »Sådan begyndte det«, foredrag på Selskabet Dansk Tidegærds efterårs-møde i Ringsted den 1. oktober 2005. Fork.: Aagaard 2005-up.

Andersen, Knud: Redegørelse 05.01.2007 og 10.01.2007. Fork.: Andersen 2007-up

Andersen, Leif: Den Højkirkelige bevægelses nadverteologi, dens baggrund og dens egenart. 3-måneders opgave i kirkehistorie. Oktober 1982. Fork.: Andersen 1982-up.

Den evangeliske Mariavej (duplikeret folder), Mariadøtrene, Mariagården Kollund. Fork. Mariavej-up.

Jensen, Edmund: Redegørelse 13.11.2006. Fork.: Jensen 2006-up

Lund, Preben: Redegørelse 09.02.2007 om Sankt Ansgar Ordenen. Fork.: Lund 2007-up.

Mariadøtrene, Mariagården Kollund Brev til Flemming Kofod-Svendsen, 12.02. 2007. Fork. Mariadøtrene 2007-up.

Meddelelser fra Collegium Trinitatis, Maj 1967. Fork.: Meddelelser 1967-up.

Theologisk Oratoriums Meddelelser. Fork.: Med. angivelse af nr. og årstal. Theologisk Oratoriums Meddelelser og andre interne skrivelser findes hos Oratoriets arkivar, sognepræst Kristian Arne Bork Sørensen, Frederikshaldgade 13, 8200 Århus N. Sognepræst Sørensen har meget velvilligt givet mig adgang til alt det arkivmateriale, jeg har ønsket.

Møller, Frede: På besøg hos Alshauge 16.11.2001. Fork.: Møller 2001-up

Pedersen, Gerhard: Redegørelse 03.11.2006. Fork.: Pedersen 2006-up

Jørgen Bækgaard Thomsen: Redegørelse 29.09.2006, 2.10.2006, 10.01.07. Fork.: Thomsen 2006-up.

Ulsdal, Poul: »Folkekirkelighed – højkirkelighed«. Foredrag holdt første gang 24.09.1959. Fork.: Ulsdal 1959-up. »Hvad vil de højkirkelige?« Foredrag holdt første gang 04.10.1961. Fork.: Ulsdal 1961-up.

Vedtægter for Collegium Trinitatis, oprettet 1943. Fork.: Vedtægter 1943-up.

Summary

The previous history of the High Church

The word High Church with different content

In Denmark the word High Church has been used with rather different contents. 1. High Church as a characterization of the Lutheran orthodoxy. 2. High Church in the 19th century as a characterization of bishops and pastors who in some ways were forerunners of Kirkeligt Centrum (founded 1899).

The new High Church

The new High Church in the 20th century refused to have the same theological position as the High Church in the 19th century. They are of the opinion that they are a part of an international movement which emerged in the first decades of the 19th century in several protestant churches. The church, the liturgy, the sacraments and the ministry with apostolic succession were the key issues.

In England Henry Newman with *the Tracts for the Times* elaborated the High Church key issues. When Newman converted to the Roman Catholic Church Edward Pusey became leader of the anglo-catholic movement also called *the Oxford Movement*. In 1893 Father Herbert Kelly founded *The Society of the Sacred Mission* with *The Theological College at Kelham*.

In Germany theologians as Theodor Kliefoth and W. Löhe worked out the High Church theology in opposition to the liberal theology. The High Church in Sweden collected inspiration from England and Germany.

The new High Church in Denmark claims that Grundtvig is the first genuine Danish High Church character. They have some good arguments but Grundtvig was not High Church in his evaluation of the service.

The new High Church in Denmark began in the 1920th with the magazines *Kirke og Folk* and *Kirken*. They introduced the new liturgical movement which got inspiration from the Roman Catholic Church particularly the monasteries in Beuron and Maria Laach in Germany and Solesmes in France. In the following years we find scattered High Church groups: 1. *Theologisk Oratorium* (1927) sprouted up under inspiration from Kelham. Theologisk Oratorium is not a specific High Church organization but it gave inspiration to the new High Church. 2. Some new High Church persons had relation to *Thomas Laub*. 3. Hans Justesen established the Student Movement *Studenternes kirkelige Frivilligkreds / Studenterkredsen Ung Kirke* (1935), *Collegium Trinitatis* (1943) and *Kirkeligt Konvent af 1946* with inspiration from Swedish High Church. Justesen emphasized the reality of the sacraments and the authority of the ministry. 4. *Stille Dage* inspired by the English Retreats began in Helsingør in 1931 using the Hours (Mattins, Vespers, Compline etc.). 5. The three organizations *Sankt Ansgars Broderskab* (founded in 1932), *De økumeniske Mindresøstre* (founded in 1946) and *Sankt Ansgars Søstersamfund* (constituted in 1950). They all formed an order for the spiritual life focusing on auricular confession and the Hours. 6. *Sankt Ansgar Ordenen* was founded 1946 with the purpose of calling busy men who had drifted away from the church back to the church-fellowship. 7. *Convent in Kollund* created an evangelical Lutheran Convent, a sister organization with promises, habit of an order, the Hours and worship. 8. *Samfundet Pro Ecclesia* was founded in 1937 with the purpose of enhancing people's knowledge and use of Christian liturgical art in church and home. 9. *Vesperringen af 1949* tried to extend people's knowledge and use of the Hours with Gregorian chant and Bible reading.

The new High Church movement takes shape

1. Vicar Børge Barsøe, Virring (1938-79) developed a marked High Church thinking with a liturgy including Roman Catholic elements in the Sunday Service. He got the inspiration from the Roman Catholic Church and the High Church in England and Sweden particularly vicar Rosendal in Osby. People in his congregation accused him of being a Roman Catholic. A trial from 1952 with a dean and a judge of a lower court made an inquiry and concluded that Barsøe could continue in his office. But he had to change some things in conduct of his office. The High Church took the decision as a victory. In the following years Barsøe was unofficially the leader of the High Church movement, and every year he was host for a clerical conference. 2. The 12th of October 1956 vicar Poul Ulsdall gave a lecture to a clerical conference. The topic of his speech was: "From Lindhardt to Barsøe«. The lecture was published in *Præsteforeningens Blad* and caused some public debate. 3. The 2nd of September 1957 four vicars founded *Christi Legems Broderskab* (*Fraternitas Corporis Christi*). They adopted an order for their brotherhood with a characteristic Roman Catholic tendency. 4. Whitsun 1958 the first issue of a new magazine *Re-Formatio* appeared with the subtitle: Communication about ecclesiastical renewal in Denmark. The High Church was now an established ecclesiastical movement in the established church in Denmark.